

STUDIA I PRACE

Kolegium
Zarządzania
i Finansów

ZESZYT NAUKOWY 154

STUDIA I PRACE

Kolegium
Zarządzania
i Finansów

ZESZYT NAUKOWY 154

SGH

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA W WARSZAWIE

**SKŁAD RADY NAUKOWEJ ZESZYTÓW NAUKOWYCH
„STUDIA I PRACE KOLEGIUM ZARZĄDZANIA I FINANSÓW”**

dr hab. Ryszard Bartkowiak, prof. SGH – przewodniczący
dr Michał Matuszewicz – vice przewodniczący
prof. dr hab. inż. Jan Adamczyk
dr hab. Stefan Doroszewicz, prof. SGH
prof. dr hab. Jan Głuchowski
prof. dr hab. Małgorzata Iwanicz-Drozdowska
dr hab. Jan Komorowski, prof. SGH
prof. dr hab. Tomasz Michalski
prof. dr hab. Zygmunt Niewiadomski
prof. dr hab. Janusz Ostaszewski
prof. dr hab. Wojciech Pacho
dr hab. Piotr Płoszajski, prof. SGH
prof. dr hab. Maria Romanowska
prof. dr hab. Anna Skowronek-Mielczarek
prof. dr hab. Teresa Słaby
dr hab. Piotr Wachowiak, prof. SGH
prof. dr hab. Marian Żukowski

Redakcja językowa

Julia Konkołowicz-Pniewska

Redakcja statystyczna

Tomasz Michalski

Redakcja tematyczna

Małgorzata Iwanicz-Drozdowska (Finanse)
Wojciech Pacho (Ekonomia)
Piotr Płoszajski (Zarządzanie)

Sekretarz redakcji

Anna Karpińska

Czasopismo ukazuje się w wersji papierowej (jest to wersja pierwotna) i elektronicznej

© Copyright by Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2017

ISSN 1234-8872

Nakład 250 egz.

Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

02-554 Warszawa, al. Niepodległości 162

www.wydawnictwo.sgh.waw.pl, e-mail: wydawnictwo@sgh.waw.pl

Projekt okładki

Małgorzata Przestrzelska

Aktualizacja okładki

Monika Trypuz

Skład i łamanie

DM Quadro

Druk i oprawa

QUICK-DRUK s.c.

e-mail: quick@druk.pdi.pl

Zamówienie 81/V/17

Spis treści

Od Rady Naukowej	7
<i>Izabela Emerling</i> Rola audytu w wykrywaniu nadużyć gospodarczych	9
<i>Aleksandra Sulik-Górecka</i> Zastosowanie audytu śledczego w ocenie transakcji z podmiotami powiązаныmi	21
<i>Anetta Kadej</i> Wybrane kryminalistyczne metody śledcze – możliwość wykorzystania w audycie śledczym	35
<i>Joanna Żukowska-Kalita</i> Symptomy oszustw w sprawozdaniach finansowych i ich identyfikacja w procesie badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta	53
<i>Jolanta Wiśniewska</i> Rola rachunkowości śledczej w ograniczaniu ryzyka występowania nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach	75
<i>Małgorzata Węgrzyńska</i> Symptomy i obszary ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego identyfikowane w trakcie rewizji finansowej	95
<i>Małgorzata Winter</i> Fałszowanie sprawozdań finansowych a odpowiedzialność zarządu za zobowiązania upadłej spółdzielni	113
<i>Małgorzata Garstka</i> Inwentaryzacja jako narzędzie zapobiegania oszustwom w zakresie rachunkowości i sprawozdawczości oraz sprzeniewierzeniu zasobów przedsiębiorstwa	137

Alina Rydzewska

Finansjalizacja a klasyczne funkcje giełdy papierów wartościowych 155

Szymon Kulmaczewski, Agata Michalska-Olek

Budowanie wartości intelektualnej przedsiębiorstwa na przykładzie
grupy kapitałowej Paged S.A. – wybrane aspekty prawne, organizacyjne oraz
ekonomiczno-finansowe 173

Od Rady Naukowej

Przekazujemy w Państwa ręce kolejny zeszyt „Studiów i Prac Kolegium Zarządzania i Finansów”. Zawarte w nim artykuły stanowią wynik studiów teoretycznych, a także badań empirycznych. Zostały napisane przez pracowników wiodących ośrodków akademickich z całej Polski.

W pierwszym artykule Izabela Emerling przedstawiła rolę audytu w wykrywaniu nadużyć gospodarczych. Autorka zaprezentowała ten problem na podstawie studiów literaturowych oraz przypadku praktycznego.

Celem artykułu Aleksandry Sulik-Góreckiej jest analiza możliwości wykorzystania audytu śledczego, prowadzonego przez biegłego rewidenta, do oceny prawidłowości transakcji z podmiotami powiązanymi oraz poprawności sporządzania podatkowej dokumentacji cen transferowych.

W kolejnym artykule Anetta Kadej zaprezentowała możliwość wykorzystania wybranych kryminalistycznych metod śledczych w audycie śledczym.

Problemem symptomów oszustw w sprawozdaniach finansowych i ich identyfikacją w procesie badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta zajęła się w następnym artykule Joanna Żukowska-Kalita.

Przedmiotem opracowania Jolanty Wiśniewskiej jest występowanie nadużyć gospodarczych, ich wykrywalność oraz prezentacja roli rachunkowości śledczej w ograniczaniu ryzyka tych nadużyć w przedsiębiorstwach.

Symptomy i obszary ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego identyfikowane w trakcie rewizji finansowej omówiła w swoim artykule Małgorzata Węgrzyńska.

Kolejna autorka, Małgorzata Winter, postawiła sobie za cel przedstawienie skutków zniekształceń informacji prezentowanej w sprawozdaniach finansowych spółdzielni w świetle przepisów prawa upadłościowego i prawa spółdzielczego.

Temat inwentaryzacji jako narzędzia zapobiegania oszustwom w zakresie rachunkowości i sprawozdawczości oraz sprzeniewierzaniu zasobów przedsiębiorstwa podjęła w swoim artykule Małgorzata Garstka.

Alina Rydzewska w swoim opracowaniu zajęła się identyfikacją przejawów wpływu finansjalizacji na funkcje giełd papierów wartościowych oraz podjęła próbę oceny tych zjawisk z punktu widzenia zagrożeń dla uczestników rynku i gospodarki.

W ostatnim opracowaniu Szymon Kulmaczewski i Agata Michalska-Olek omówili budowanie wartości intelektualnej przedsiębiorstwa na przykładzie grupy kapitałowej Paged S.A.

Pozostajemy w przekonaniu, że prezentowane artykuły spotkają się z Państwa życzliwym zainteresowaniem oraz, co byłoby szczególnie cenne, staną się przyczynkiem do polemiki i dalszych owocnych badań.

Życzymy Państwu przyjemnej lektury.

W imieniu Rady Naukowej

Ryszard Bartkowiak

Michał Matuszewicz

Izabela Emerling

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Finansów i Ubezpieczeń

Rola audytu w wykrywaniu nadużyć gospodarczych

Streszczenie

Wykrywanie nadużyć gospodarczych jest skomplikowanym procesem. Wymaga nie tylko dogłębnej wiedzy z dziedziny prawa, finansów i rachunkowości, lecz także umiejętności łączenia pewnych faktów, szukania powiązań. W ostatnich latach bardzo dużą wagę przywiązuje się do audytu jako ważnego instrumentu zarządzania i nadzoru nad jednostkami gospodarczymi. Celem artykułu jest przedstawienie i analiza teoretycznych oraz praktycznych aspektów dotyczących audytu w przedsiębiorstwie i jego roli w wykrywaniu przestępstw gospodarczych. Przedmiotem artykułu jest przedstawienie roli i znaczenia audytu wewnętrznego oraz roli i zadań audytora. Zastosowane metody badawcze opierają się na studiach literaturowych z badanego zakresu oraz analizie przedstawionego przypadku praktycznego.

Słowa kluczowe: błędy, oszustwa księgowo, ryzyko, jednostka gospodarcza, audyt, etyka
Kody klasyfikacji JEL: M41, M42, M14

1. Wprowadzenie

Profesjonalny i obiektywny audyt wewnętrzny jest dla kierownictwa podstawowym źródłem informacji o jednostce gospodarczej. Przepisy wprowadziły obowiązek stworzenia procedur systemu kontroli wewnętrznej – zbioru zasad i mechanizmów, służących zapewnieniu prawidłowego działania przedsiębiorstwa. Jednakże audyt w przedsiębiorstwach w ciągu ostatnich lat przeszedł znaczące zmiany prawne. Kierunek tych zmian należy oceniać pozytywnie, a ujednoczenie form kontroli na poziomie ustawy spowodowało zbliżenie polskich regulacji do wypracowanych przez międzynarodowe organizacje audytowe (w tym przede wszystkim Instytut Auditorów Wewnętrznych IIA). Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na rolę instytucji audytu wewnętrznego w przyszłości i konieczność jego doskonalenia. Obowiązujące bowiem regulacje prawne nie rozwiązały ostatecznie wielu problemów praktycznych związanych ze stosowaniem audytu wewnętrznego. Ponadto niektóre zmiany stawiają przed praktyką i teorią nowe wyzwania oraz problemy dotyczące zarówno kwestii prawnych, jak i metodyki audytu. W niniejszym opracowaniu przedstawiono cele oraz rolę systematycznie i rzetelnie przeprowadzanego audytu w jednostkach gospodarczych, znaczenie wyników przeprowadzanych analiz dla ograniczania wystąpienia nadużyć gospodarczych.

Zarządzający są odpowiedzialni za ustanowienie komórki audytu – niezależnej od pozostałych komórek organizacji. Informacje uzyskane od audytora pozwalają ocenić, czy wdrożony system kontroli wypełnia swoje zadania. Środowisko badania obejmuje styl zarządzania, kulturę instytucji, świadomość zawodową pracowników. Mechanizmy sprawdzające mają na celu zapobieganie, wykrywanie i naprawianie nieprawidłowości, aby zapewnić uporządkowane i skuteczne prowadzenie działalności, utrzymać zgodność z przyjętą polityką wewnętrzną, zabezpieczać majątek, wykrywać nieprawidłowości, ryzyko, a nawet oszustwa, przygotować na czas wymagane informacje o sytuacji finansowej¹.

Zadaniem audytu wewnętrznego ma być zweryfikowanie poprawności funkcjonowania kontroli rozumianej jako system sprawdzania jednostki jako całości,

¹ A. Korombel, *Process of risk identification in internal audit*, w: *Contemporary Trends in Management and Finance. Theory and Practice*, red. M. Sierpińska, P. Szczepankowski, University of Finance and Management in Warsaw, Warsaw 2010, s. 117.

czyli od najmniejszych procesów poszczególnych komórek organizacji po właściwość sformułowanej strategii długookresowej².

Informacje tworzone w rachunkowości mogą mieć różne przeznaczenie. Przede wszystkim są one potrzebne i wykorzystywane do kierowania działalnością poszczególnych przedsiębiorstw, a więc służą celom wewnętrznym (ale zarazem również zewnętrznym) tych przedsiębiorstw³.

Rzetelnie i prawidłowo prowadzona dokumentacja stanowi niezastąpione narzędzie w procesie optymalizacji kosztów, wyników oraz dostarcza bogactwa informacji wykonującemu swoją pracę audytorowi.

2. Rodzaje nadużyć i błędów księgowych w jednostkach gospodarczych

Audytorzy wewnętrzni muszą wykazywać się starannością i umiejętnościami, jakich oczekuje się od odpowiednio rozważnego i kompetentnego audytora wewnętrznego. Należyta staranność zawodowa nie oznacza nieomyślności.

Audytorzy wewnętrzni muszą działać z należyłą starannością zawodową, uwzględniając:

- zakres pracy niezbędny do osiągnięcia celów zadania;
- względną złożoność, istotność oraz znaczenie spraw, do których stosowane są procedury zapewniające;
- adekwatność i skuteczność procesów: kształtujących ład organizacyjny, zarządzania ryzykiem i kontroli;
- prawdopodobieństwo wystąpienia istotnych błędów, oszustw lub niezgodności;
- koszt realizacji zadania w porównaniu z potencjalnymi korzyściami.

Działając z należyłą starannością zawodową, audytorzy wewnętrzni muszą rozważyć możliwość użycia technik audytowych, wykorzystujących technologie informatyczne, oraz innych technik analizy danych. Audytorzy wewnętrzni muszą być wyczuleni na znaczące ryzyka, które mogą wpływać na cele, działalność operacyjną

² T. Lis, *Ewolucja audytu*, w: *Metody i procedury audytu wewnętrznego w jednostkach sektora finansów publicznych*, red. A. Kostur, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 27.

³ M. Wójcik-Jurkiewicz, *Kierunki zmian w zakresie wiarygodności sprawozdań finansowych*, w: *Transformacja polskiej rachunkowości na tle rozwoju rachunkowości międzynarodowej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 164, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, s. 167.

i zasoby organizacji. Jednakże same procedury, nawet przeprowadzane z należytą starannością zawodową, nie gwarantują, że wszystkie znaczące rodzaje ryzyka zostaną zidentyfikowane⁴.

Pojęcia błędów i nadużyć w jednostkach gospodarczych zostały zdefiniowane również w Międzynarodowym Standardzie Rewizji Finansowej (MSRF) nr 240. Przez termin błąd rozumie się niezamierzone nieprawidłowości w sporządzaniu sprawozdania finansowego, włącznie z nieujęciem księgowym danych lub nieujawnieniem informacji, spowodowane np.: pomyłkami popełnionymi przy zbieraniu i przetwarzaniu danych, na podstawie których sporządza się sprawozdanie finansowe; nieprawidłowymi szacunkami księgowymi, spowodowanymi przecenieniem lub niewłaściwą interpretacją faktów; nieprawidłowym zastosowaniem zasad rachunkowości dotyczących wyceny, klasyfikacji, prezentacji lub ujawnienia informacji. Termin oszustwo oznacza celowe działanie podjęte przez jednego lub kilku członków kierownictwa, osoby sprawujące nadzór, pracowników lub stronę trzecią, przy wykorzystaniu kłamstwa, w celu uzyskania niesprawiedliwej lub nielegalnej korzyści⁵.

Oszustwo może występować zarówno w interesie właścicieli, jak i zarządu danej jednostki. Zarząd w celu uzyskania wyższego wynagrodzenia, uzależnionego od wymiernych efektów w postaci danych zawartych w sprawozdaniu finansowym, może być zainteresowany wykazaniem lepszego wyniku finansowego. Właścicielom także może zależeć na stworzeniu pozorów, iż spółka ma wyższą od rzeczywistej wartość. Ich działania podzielić możemy na dwa rodzaje.

1. Fałszerstwa dla oszukania organów podatkowych, organizacji samorządowych lub gospodarczych, które mają na celu zmniejszenie opłat, podatków i świadczeń bądź utajenie niedozwolonych interesów itp. Może to polegać chociażby na wykazywaniu lepszych wyników od rzeczywistych, by przerzucić zyski dotyczące poprzedniego lub następnego okresu na okres, w którym dochodzi do powstania ich deficytu. Pozwala to uniknąć skutków progresywności taryfy podatku dochodowego w jednostkach nieposiadających osobowości prawnej.
2. Fałszerstwo dla oszukania osób trzecich, z którym do czynienia mamy w przypadku przedstawienia przez właściciela swojej działalności w świetle korzystniejszym

⁴ *Kodeks etyki (The Code of Ethics) IIA – Polska*, Warszawa 2016. Wstęp, Zakres obowiązywania (*Introduction, Applicability and Enforcement*).

⁵ I. Emerling, *Creative accounting versus the financial result of an enterprise*, w: *Human and Social Sciences at the Common Conference*, t. 2, EDIS – Publishing Institution of the University of Zlina, Thomson Ltd, Slovakia 2014, s. 52–56.

bądź mniej korzystnym niż wynika to ze stanu rzeczywistego. Przedstawienie firmy w korzystnym świetle następuje zwykle przed sprzedażą przedsiębiorstwa, w przypadku przystępowania nowych wspólników, zamierzonej fuzji, w celu uzyskania kredytu bankowego, jak również dla celów reklamowych i ambicjonalnych. Z kolei niekorzystne przedstawienie sytuacji firmy ma za zadanie oszukanie wierzycieli przy postępowaniu ugodowym bądź skrzywdzenie wspólników przy podziale zysku⁶

Oszustwa są więc zdefiniowane jako działania umyślne, natomiast błędy jako nieumyślne działania, które doprowadziły do powstania nieprawidłowości w badanym sprawozdaniu finansowym⁷.

Kreowanie wartości we współczesnej rachunkowości wymaga od audytorów znacznej czujności. Dlatego bardzo ważnym problemem jest zachowanie kontroli i utrzymywanie komórek audytu, które mają przeciwdziałać zachowaniom nieetycznym.

3. Geneza oraz pojęcie audytu i kontroli gospodarczej

Wprowadzenie do struktur organizacyjnych jednostek gospodarczych instytucji audytu wewnętrznego było konsekwencją przystąpienia Polski w 2004 r. do Unii Europejskiej. Celem wprowadzenia audytu była optymalizacja gospodarowania środkami poprzez identyfikowanie ryzyka, nieprawidłowości i prezentowanie odstępstw od przyjętych kryteriów, które negatywnie wpływają na zarządzanie środkami, a więc było to równoznaczne z wprowadzeniem kontroli wewnętrznej. Rola audytu wewnętrznego wpisuje się w niezależną i obiektywną działalność operacyjną, która ma na celu pomoc organizacji w osiągnięciu wytyczonych celów, poprzez dokonywanie systematycznej identyfikacji grożącego ryzyka⁸. Wyniki analizy ryzyka są podstawą do sformułowania rekomendacji, które stanowią przesłanki do wyrażenia opinii na temat adekwatności, skuteczności i terminowości mechanizmów kontrolnych oraz doskonalenia efektywności procesów zarządzania ryzykiem.

⁶ K. Schneider, *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007, s. 157.

⁷ A. Hołda, W. Nowak, *Oszustwa w systemie rachunkowości a ewolucja procedur badania sprawozdań finansowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, t. 13(69), s. 117.

⁸ R. Chapman, *Simple Tools and techniques for enterprises risk management*, second ed., Wiley, New York 2011, s. 160.

Słowo „audyt” pochodzi od łacińskiego słowa *audire*, co znaczy przesłuchiwać, badać, słuchać⁹. Audyt wewnętrzny jest instrumentem, który w aktywny, obiektywny i niezależny sposób ocenia wydajność i efektywność systemu kontroli wewnętrznej oraz procesów zarządzania ryzykiem, przynosi wartość dodaną poprzez ujawnianie braków, błędów i słabości oraz poprzez wskazanie możliwości podniesienia jakości pracy¹⁰. Pod pojęciem wartości dodanej rozumie się udoskonalenie struktury jednostki, co umożliwiłoby wygenerowanie większego zysku, czy też osiągnięcie tego samego efektu przy podobnych nakładach¹¹.

Audyt wewnętrzny jest prowadzony, zgodnie z ustawą, w formie:

- kontroli dowodów księgowych oraz zapisów w księgach rachunkowych – jako audyt finansowy,
- kontroli systemu gromadzenia środków i dysponowania nimi,
- kontroli działalności jednostki z punktu widzenia kryterium gospodarności i efektywności zarządzania finansowego.

Dzięki takim działaniom istnieje duże prawdopodobieństwo osiągnięcia celu leżącego u podstaw powołania instytucji audytu wewnętrznego, a mianowicie – dążenia do wysokiej jakości funkcjonowania jednostek, przez:

- usprawnianie procesów zarządzania,
- stymulowanie stałego podnoszenia jakości zarządzania, w drodze wspierania działań kierownictwa,
- wzrost efektywności kontroli wewnętrznej,
- oszczędne, efektywne zarządzanie,
- obniżenie kosztów działania,
- eliminację marnotrawstwa.

Zasady operacyjne działania audytu wewnętrznego to¹²:

- wysoka jakość audytu,
- alokacja zasobów audytu na obszary ryzyka,
- obiektywizm ustaleń,
- uzasadniony, dopuszczalny margines błędu,

⁹ T. Kiziukiewicz, *Audyt wewnętrzny w jednostkach sektora finansów publicznych*, Difin, Warszawa 2009, s. 13.

¹⁰ E. Saunders, *Audyt i kontrola wewnętrzna w przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo EDUKATOR, Częstochowa 2002, s. 36.

¹¹ T. Kiziukiewicz, *Audyt...*, op.cit., s. 16.

¹² A.J. Wołoszyn, *Kontrola wewnętrzna i audyt wewnętrzny w jednostkach organizacyjnych sektora finansów publicznych*, w: K. Winiarska, A.J. Wołoszyn, *Rachunkowość budżetowa*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2002, s. 356.

- swobodne porozumiewanie się zarówno w obiegu formalnym, jak i nieformalnym wśród pracowników audytu,
- profesjonalizm audytorów jako niezbędny warunek pozyskiwania korzyści płynących z funkcjonowania audytu,
- ciągle doskonalenie pracowników audytu.

Według definicji Instytutu Audytorów Wewnętrznych (IIA), audyt wewnętrzny jest działalnością, która zapewnia usprawnienie funkcjonowania organizacji i doradza, jak ten cel osiągnąć¹³. Pomaga jej dojść do wytyczonych celów poprzez konsekwentne i systematyczne działania, które prowadzą do poprawy efektywności zarządzania ryzykiem, jednostką gospodarczą¹⁴. Audyt wewnętrzny jest systematycznym badaniem prawidłowości i efektywności działalności jednostki (podmiotu) w ciągu dłuższego okresu, przez odpowiedniego specjalistę (audytora), najczęściej zatrudnionego na etacie w danej jednostce. Chodzi w nim głównie o ocenę i usprawnienie funkcjonowania kontroli wewnętrznej oraz procesu podejmowania decyzji zarządczych. Opracowane raporty są przeznaczone dla organów zarządzających przedsiębiorstwem¹⁵.

4. Audyt śledczy i jego znaczenie w wykrywaniu oszustw

Badania światowych organizacji wykazują, że światowa gospodarka może tracić nawet do 5–6% przychodów w wyniku nadużyć i przestępstw. W skrajnych przypadkach zignorowanie wczesnych sygnałów o nieprawidłowościach może zagrozić dalszej działalności organizacji.

W gospodarce rynkowej kreowanie wartości za wszelką cenę może powodować różne działania, nie zawsze zgodne z literą prawa. Każda firma może się znaleźć zarówno w sytuacji poszkodowanego, jak i posądzonego o nieuczciwość czy spowodowanie strat. Wszędzie tam, gdzie pojawiają się nadużycia albo ryzyko ich zaistnienia, zespół Zarządzania Ryzykiem Nadużyć może świadczyć takie usługi, jak: audyt śledczy, informatyka śledcza, wykrywanie nieprawidłowości za pomocą

¹³ S. Pickett, *Auditing the Risk Management Process*, John Wiley and Sons, Hoboken 2005, s. 5.

¹⁴ K. Czerwiński, *Audyt wewnętrzny*, Wydawnictwo InfoAudit, Warszawa 2005, s. 10.

¹⁵ I. Emerling, S. Bożek, *Protecting the organization against risk and the role of financial audit*, Conference Proceedings of the VIIIth International Conference on Applied Economics Contemporary Issues In Economy under the title Market or Government?, red. A.P. Balcerzak, Institute of Economic Research and Polish Economic Society Branch in Toruń 18–19 June 2015.

analizy danych finansowych, ekspertyzy finansowe oraz doradztwo w sprawach spornych, zapobieganie działaniom nieetycznym, doradztwo w sprawie zgodności prowadzonych działań z obowiązującymi regulacjami, a także doradztwo w zakresie przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy.

Audyt śledczy obejmuje dochodzenia gospodarcze, informatykę śledczą, doradztwo w zakresie *compliance*, zapobieganie praniu pieniędzy, świadczy więc szeroki wachlarz usług z zakresu zapobiegania nadużyciom.

Pomysłowość osób stosujących w praktyce manipulacje niekiedy wyprzedza wiedzę i świadomość osób kontrolujących. Im bardziej konkurencyjne warunki życia gospodarczego, tym, niestety, coraz mocniej wyrafinowane i lepiej ukrywane oszustwa finansowe. Dotyczy to również polskich warunków gospodarczych. Rolą audytu śledczego jest więc wykrywanie przestępstw gospodarczych.

Techniki manipulacji mogą dotyczyć zasobów (prezentowanych w bilansie jako aktywa lub pasywa) oraz strumieni (prezentowanych w rachunku zysków i strat jako koszty lub przychody)¹⁶. W praktyce częściej stosowane były techniki fałszowania przychodów i kosztów, ponieważ bezpośrednio wpływają na poziom wyniku finansowego jednostki. Znikoma część oszustw ukierunkowana była na zniekształcenie pozycji bilansowych. Można tu zaliczyć technikę wadliwej prezentacji bilansowej rozrachunków oraz manipulowanie terminami płatności. Techniki te dotyczą najczęściej agresywnej rachunkowości, wygładzania zysków, oszukańczej sprawozdawczości, fałszowania ksiąg i upiększania wyników¹⁷. Podział oszustw finansowych przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Podział oszustw finansowych

Działania kształtujące wielkość kosztów	Działania kształtujące wielkość przychodów	Pozostałe działania
Aktywowanie niewłaściwych kosztów	Przyspieszone fakturowanie i manipulowanie okresem ujmowania przychodów	Wadliwe ujęcie leasingu
Wadliwa prezentacja kosztów prac rozwojowych	Sprzedaż z klauzulą odkupu	Manipulowanie terminem płatności (ang. <i>window dressing</i>)
Manipulowanie odpisami amortyzacyjnymi i nakładami na ulepszenia	Rozwiązywanie nieuzasadnionych rezerw	Niewłaściwe klasyfikowanie rozrachunków ze względu na termin płatności

¹⁶ M. Kutera, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 57.

¹⁷ M. Kutera, *Rola audytu w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008, s. 39.

cd. tab. 1

Działania kształtujące wielkość kosztów	Działania kształtujące wielkość przychodów	Pozostałe działania
Tworzenie „cichych” rezerw	Fikcyjna sprzedaż (np. dostawy bez zamówień)	Ujęcie zobowiązań warunkowych
Odpisy aktualizacyjne aktywów (w szczególności zapasów i należności)	Szacunek przychodów w kontraktach długoterminowych	Brak rzetelnego wyodrębnienia strumieni działalności kontynuowanej i niekontynuowanej
Nieuwzględnianie normalnego poziomu wykorzystania zdolności produkcyjnych w wycenie zapasów*	Wykorzystanie cen transferowych	Nieujawnianie realnych zagrożeń kontynuacji działalności

* Kiedy roczne sprawozdanie finansowe nie podlega badaniu i ogłaszaniu w myśl art. 64 ust. 1, obliczając koszt wytworzenia produktu, jednostka może do kosztów bezpośrednich doliczyć koszty pośrednie związane z wytworzeniem tego produktu, niezależnie od poziomu wykorzystania zdolności produkcyjnych (art. 28 ust. 4a UoR).

Źródło: opracowanie własne.

Do najczęstszych przykładów oszustw finansowych z polskiej praktyki gospodarczej należy sprzeniewierzenie aktywów oraz oszukańcza sprawozdawczość finansowa. Są one również najważniejsze z punktu widzenia wyników badań nad przestępczością gospodarczą. Pierwszy rodzaj nadużyć występuje najczęściej, drugi zaś ma największe skutki finansowe.

5. Przykład nadużyć w jednostce gospodarczej

Bardzo często spotykanym przypadkiem w rzeczywistości gospodarczej jest to, że każda spółka może zawiązać podmiot od siebie zależny. Najczęściej są to spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółki akcyjne. W celu utworzenia nowej jednostki potrzebna jest umowa spółki (ewentualnie statut w przypadku spółki akcyjnej), w której m.in. zostaną określone właściciele, ich udział w kapitale zakładowym oraz sposób jego pokrycia. W przypadku wnoszenia aportów, należy w umowie spółki podać ich rodzaj oraz wycenę według wartości rynkowej. Umowa zawiązania nowej spółki podlega rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym. Z dniem dokonania tego wpisu podmiot uzyskuje osobowość prawną i może w pełni rozwinąć działalność gospodarczą.

Bardzo często do takich praktyk uciekają się spółki, które znajdowały się w niezbyt ciekawej sytuacji majątkowo-finansowej. Jako przykład można podać tutaj podmioty będące pośrednikami w handlu węglem.

Spółka A utworzyła samodzielnie spółkę zależną B o kapitale zakładowym w wysokości 6 mln zł. Na pokrycie swoich udziałów przekazano w całości wkład pieniężny. Podczas weryfikacji rocznego sprawozdania finansowego spółki A dokonano analizy aktualnego sprawozdania finansowego podmiotu B w celu ustalenia realności prezentowanych inwestycji. Okazało się, że przeważającym składnikiem bilansu spółki B są udziały w kolejnym podmiocie — spółce C. To z kolei pociągało konieczność zbadania kolejnego sprawozdania finansowego. Wielokrotnie spółek tych było jeszcze więcej, co sprawiało trudność dotarcia do początkowych danych.

W praktyce spółka ta nie prowadziła żadnej działalności gospodarczej — jej właścicielami i jednocześnie członkami zarządu były te same osoby, które wchodziły w skład zarządu spółki A. Dodatkowo w ciągu roku sprawozdawczego spółka C sprzedała udziały w spółce na rzecz osób z zarządu spółki A. Cena sprzedaży zawarta w umowie sprzedaży była dużo niższa niż wartość przejętej spółki C. Należności z tytułu sprzedaży dalej pozostawały nieuregulowane.

W rzeczywistości nadużycie było bardzo trudne do wykrycia. Rolą audytu byłoby bardzo dokładne przeanalizowanie stosunków kapitałowych między podmiotami. W tym zakresie brak jest w zasadzie ograniczeń. Można zawiązywać spółki zależne i przekazywać na pokrycie ich kapitału środki pieniężne. Ten sposób objęcia udziałów jest nawet bardziej wiarygodny niż przekazywanie aportów.

Kupno udziałów lub akcji spółek nienotowanych na rynkach regulowanych odbywa się zazwyczaj na podstawie zwykłej umowy zawieranej między dwoma jednostkami, które mają dość duży zakres swobody przy ustalaniu ceny sprzedaży takich aktywów finansowych. Przeniesienie własności spółki następuje z chwilą podpisania umowy, o ile nie zawiera ona szczególnych warunków w tym zakresie.

6. Podsumowanie

Zaprezentowany przykład pokazuje, że problem nadużyć jest problemem ciągle aktualnym. Im wyższy majątek podmiotów, tym większe ryzyko możliwości malwersacji finansowych. Ponieważ prawo w zakresie tworzenia spółek nie stwarza w zasadzie ograniczeń, można zawiązywać spółki zależne i przekazywać na pokrycie ich kapitału środki pieniężne. Ten sposób objęcia udziałów jest nawet bardziej wiarygodny niż przekazywanie aportów, z którymi może się wiązać celowe zawyżenie wartości. Kupno udziałów lub akcji spółek nienotowanych na rynkach regulowanych odbywa się zazwyczaj na podstawie zwykłej umowy zawieranej między

dwoma jednostkami, które mają dość duży zakres swobody przy ustalaniu ceny sprzedaży udziałów finansowych. Przeniesienie własności spółki następuje z chwilą podpisania umowy, o ile nie zawiera ona szczególnych warunków w tym zakresie.

Przykład pokazuje tylko jedno z możliwych nadużyć. W praktyce jest ich znacznie więcej. Stąd też bardzo ważną rolę należy przypisać audytowi i audytorom.

Badania przeprowadzane przez jednostki audytowe mają prowadzić do wykluczenia błędów. Powinny też zapobiegać i ograniczać ryzyko wystąpienia nadużyć, stąd też rola rzetelnego audytu jest bardzo istotna.

Bibliografia

1. Chapman R., *Simple Tools and techniques for enterprises risk management*, second ed., Wiley, New York 2011.
2. Czerwiński K., *Audyt wewnętrzny*, Wydawnictwo InfoAudit, Warszawa 2005.
3. Emerling I., *Creative accounting versus the financial result of an enterprise*, w: *Human and Social Sciences at the Common Conference*, t. 2, EDIS – Publishing Institution of the University of Zlina, Thomson Ltd, Slovakia 2014.
4. Emerling I., *A credible picture of the financial condition of an enterprise versus financial frauds*, EBF – ECONOMY, BUSINESS AND FINANCING (Journal detailed information) 2015, vol. 3, iss. 1, Publishing Society Ltd, Slovakia.
5. Emerling I., Bożek S., *Protecting the organization against risk and the role of financial audit*, Conference Proceedings of the VIIIth International Conference on Applied Economics Contemporary Issues In Economy under the title Market or Government?, red. A.P. Balcerzak, Institute of Economic Research and Polish Economic Society Branch in Toruń 18–19 June 2015.
6. Hołda A., Nowak W., *Oszustwa w systemie rachunkowości a ewolucja procedur badania sprawozdań finansowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2003, t. 13(69).
7. Kiziukiewicz T., *Audyt wewnętrzny w jednostkach sektora finansów publicznych*, Difin, Warszawa 2009.
8. *Kodeks etyki (The Code of Ethics)*, tłum. IIA – Polska, Warszawa 2016.
9. Korombel A., *Process of risk identification in internal audit*, w: *Contemporary Trends in Management and Finance. Theory and Practice*, red. M. Sierpińska, P. Szczepankowski, University of Finance and Management in Warsaw, Warsaw 2010.
10. Kutera M., *Rola audytu w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*, Difin, Warszawa 2008.

11. Kutera M., Hołda A., Surdykowska S., *Oszustwa księgowo-teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
12. Lis T., *Ewolucja audytu*, w: *Metody i procedury audytu wewnętrznego w jednostkach sektora finansów publicznych*, red. A. Kostur, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012.
13. Pickett S., *Auditing the Risk Management Process*, John Wiley and Sons, Hoboken 2005.
14. Saunders E., *Audyt i kontrola wewnętrzna w przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo EDUKATOR, Częstochowa 2002.
15. Schneider K., *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007.
16. Wołoszyn A.J., *Kontrola wewnętrzna i audyt wewnętrzny w jednostkach organizacyjnych sektora finansów publicznych*, w: K. Winiarska, A.J. Wołoszyn, *Rachunkowość budżetowa*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2002.
17. Wójcik-Jurkiewicz M., *Kierunki zmian w zakresie wiarygodności sprawozdań finansowych*, w: *Transformacja polskiej rachunkowości na tle rozwoju rachunkowości międzynarodowej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 164, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.

The Role of Audit in Revealing Fraud

Summary

Revealing fraud is a complex process. To be able to do it, you need not only in-depth knowledge in law, finance and accounting but also the ability to combine facts and search for links among them. Recently, audit has been perceived as a crucial instrument of management and surveillance over economic operators.

The paper outlines and explores theoretical and practical aspects of audit in an enterprise and its role in revealing fraud. It also discusses the role and importance of internal audit as well as the role and responsibilities of an auditor. Research methods used by the author are based on literature studies in the field and on the analysis of a practical case study.

Keywords: errors, accounting fraud, risk, economic operator, audit, ethics

Aleksandra Sulik-Górecka

Wydział Finansów i Ubezpieczeń,
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Zastosowanie audytu śledczego w ocenie transakcji z podmiotami powiązаныmi

Streszczenie

Ze względu na różnorodność grupowych swobód decyzyjnych oraz wpływów wewnątrzgrupowych, transakcje w ramach grup kapitałowych nie zawsze przebiegają na warunkach wolnorynkowych. Ceny transferowe, a więc ceny ustalane w tych transakcjach, mogą wpływać na wysokość zysku poszczególnych jednostek, a także na wysokość podatku dochodowego, co stanowi przedmiot zainteresowania organów podatkowych. Celem artykułu jest analiza możliwości wykorzystania audytu śledczego prowadzonego przez biegłego rewidenta do oceny prawidłowości transakcji z podmiotami powiązаныmi oraz poprawności sporządzania podatkowej dokumentacji cen transferowych. W artykule przedstawiono ponadto charakterystykę grup kapitałowych z punktu widzenia wpływu na realizowane transakcje w ramach grupy. Omówiono również podstawowe obowiązki podatkowników w zakresie podatkowej dokumentacji cen transferowych oraz przedstawiono rolę biegłego rewidenta w zakresie oceny transakcji z podmiotami powiązаныmi.

Słowa kluczowe: ceny transferowe, audyt śledczy, podatek dochodowy CIT

Kod klasyfikacji JEL: M42

1. Wprowadzenie

Złożoność współczesnej gospodarki stanowi wyzwanie dla systemów rachunkowości i sprawozdawczości finansowej. Głównie zadaniem systemu rachunkowości, jakim powinno być wiarygodne i rzetelne przedstawienie sytuacji majątkowej i finansowej przedsiębiorstwa, bywa trudne do zrealizowania w obliczu ryzyka oszustwa towarzyszącego prowadzeniu działalności gospodarczej. Zakres przedmiotowy informacji, jakie można pozyskać z systemu rachunkowości, jest bardzo szeroki i uzależniony od potrzeb poszczególnych użytkowników. Jednym z użytkowników tych informacji są organy podatkowe, zainteresowane wynikami przedsiębiorstwa, zwłaszcza gdy prowadzi transakcje z podmiotami powiązаныmi. Motywy działania podmiotów powiązanych mogą wpływać na wysokość zysku ustalonego w transakcjach oraz na wartość odprowadzonego podatku dochodowego. Celem artykułu jest analiza możliwości wykorzystania audytu śledczego prowadzonego przez biegłego rewidenta do oceny prawidłowości transakcji z podmiotami powiązаныmi oraz poprawności sporządzania podatkowej dokumentacji cen transferowych. Artykuł napisano na podstawie dostępnej literatury przedmiotu i aktów prawnych oraz doświadczenia zawodowego autorki.

2. Obowiązki prawne wynikające z transakcji w grupach kapitałowych

We współczesnej rzeczywistości gospodarczej duża część światowego handlu odbywa się w ramach grup kapitałowych, których siła wpływu na społeczeństwa i rządy państw stale rośnie. Grupy kapitałowe określane są jako zgrupowania utworzone do realizacji wspólnych celów gospodarczych, składające się z samodzielnych prawnie podmiotów gospodarczych w formie spółek kapitałowych. Podmioty te są powiązane w sposób trwały więziami kapitałowymi i innymi oraz mają możliwość realizacji wspólnych celów, wynikającą z rodzaju intensywności tworzących je powiązań¹. Rodzaje współzależności, jakie mogą wystąpić w grupach kapitałowych,

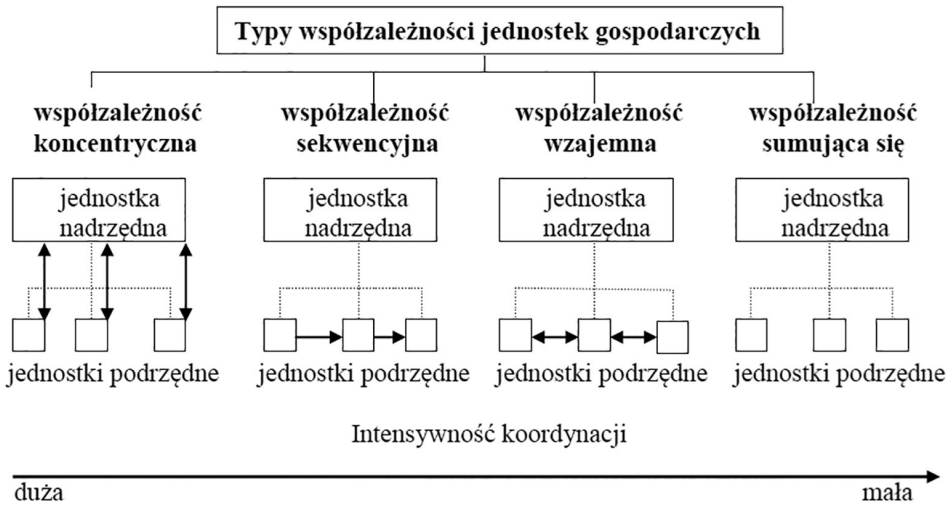
¹ M. Trocki, *Grupy kapitałowe. Tworzenie i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 41.

zaprezentowano na rysunku 1. W zależności od rodzaju występującej współzależności można wyróżnić następujące formy grup kapitałowych:

- operacyjne grupy kapitałowe, oparte na współzależności koncentrycznej,
- zarządcze (strategiczne) grupy kapitałowe, oparte na współzależności sekwencyjnej i wzajemnej,
- finansowe grupy kapitałowe, oparte na współzależności sumującej się.

Cele tworzenia i funkcjonowania w wymienionych grupach kapitałowych są różnorodne. Przykładowo celem operacyjnych grup kapitałowych jest wzmocnienie przez spółki zależne pozycji konkurencyjnej spółki dominującej w zakresie działalności operacyjnej. W zarządczej grupie kapitałowej istotne jest tworzenie efektów synergicznych, powstających w wyniku współdziałania spółek zależnych. Natomiast w finansowych grupach kapitałowych celem jest maksymalizacja korzyści inwestycyjnych spółki dominującej i ograniczenie jej ryzyka inwestycyjnego².

Rysunek 1. Typy współzależności jednostek gospodarczych

Źródło: M. Trocki, *Grupy kapitałowe. Tworzenie i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 70.

Ze względu na różnorodność grupowych swobód decyzyjnych oraz wpływów wewnątrzgrupowych, transakcje w ramach grup kapitałowych nie zawsze przebiegają

² T. Falencikowski, *Kształtowanie swobody decyzyjnej w zarządzaniu grupami kapitałowymi*, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2008, s. 184–189.

na warunkach wolnorynkowych³. Ceny transferowe, a więc ceny ustalane w tych transakcjach, mogą wpływać na wysokość zysku poszczególnych jednostek, a także na wysokość podatku dochodowego, co stanowi przedmiot zainteresowania organów podatkowych⁴.

Grupa kapitałowa została zdefiniowana w ustawie z 29 września 1994 r. o rachunkowości jako spółka dominująca wraz z jednostkami zależnymi⁵. W ustawie z 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych mowa jest o podmiotach powiązanych⁶, a wartość udziału w kapitale, który decyduje o powiązaniu kapitałowym przedsiębiorstw, określono na poziomie 5%, a od 1 stycznia 2017 r., zgodnie ze zmianionymi przepisami, na poziomie nie niższym niż 25%⁷. Odmiennie definiowana jest podatkowa grupa kapitałowa, której podmiotów wchodzących w skład tej grupy, przepisy o cenach transferowych nie dotyczą⁸.

Zgodnie z zasadą cen rynkowych (ang. *arm's length principle*) warunki stosowane w transakcjach pomiędzy podmiotami powiązаныmi (tzn. w transakcjach kontrolowanych) nie powinny odbiegać od warunków, jakie w porównywalnej transakcji zostałyby określone pomiędzy podmiotami niepowiązаныmi. Jeśli w trakcie kontroli przez organ podatkowy stwierdzone zostanie naruszenie zasady ceny rynkowej, to może nastąpić ponowne określenie dochodu podatnika⁹. Ponadto jeśli podatnik nie posiada podatkowej dokumentacji cen transferowych, to doszacowany dochód może być opodatkowany 50-procentową stawką sankcyjną¹⁰. Obowiązek sporządzania podatkowej dokumentacji cen transferowych jeszcze w roku 2016 dotyczy przede wszystkim transakcji, z których osiągnięte przychody przekroczyły następujące limity¹¹:

³ Por. M. Franklin, J.J. Myers, *An analysis of transfer pricing policy and notable transfer pricing court rulings*, „Journal of Business and Accounting” 2016, vol. 9, no. 1, s. 73–88; J. Cooper, R. Fox, J. Loeprick, K. Mohindra, *Transfer pricing and developing economies: A Handbook for policy makers and practitioners*, World Bank Washington 2016; M. Cecchini, R. Leitch, C. Strobel, *Transfer pricing: Factors to consider*, „Journal of Corporate Accounting & Finance” 2015, vol. 26, no. 6, s. 5–11.

⁴ A. Sulik-Górecka, *Wycena i dokumentacja transakcji między podmiotami powiązаныmi w świetle obowiązujących przepisów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, nr 53, s. 257–270.

⁵ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2013 r., poz. 330., art. 3 par. 1 ust. 44.

⁶ Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. z 2014 r., poz. 851 ze zm., art. 11 par.1

⁷ Ibidem, art. 11 par. 5a.

⁸ Ibidem, art. 1a.

⁹ Ibidem, art. 11 par. 1.

¹⁰ Ibidem, art. 19 par. 4.

¹¹ Ibidem, art. 9a par. 1 w brzmieniu od 1.01.2017.

- 1) 100 000 EUR – gdy wartość transakcji nie przekracza 20% kapitału zakładowego,
- 2) 30 000 EUR – dla transakcji świadczenia usług, sprzedaży lub udostępniania wartości niematerialnych i prawnych,
- 3) 20 000 EUR – dla transakcji zawieranych z podmiotami z rajów podatkowych,
- 4) 50 000 EUR – w pozostałych przypadkach.

Zgodnie z przepisami obowiązującymi od 1 stycznia 2017 r., wprowadzono konieczność trójstopniowego dokumentowania transakcji w postaci „local file”, „master file” oraz „country-by-country reporting”. Dokumentację transakcji z podmiotami powiązanymi na poziomie lokalnym mają sporządzać od 1 stycznia 2017 r. podmioty, których wartość przychodów lub kosztów w roku podatkowym przekracza 2 mln EUR, a zawierane transakcje mają istotny wpływ na osiągnięty dochód lub ponoszoną stratę. Progi określające istotność transakcji będą zależeć od przychodów w następujący sposób:

- 1) przy przychodach od 2 do 20 mln EUR próg transakcji, od którego należy tworzyć dokumentację, wynosi 50 000 EUR + 5000 EUR za każdy 1 mln EUR przychodu powyżej 2 mln EUR;
- 2) dla wartości osiągniętych przychodów od 20 mln EUR do 100 mln EUR limit wynosi 140 000 EUR + 45 000 EUR za każde 10 mln EUR przychodu powyżej 20 mln EUR;
- 3) dla przychodów przekraczających 100 mln EUR próg wynosi 500 000 EUR.

Dokumentacja „master file” będzie obowiązkowa dla grup kapitałowych, w których przychody lub koszty spółki dominującej przekroczą 20 mln EUR. Wymogi w zakresie tej dokumentacji będą szersze niż dokumentacji na poziomie jednostki. Zgodnie z założeniem dokumentacja powinna opisywać zasady stosowania spójnej polityki cen transferowych w grupie kapitałowej, co może stanowić duże wyzwanie. Jak zostało wcześniej powiedziane, cele działania grup kapitałowych zależą od form współdziałania i typu danej grupy kapitałowej.

Warto zauważyć, że od roku 2017 zacznie obowiązywać konieczność corocznego sporządzania podatkowej dokumentacji cen transferowych nie później niż do dnia upływu terminu określonego dla złożenia zeznania podatkowego za dany rok podatkowy, a nie jak dotychczas dopiero w ciągu 7 dni od wezwania urzędu skarbowego. Ponadto do podatkowego zeznania rocznego będzie trzeba dołączyć tzw. deklarację CIT-TP, w przypadku podmiotów, których wartość przychodów lub kosztów przekroczy 10 mln EUR lub które dokonują transakcji z podmiotami z rajów podatkowych. Zarówno nowe wymagania w zakresie CIT-TP, jak i wymogi w odniesieniu podatkowej dokumentacji cen transferowych to argumenty przemawiające za tym,

aby zastanowić się, kto i w jakich warunkach powinien dokonywać oceny prawidłowości przeprowadzania transakcji z podmiotami powiązanymi.

3. Rola biegłego rewidenta w ocenie transakcji z podmiotami powiązanymi

Głównym celem biegłego rewidenta podczas badania sprawozdania finansowego jest uzyskanie wystarczającej pewności, czy sprawozdanie finansowe, jako całość, nie zawiera istotnego zniekształcenia, co pozwala na wyrażenie opinii o tym, czy sprawozdanie finansowe zostało sporządzone zgodnie z ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej¹². W ustawie o biegłych rewidentach zdefiniowano standardy rewizji finansowej jako MSRF, ogłoszone w formie rozporządzeń Komisji Europejskiej i zalecono stosowanie krajowych standardów na podstawie przepisu przejściowego do chwili przyjęcia MSRF do prawa Unii Europejskiej¹³. Według Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej zbadane sprawozdanie powinno charakteryzować się większą wiarygodnością oraz „zwiększonym stopniem zaufania zamierzonych użytkowników do sprawozdań finansowych”¹⁴. Biegły rewident wykonuje zatem usługę atestacyjną, której celem jest ograniczenie ryzyka do możliwego do zaakceptowania niskiego poziomu z uwzględnieniem okoliczności towarzyszących usłudze badania¹⁵.

Zakres obowiązkowego badania sprawozdań finansowych zasadniczo obejmuje obszar transakcji z podmiotami powiązanymi. Odpowiedzialność biegłego rewidenta w tym kontekście reguluje Krajowy Standard Rewizji Finansowej 550 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Rewizji Finansowej 550¹⁶. Standard zawiera szczegóły w zakresie stosowania do badania ryzyka związanego z podmiotami powiązanymi

¹² Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości, MSRF 700 „Formułowanie opinii i sprawozdanie na temat sprawozdań finansowych”, par. 11.

¹³ Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz. U. z 2009 r. nr 77, poz. 649 z późn. zm., <https://www.kibr.org.pl/pl/prawo>

¹⁴ Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości, MSRF 200 „Ogólne cele niezależnego biegłego rewidenta oraz przeprowadzanie badania zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rewizji Finansowej”, par. 3.

¹⁵ M. Garstka, *Procedury badania sprawozdań finansowych zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rewizji Finansowej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2009, s. 14.

¹⁶ Uchwała nr 2783/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 r., Załącznik nr 1.22.

takich standardów, jak MSRF 315 „Identyfikacja i ocena ryzyk istotnego zniekształcenia dzięki zrozumieniu jednostki i jej otoczenia”¹⁷, MSRF 330 „Postępowanie biegłego rewidenta w odpowiedzi na ocenę ryzyka”¹⁸ oraz MSRF 240 „Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw”¹⁹.

Zgodnie z przytaczanym standardem 550, transakcje z podmiotami powiązanymi mogą nie następować na normalnych warunkach rynkowych, cechuje je rozległy i złożony system powiązań i struktur, co może wpływać na zwiększenie ryzyka zniekształcenia w sprawozdaniu finansowym. W standardzie zauważono ponadto, że zrozumienie powiązań i transakcji jednostki z podmiotami powiązanymi jest przydatne biegłemu rewidentowi do oceny występowania oszustwa. Ze względu na nieuniknione ograniczenia badania występuje ryzyko, że niektóre zniekształcenia mogą nie zostać wykryte, czemu sprzyjają takie czynniki, jak:

- kierownictwo jednostki może nie być świadome wszystkich aspektów związanych z podmiotami powiązanymi,
- powiązania z jednostkami powiązanymi mogą dawać kierownictwu większą możliwość „zmony, zatajenia lub manipulacji”.

Wydaje się, że standard dosyć szczegółowo opisuje procedurę analizy transakcji z podmiotami powiązanymi. Dziwi jednak fakt, że w pkt. A22 wśród wielu dokumentów, jakie powinny podlegać ocenie biegłego rewidenta, takich jak umowy, faktury, nie ma podatkowej dokumentacji cen transferowych, a przecież zawiera ona istotne przedmiotowo informacje i stanowi podstawowy element potwierdzenia „rynkowości” stosowanych cen przed organami podatkowymi. Badanie sprawozdań finansowych zgodnie z MSRF 550 ma służyć wykryciu takich oszustw w transakcjach z podmiotami powiązanymi, jak:

- kreowanie fikcyjnych warunków transakcji w celu zniekształcenia ekonomicznego uzasadnienia tych transakcji,
- organizowanie opartego na oszustwie przekazu aktywów w kwotach znacząco niższych lub wyższych od wartości rynkowej,
- uczestnictwo w złożonych transakcjach z podmiotami powiązanymi, których struktura służy błędnemu przedstawieniu sytuacji finansowej.

Celem badania transakcji z podmiotami powiązanymi i celem badania całego sprawozdania finansowego jest ochrona interesariuszy, przede wszystkim akcjonariuszy

¹⁷ Ibidem, Załącznik nr 1.10.

¹⁸ Ibidem, Załącznik nr 1.12.

¹⁹ Ibidem, Załącznik nr 1.5.

i udziałowców, przed oszustwem wynikającym z nieprawidłowo zastosowanych cen transferowych. W standardzie nie określono jednak, w jaki sposób biegły rewident może dokonać przykładowej oceny „kwot znacząco niższych lub wyższych od wartości rynkowej”. Zdaniem autorki, w celu ochrony podmiotu gospodarczego oraz jego interesariuszy przed ryzykiem transakcji z podmiotami powiązanymi, należy kwestie poruszone w MSRF 550 analizować z uwzględnieniem oceny podatkowej dokumentacji cen transferowych oraz z analizą porównywalności, co według autorki jest możliwe podczas odrębnego zlecenia czynności audytorskich, np. w formie audytu śledczego.

4. Obszary audytu śledczego w zakresie cen transferowych

Biegły rewident w swojej działalności, oprócz usług badania sprawozdań finansowych, może świadczyć różnego rodzaju inne usługi w ramach dodatkowego zlecenia, jeśli nie narusza to jego niezależności²⁰. Zasadniczo, usługi świadczone przez biegłego rewidenta mieszczą się w ramach tzw. usług atestacyjnych, których założenia określone są w Międzynarodowych Założeniach Koncepcyjnych Usług Atestacyjnych²¹. Rodzaje usług wykonywanych przez biegłych rewidentów przedstawione są również w ustawie o biegłych rewidentach²².

Pojęcie „audyt śledczy” nie jest zbyt często stosowane w literaturze. Jednakże w praktyce pod tym pojęciem rozumie się: badanie dokumentacji finansowej i dokumentów źródłowych pod kątem np. fałszowania danych finansowych, manipulacji w księgach rachunkowych, sprzeniewierzenia majątku, korupcji oraz weryfikowanie podejrzanych wyników finansowych raportowanych w ramach grupy kapitałowej²³.

Celem audytu śledczego cen transferowych powinno być zbadanie prawidłowości przeprowadzania transakcji z podmiotami powiązanymi w kontekście zgodności

²⁰ P. Rochowicz, *Ewa Sowińska: biegły rewident zajmuje się nie tylko audytem*, „Rzeczpospolita” 2016, 23.03.

²¹ Uchwała nr 2783/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 r., Załącznik nr 1.22.

²² Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, art. 48.

²³ <http://www.ey.com/PL/pl/Services/Assurance/Fraud-Investigation---Dispute-Services>, dostęp 20.03.2016.

z zasadą „arm's length principle”. Zakres audytu wynika ze specyfiki badanego podmiotu, co determinuje wskazanie obszarów szczególnie narażonych na ryzyko cen transferowych. Oprócz potwierdzenia zgodności z przepisami podatkowymi, celem audytu powinna być też ocena możliwości wystąpienia działań ukierunkowanych na sprzeniewierzenie zasobów przedsiębiorstwa oraz zmniejszenie znaczenia podmiotu w ramach grupy kapitałowej. Zważywszy na różnorodność celów audytu śledczego cen transferowych można wyodrębnić różne rodzaje audytu, w zależności od kryterium podmiotowego. Stosując kryterium podmiotowe, można wyróżnić audyt pojedynczej jednostki zależnej lub audyt grupy kapitałowej. Cechy różniące audyt w ramach kryterium podmiotowego zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Cechy audytu śledczego cen transferowych

Wyszczególnienie	Audyt z punktu widzenia pojedynczej jednostki zależnej	Audyt z punktu widzenia grupy kapitałowej
Podmiot zlecający audyt	Zarząd jednostki zależnej	Zarząd jednostki dominującej
Cel audytu	Ograniczenie ryzyka cen transferowych audytowanego podmiotu, ocena „sprawiedliwości warunków” przeprowadzania transakcji z podmiotami powiązanymi z punktu widzenia optymalizacji zysku audytowanego podmiotu	Ograniczenie ryzyka cen transferowych jednostki dominującej oraz dokumentacji „master file” dotyczącej całej grupy kapitałowej, ocena prawidłowości transakcji wewnątrzgrupowych z punktu widzenia optymalizacji zysku grupy kapitałowej
Audyтовane obszary	Prawidłowość identyfikacji transakcji z podmiotami powiązanymi, struktura dokumentacji „local file”, ocena jakości powiązania z dokumentami źródłowymi, ocena posiadanej analizy porównywalności, ocena polityki cen transferowych	Prawidłowość identyfikacji transakcji z podmiotami, struktura dokumentacji „master file”, ocena jakości powiązania z dokumentami źródłowymi, szczegółowa ocena posiadanej analizy porównywalności, ocena polityki cen transferowych, ocena spójności dokumentacji spółek zależnych i spółki dominującej, ocena jakości komunikacji pomiędzy spółkami powiązanymi
Czas i zakres trwania	Okres audytu krótszy, węższy zakres dokumentów	Dłuższy okres trwania, szeroki zakres audytowanej dokumentacji
Skutki audytu	Wytyczne w zakresie procedur przeprowadzania transakcji, gromadzenia dokumentów i sporządzania dokumentacji	Wytyczne w zakresie centralizacji procedur przeprowadzania transakcji, gromadzenia dokumentów i sporządzania dokumentacji, wytyczne w ramach spójnej polityki cen transferowych w ramach grupy kapitałowej, wytyczne dotyczące posiadania kompleksowej analizy porównywalności

Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli 1, audyt cen transferowych w ramach całej grupy kapitałowej jest wyzwaniem zarówno dla audytora, jak i dla podmiotów tworzących grupę. Audyt taki sprawdzi się w przypadku grupy scentralizowanej o współzależności koncentrycznej, gdy jednostki podrzędne są w pełni uzależnione od działalności jednostki nadrzędnej i nakierowane na wspomaganie tej jednostki. Intensywna koordynacja współdziałania operacyjnego jednostki nadrzędnej z jednostkami podrzędnymi prowadzi do optymalizacji wyniku finansowego spółki dominującej. W sytuacji występowania współzależności sekwencyjnej, gdy jednostki podrzędne współdziałają ze sobą w ten sposób, że wyniki jednostki następującej w realizowanym wspólnie w ciągu zadań uzależnione są od wyników jednostki poprzedzającej, audyt śledczy grupy jako całości jest utrudniony, bo każda z jednostek zorientowana jest na realizację własnych celów gospodarczych. Jeszcze trudniej wymagać przekazywania danych i tajemnic firmowych przy współzależności wzajemnej, która ma miejsce wówczas, gdy jednostki podrzędne współdziałają przy wykonywaniu podobnej działalności operacyjnej, ale intensywność koordynacji prowadzonej przez jednostkę nadrzędną jest ograniczona. Największe wyzwanie stanowi audyt śledczy grupy kapitałowej, w której występuje współzależność sumująca, gdzie jednostki podrzędne prowadzą działalność operacyjną niepowiązaną z innymi jednostkami.

Paradoksalne jest, że z punktu widzenia prawa podatkowego, niezależnie od rodzaju współzależności, spółki traktowane są jako odrębne podmioty prawne, a z drugiej strony w dokumentacji „master file” oczekuje się od grupy pełnego współdziałania i transparentności działań.

Z perspektywy wymogów związanych ze sporządzeniem podatkowej dokumentacji cen transferowych audyt śledczy powinien się składać z następujących etapów:

1. Przegląd struktury grupy kapitałowej i wzajemnych powiązań
2. Przegląd umów zawartych w ramach grupy
3. Ocena poprawności identyfikacji transakcji dokumentowanych na potrzeby podatku dochodowego od osób prawnych
4. Analiza realizowanych funkcji, angażowanych aktywów i ponoszonego ryzyka w ramach transakcji
5. Analiza wartości osiągniętych przychodów i kosztów ponoszonych w transakcji
6. Analiza warunków i terminów płatności
7. Ocena stosowanych metod kalkulacji cen transferowych
8. Ocena danych porównawczych posiadanych przez jednostkę
9. Analiza wpływu realizowanej strategii gospodarczej i innych czynników cenotwórczych

10. Szczególna weryfikacja transakcji usługowych, transakcji dotyczących wartości niematerialnych i prawnych oraz transakcji finansowych
11. Przegląd materiałów źródłowych dołączanych do dokumentacji
12. Szczególna analiza transakcji wieloletnich (np. długoterminowych projektów)
13. Ocena uwarunkowań organizacyjnych i komunikacyjnych (np. procedur wyznaczania cen oraz procedur sporządzania ofert).

Jak wynika z powyższego, z punktu widzenia przedmiotowego audyt cen transferowych obejmuje swoim zasięgiem całą organizację i wszelkie realizowane rodzaje działalności z podmiotami powiązanymi. Audyt ten nie powinien być ograniczony tylko do danych pochodzących z systemu księgowości. Należy również analizować dane przetwarzane przez działy controllingu, działy sprzedaży, działy finansów czy działy prawne. Efektem audytu cen transferowych powinny być wytyczne w zakresie skonstruowania zintegrowanego systemu zapewniania prawidłowości wyceny i dokumentacji transakcji z podmiotami powiązanymi.

Taki zintegrowany i skuteczny system ma nie tylko umożliwić zachowanie prawidłowości w tym zakresie, lecz także powinien pomóc w zagwarantowaniu firmie lepszych wyników i zapewnieniu jej przewagi konkurencyjnej.

5. Podsumowanie

Wycena transakcji z podmiotami powiązanymi jest zagadnieniem złożonym zarówno z punktu widzenia zależności występujących w grupie kapitałowej, jak i z punktu widzenia ryzyka podatkowego. Zgodnie ze znowelizowanymi przepisami podatkowymi obowiązki podmiotów w zakresie dokumentacji cen transferowych poszerzą się począwszy od stycznia 2017 r. Jednocześnie należy zauważyć, że regulacje prawne w kwestii cen transferowych budzą wiele wątpliwości w zakresie ich stosowania w praktyce. W celu przeciwdziałania nieprawidłowościom w zakresie wyceny transakcji z podmiotami powiązanymi, w artykule zamieszczono propozycję przeprowadzania audytów śledczych w tym zakresie. Ze względu na obszerny zakres audytowanych problemów dyskusyjna jest kwestia, czy tylko biegły rewident jest osobą odpowiednią do przeprowadzania takich audytów, czy być może wystarczające kompetencje mają doradcy podatkowi lub inni specjaliści w zakresie cen transferowych.

Bibliografia

1. Cecchini M., Leitch R., Strobel C., *Transfer pricing: Factors to consider*, „Journal of Corporate Accounting & Finance” 2015, vol. 26, no. 6.
2. Cooper J., Fox R., Loeprick J., Mohindra K., *Transfer pricing and developing economies: A Handbook for policy makers and practitioners*, World Bank, Washington 2016.
3. Falencikowski T., *Kształtowanie swobody decyzyjnej w zarządzaniu grupami kapitałowymi*, TNOiK „Dom Organizatora”, Toruń 2008.
4. Franklin M., Myers J.J., *An analysis of transfer pricing policy and notable transfer pricing court rulings*, „Journal of Business and Accounting” 2016, vol. 9, no. 1.
5. Garstka M., *Procedury badania sprawozdań finansowych zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rewizji Finansowej*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2009.
6. <http://www.ey.com/PL/pl/Services/Assurance/Fraud-Investigation---Dispute-Services>
7. <https://www.kibr.org.pl/pl/prawo>
8. Rochowicz P., Sowińska E., *Biegły rewident zajmuje się nie tylko audytem*, „Rzeczpospolita” 2016, 23.03.
9. Sulik-Górecka A., *Wycena i dokumentacja transakcji między podmiotami powiązаными w świetle obowiązujących przepisów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, nr 53,
10. Trocki M., *Grupy kapitałowe. Tworzenie i funkcjonowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Akty prawne

1. Krajowy standard rewizji finansowej 315, Uchwała nr 2783/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 r.
2. Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej i Kontroli Jakości, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2010 r.
3. Uchwała nr 2783/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 r.
4. Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. z 2009 r. nr 77, poz. 649 ze zm.
5. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. z 2014 r., poz. 851 ze zm.
6. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2013 r., poz. 330 ze zm.

Forensic Audit in Assessing Transactions with Related Entities

Summary

Since the discretion in decision making in capital groups varies and it overlaps with intra-group influences, transactions within capital groups do not always follow typical free market pattern. Transfer prices, i.e. prices decided in these transactions, may impact profits in individual entities and the corporate income tax, the issue of interest for tax administration. The paper explores how forensic audit conducted by a chartered external auditor may be applied in the assessment of transactions with related entities and in testing the correctness of tax documentation of transfer prices. Moreover, the paper describes characteristic features of a capital group from the viewpoint of their impact upon transactions concluded within the group. It also discusses taxpayers' main duties connected with tax evidence required for transfer pricing and explains the role of a chartered external auditor in the assessment of transactions with related entities.

Keywords: transfer prices, forensic audit, corporate income tax (CIT)

Anetta Kadej

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wybrane kryminalistyczne metody śledcze – możliwość wykorzystania w audycie śledczym

Streszczenie

Artykuł prezentuje wybrane kryminalistyczne metody śledcze – badanie dokumentów, przesłuchanie, oględziny, ekspertyzy i analizę kryminalną, wskazując na możliwość ich wykorzystania w toku audytu śledczego.

W artykule omówiono podstawowe zagadnienia związane z oceną wiarygodności dokumentów, wyjaśniając pojęcia dokumentu i fałszerstwa oraz sygnalizując problematykę związaną z oceną autentyczności podpisów. Przedstawiono najważniejsze psychologiczne aspekty formowania się zeznań, które powinny być uwzględnione w ocenie prawdopodobności wyjaśnień odbieranych w toku audytu śledczego. Wskazano na możliwość przeprowadzenia w toku audytu śledczego czynności zbliżonych oględzinom i badaniom eksperckim. W artykule wyjaśniono także istotę analizy kryminalnej, przedstawiając jej typologię i zakres zastosowań. Zasygnalizowano również podobieństwa elektronicznych form nadzoru stosowanych przez przedsiębiorstwa do kryminalistycznych metod śledczych – obserwacji i podsłuchu.

Słowa kluczowe: audyt, audyt śledczy, metody śledcze, kryminalistyczne metody śledcze

Kody klasyfikacji JEL: M420, K420

1. Wprowadzenie

Głównym przedmiotem zainteresowania kryminalistyki jest przestępstwo jako działanie niezgodne z prawem, a celem nadrzędnym – opracowanie metod wykrywania przestępstw i ich sprawców oraz metod gromadzenia dowodów ich winy¹. Kryminalistyka ogranicza zakres swojego zainteresowania do czynów penalizowanych w świetle przepisów karnych. Jako dziedzina nauki wypracowała jednak takie metody wykrywczcze, których praktyczne zastosowanie, polegające na zidentyfikowaniu sprawcy i zgromadzeniu przeciwko niemu dowodów, może być z powodzeniem wykorzystane w stosunku do nadużyć gospodarczych, będących przedmiotem zainteresowania audytu śledczego.

Pojęcie nadużyć jest kategorią znacznie szerszą niż pojęcie przestępstwa, którym zajmuje się kryminalistyka. Termin nadużycie odnosi się do różnych patologii życia gospodarczego, zarówno systemu gospodarczego, jak i samego procesu gospodarowania, czyli prowadzenia działalności gospodarczej². Nadużycia mają niejednorodny charakter, ale główną ich cechą jest to, że skierowane są przeciwko różnym elementom prowadzonej przez przedsiębiorstwo działalności, zagrażają jego interesom i są wynikiem działań różnych osób zaangażowanych przez przedsiębiorstwo lub z nim kooperujących³. Działania lub zaniechania stanowiące nadużycia cechuje celowość, niezgodność z prawem lub innymi obowiązującymi procedurami oraz utajenie działania. Szczególne znaczenie ma właśnie cecha utajenia, która powoduje, że dla ujawnienia nadużycia konieczne jest zastosowanie metod wykrywczych – śledczych. Audyt śledczy jako narzędzie ujawniania nadużyć gospodarczych korzysta przede wszystkim z metod rewizji finansowej, które w wielu przypadkach okazują się niewystarczające. Dla ujawnienia nadużycia czy ustalenia sprawcy niejednokrotnie niezbędne jest wykorzystanie właśnie metod z zakresu kryminalistyki, co czyni audyt śledczym i zbliża pracę audytora do pracy śledczego.

Skuteczny audytor powinien dostrzegać możliwości zastosowania takich metod, mieć podstawową wiedzę niezbędną do ich przeprowadzenia, a także umiejętność oceny ich wartości informacyjnej.

¹ J. Widacki, *Kryminalistyka*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 3.

² W. Jasiński, *Nadużycia w przedsiębiorstwie: przeciwdziałanie i wykrywanie*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2013, s. 15.

³ *Ibidem*, s. 16.

Celem artykułu jest przedstawienie wybranych kryminalistycznych metod wykrywczych jako metod, które mogą być zastosowane w toku audytu śledczego.

Najważniejszym zadaniem, jakie stawia przed audytem śledczym współczesna rzeczywistość gospodarcza, jest ujawnienie nadużycia – jego istoty, sposobu realizacji, zidentyfikowanie sprawcy oraz oszacowanie wartości strat poniesionych przez przedsiębiorstwo. Nie jest to jednak jedyny cel audytu śledczego. Konsekwencją ujawnienia nadużycia i ustalenia sprawcy jest często konieczność zgromadzenia w toku audytu śledczego materiałów dowodowych, które będą podstawą do dalszych decyzji przedsiębiorstwa. Niezależnie od możliwości skierowania sprawy na drogę postępowania karnego czy odszkodowawczego, zgromadzone dowody są co najmniej podstawą do decyzji personalnych wobec sprawcy lub osób nadzorujących. Analogiczne cele są głównymi zadaniami praktycznymi metod kryminalistycznych, wśród których wskazać należy:

- badanie dokumentów,
- przesłuchanie,
- oględziny,
- ekspertyzy,
- analizę kryminalną.

Dla zastosowania ww. metod, z punktu widzenia kryminalistyki, niezwykle istotne jest utrwalenie ich rezultatów, zgodnie ze standardami dowodowymi procesu karnego⁴. Aspekt dowodowy wymienionych metod nie ma natomiast większego znaczenia dla audytu śledczego, dla którego najważniejszy jest ich aspekt wykrywczy. Dla audytora liczy się to, co może z ich wykorzystaniem ustalić oraz w jaki sposób poprawnie je zastosować, aby miały maksymalny walor informacyjny.

2. Badanie dokumentów

W ujęciu materialnego prawa karnego „dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne”⁵.

⁴ Standardy dowodowe dla procesu karnego regulują przepisy Działu V Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1997 nr 89, poz. 555 ze zm.).

⁵ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 360.

Podstawową grupę dokumentów, których badaniem zajmuje się audyt śledczy, są dokumenty finansowo-księgowo, zwane dowodami źródłowymi. Dokumenty te sporządza się według ściśle określonych zasad, wynikających z regulacji ustawowych oraz towarzyszących im rozporządzeń wykonawczych. W tym miejscu wymienić należy jedynie najważniejsze: ustawę o rachunkowości, a także ustawy podatkowe – Ordynację podatkową, ustawę o podatku od towarów i usług oraz inne m.in. ustawę prawo bankowe, prawo wekslowe. Regulacje te precyzują wymagania, jakim podlegają dokumenty finansowo-księgowo, w szczególności rodzaj dokumentu, jego formę i elementy niezbędne, a także zasady sporządzenia.

W dobie rachunkowości elektronicznej dowody źródłowe nie muszą mieć wyłącznie formy tradycyjnej – papierowej. Ustawodawstwo uważa za równoważne z tradycyjnymi dowodami źródłowymi także zapisy powstające z wykorzystaniem technik informatycznych, zwane dokumentami elektronicznymi.

Dokumenty, zarówno tradycyjne jak i elektroniczne, sporządzone wbrew regulacjom dotyczącym zasad ich tworzenia uznać należy za dokumenty nieprawidłowe. Dokumenty te wskazują na rzeczywiste zdarzenia gospodarcze, dokumentują stan faktyczny, jednak z naruszeniem norm związanych z ich tworzeniem.

Z punktu widzenia audytora śledczego ważniejszym od formalnej poprawności dokumentu jest jego wiarygodność i rzetelność, która oznacza jego zgodność ze stanem faktycznym.

Dokumenty nierzetelne nie odzwierciedlają faktycznego przebiegu zdarzeń gospodarczych i nie stanowią dowodu ujętych w nim zapisów. Takie dokumenty są nośnikiem zafałszowanej lub nieprawdziwej informacji, dotyczącej zaistnienia lub przebiegu zdarzenia gospodarczego. Ocena rzetelności danego dokumentu finansowo-księgowo daje podstawę do zidentyfikowania nadużycia.

W odniesieniu do dokumentów nierzetelnych prawo karne posługuje się najczęściej pojęciem fałszerstwa dokumentów.

Mały słownik języka polskiego wyjaśnia, że fałszerstwem jest niezgodne z prawem podrabianie czegoś, imitowanie, naśladowanie⁶. Fałsz to niezgodność z prawdą, czy rzeczywistością, nieszczerłość, kłamstwo, obłuda, a także oszustwo lub podrobienie⁷.

W odniesieniu do fałszu dokumentów literatura z dziedziny prawa karnego wskazuje na istnienie dwóch rodzajów fałszu. Pierwszym z nich jest fałsz materialny, który występuje w postaci fizycznej, materialnej ingerencji w treść dokumentu.

⁶ *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1993, s. 192.

⁷ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, PWN, Warszawa 1965, s. 803.

Oznacza on podrobienie lub przerobienie autentycznego dokumentu⁸. Przerobienie oznacza bezprawne dokonanie modyfikacji dotyczących treści autentycznego dokumentu w taki sposób, by nadać mu nową treść lub znaczenie⁹. Z fałszem materialnym mamy także do czynienia w sytuacji podrobienia, czyli sporządzenia całego dokumentu na nowo w taki sposób, że stwarza on pozory autentyczności, lecz jego treść jest niezgodna z prawdą¹⁰.

Drugim rodzajem fałszu jest fałsz intelektualny. W doktrynie prawa karnego dla tego rodzaj fałszu przyjęło się określenie poświadczenie nieprawdy¹¹. W odniesieniu do fałszu intelektualnego nie mamy do czynienia z fizyczną ingerencją w treść dokumentu, lecz ze sporządzeniem dokumentu pierwotnego przez osobę uprawnioną do jego stworzenia, która stwierdza okoliczności całkowicie niezgodne z prawdą.

Dokument nierzetelny może być wynikiem fałszerstwa, zarówno podrobienia, jak i przerobienia. Może być także fałszyfikatem powstałym wyłącznie w celu upozorowania zaistnienia zdarzenia gospodarczego.

Współczesna kryminalistyka bardzo dużo uwagi poświęca zagadnieniu technicznych metod fałszowania – podrabiania i przerabiania dokumentów, a ekspertyza dokumentów uchodzi za najstarszą dziedzinę spośród technik identyfikacji kryminalistycznej¹².

Dla audytu śledczego najistotniejsze znaczenie ma badanie autentyczności dokumentów, identyfikacja podpisów i osób fałszujących podpisy, identyfikacja pieczętek oraz identyfikacja dokumentów powielanych i kopiowanych. Omówienie wszystkich możliwości badawczych dokumentów przekracza ramy niniejszego artykułu.

W dobie powszechnego zastosowania techniki komputerowej fałszerstwo staje się coraz trudniejsze do wykrycia. Wyrafinowanym fałszerstwom podlegają niejednokrotnie dokumenty objęte szczególnymi technicznymi zabezpieczeniami, np. środki płatnicze – pieniądze i karty kredytowe. Fałszerstwo dokumentów finansowo-księgowych nie nastrocza poważnych trudności, gdyż dokumenty te nie należą do kategorii dokumentów szczególnie zabezpieczonych przed fałszerstwem. Podstawowe

⁸ J. Piórkowska-Fliger, *Falsz dokumentu w polskim prawie karnym*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2004, s. 269

⁹ A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczególna*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2000, s. 281.

¹⁰ R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2002, s. 432

¹¹ K. Schneider, *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, Warszawa 2007, s. 140.

¹² J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 225

dokumenty transakcyjne – faktury, zwykle sporządzane są z wykorzystaniem komputerowych systemów fakturujących, nie zawierają podpisów ani pieczęci, co czyni je szczególnie podatnymi na fałszerstwa. Wśród dokumentów finansowo-księgowych najczęściej fałszowanym dokumentem jest właśnie faktura. Pozostałymi dokumentami związanymi z dokumentowaniem zdarzeń gospodarczych są dokumenty transportu międzynarodowego, listy przewozowe, świadectwa pochodzenia towarów, dowody odpraw celnych¹³.

Jednym z zadań audytora śledczego jest ujawnienie dokumentów sfałszowanych oraz zidentyfikowanie zapisów ksiąg dokonanych na ich podstawie. Dokumenty takie stanowią niekiedy jedyny ślad nadużycia. Dokumentami, które mogą być poddane badaniu metodami kryminalistycznymi, są tylko te, które zawierają elementy możliwe do zweryfikowania pod względem autentyczności (podpisy, pieczęcie).

Badanie podpisów ma na celu ustalenie autentyczności podpisu. Podpis ze względu na niewielką ilość elementów graficznych oraz dużą częstotliwość cechuje automatyzm jego składania. „W badaniach podpisów należy mieć na uwadze fakt, iż nikt nie potrafi dwa razy podpisać się tak, aby jeden podpis był kopią drugiego. Jeżeli stwierdzi się, że podpisy są identyczne, to jeden z nich jest sfałszowany albo też stanowi kopię autentycznego podpisu”¹⁴.

Badanie dokumentu przez audytora śledczego ogranicza się do stwierdzenia autentyczności podpisu. W przypadku ustalenia fałszerstwa, możliwości zidentyfikowania jego sprawcy na podstawie metody badania podpisów w toku audytu są znikome.

Dokumentami podatnymi na ten rodzaj fałszerstwa są wszelkie pokwitowania, w tym dokumenty kasowe KP, KW, umowy, zlecenia, listy obecności pracowników oraz ręcznie wypełniane ewidencje, protokoły, np. protokoły likwidacyjne, protokoły odbioru prac. Powstają one zwykle w celu nadużyć, polegających na ukryciu kradzieży gotówki lub innych składników majątku (fałszerstwo poprzez złożenie podpisu za inną osobę na dokumencie wypłaty lub powierzenia składnika majątku) oraz wyłudzeniach związanych z czasem pracy.

¹³ D. Jagiełło, *Statystyczne ujęcie oraz poziom świadomości społecznej w odniesieniu do przestępczości skierowanej przeciwko dokumentom*, w: *Dokument i jego badania*, red. R. Cieśla, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 142.

¹⁴ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Difin, Warszawa 2015, s. 145.

3. Przesłuchanie

„Głównym celem przesłuchania jest uzyskanie takich informacji o osobach, miejscach, zjawiskach, zdarzeniach, faktach czy stosunkach, które mogą być przydatne dla uzyskania prawdy obiektywnej w konkretnej sprawie”¹⁵. Przesłuchanie w prawie karnym jest czynnością dowodową, dlatego sposób jego przeprowadzenia i dokumentowania regulują dosyć szczegółowo przepisy kodeksu postępowania karnego. Prowadzone na potrzeby audytu śledczego rozmowy, pozbawione rygoru odpowiedzialności karnej, są w rzeczywistości wywiadem z osobami dysponującymi niezbędnymi informacjami. Mimo że, przeprowadzając wywiad, audytor śledczy nie jest związany regułami prawa karnego, zasady i techniki prowadzenia wywiadu, a przede wszystkim ocena wiarygodności składanych wyjaśnień, pozostają identyczne jak przy przesłuchaniu.

Celem nadrzędnym dla audytora jest pozyskanie informacji niezbędnych do oceny pewnych okoliczności lub zaistniałych zdarzeń. Dlatego należy odpowiednio dobrać grono osób, z którymi przeprowadzi się wywiad lub od których pozyska wyjaśnienia. Nieodpowiedni dobór osób znacznie obniża jakość informacyjną i zwiększa czasochłonność audytu.

Pomocne w doborze uczestników wywiadu jest przeprowadzenie wstępnych rozmów lub pozyskanie swobodnych wypowiedzi szerszego grona osób. Czynności te odpowiadają kryminalistycznemu rozpytaniu, które polega na aktywnym odbiorze wypowiedzi osób, które mogą posiadać przydatne informacje¹⁶.

Chociaż audytor śledczy nie jest związany regułami dotyczącymi gromadzenia materiału dowodowego, może wywiad udokumentować lub utrwalić w inny sposób na potrzeby przyszłych ewentualnych postępowań prawnych.

Przeprowadzając wywiad z pracownikami przedsiębiorstwa, audytor musi być świadomy psychologicznych aspektów składania wyjaśnień. Inteligencja, osobowość, zdolność postrzegania, pamięć oraz sposób formułowania myśli są cechami indywidualnymi, które audytor musi wziąć pod uwagę, przyjmując wyjaśnienia. Z tego powodu przeprowadzenie wartościowego wywiadu nie jest czynnością łatwą. Wymaga ono nie tylko dobrej znajomości okoliczności sprawy, lecz także ogólnego doświadczenia życiowego i wiedzy z zakresu podstaw psychologii, które pozwalają

¹⁵ Ibidem, s. 282.

¹⁶ J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 85.

na rozpoznanie cech indywidualnych danej osoby i dostosowanie do niej taktyki wywiadu. Sprzyjają temu także dobre rozpoznanie i pozyskanie jak największej liczby informacji o przesłuchiwanej osobie.

Psychologicznym aspektem przesłuchania, w tym także wywiadu, poświęcono szereg opracowań naukowych¹⁷. Omówienie wszystkich wykracza poza tematykę niniejszego artykułu, w związku z tym przedstawione zostaną tylko najważniejsze.

Formowanie się zeznań, wyjaśnień dokonuje się w trzech etapach:

- 1) dokonywanie spostrzeżeń,
- 2) przechowywanie w pamięci (zapamiętywanie/zapominanie),
- 3) odtwarzanie (relacjonowanie).

Spostrzeżenie to „odzwierciedlenie w świadomości ludzkiej przedmiotów i stosunków zachodzących w rzeczywistości w całej ich złożonej strukturze. (...) Spostrzeżenia to nie tylko pewien ciąg wrażeń, ale również wzajemne relacje między tymi wrażeniami”¹⁸. Stopień odbioru wrażeń jest indywidualny dla każdego człowieka. Sposób, w jaki ludzie postrzegają rzeczy czy zdarzenia, zależy od tego, co jest przedmiotem postrzegania, ale także od tzw. czynników zniekształcających percepcję. Literatura przedmiotu wskazuje na następujące czynniki: obiektywne (np. odległość, oświetlenie, usytuowanie, czas postrzegania, kształt, wielkość i barwa), fizjologiczne (np. stan zdrowia, stan zmysłów), psychiczne (np. nastawienie emocjonalne, koncentracja). Występowanie tych czynników powoduje, iż w procesie postrzegania powstają błędy, w rezultacie czego relacje dotyczące spostrzeżeń mogą nie być całkiem zgodne z rzeczywistością. Opisy tych samych elementów rzeczywistości, postrzeganych przez różne osoby, będą się zatem różnić¹⁹.

Następstwem spostrzeżenia jest zapamiętanie, a jego kolejnym etapem zapominanie. Proces zapominania zaczyna się natychmiast po zapamiętaniu, a jego przebieg ilustruje tzw. krzywa zapominania. Krzywa zapominania początkowo gwałtownie spada, później obniża się powoli i stopniowo²⁰. Oczywistym wnioskiem wynikającym z krzywej zapominania jest fakt, że im dłuższy okres między zdarzeniem

¹⁷ Szerzej: W. Kołakowska, B. Lach, *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 1998; E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, problematyka kryminalistyczna*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2003; M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001.

¹⁸ J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 279.

¹⁹ Ibidem, s. 280.

²⁰ J. Widacki, *Kryminalistyka...*, op.cit., s. 85.

a relacjonowaniem, tym mniej jasny obraz jest odtwarzany z pamięci. Na zdolność zapamiętywania, podobnie jak na percepcję, mają wpływ analogiczne czynniki obiektywne, fizjologiczne i psychiczne.

Kolejnym etapem formowania się zeznań jest odtwarzanie. Jest to moment relacjonowania w trakcie przesłuchania lub wywiadu. Oprócz wspomnianych już czynników obiektywnych, fizjologicznych i psychicznych osoby składającej wyjaśnienia wpływ na proces odtwarzania mają także warunki, w jakich ono przebiega, sposób prowadzenia wywiadu oraz osoba, która wywiad przeprowadza.

Z problematyką psychologicznych aspektów przesłuchania wiąże się zagadnienie motywacji do składania zeznań nieszczerých, wśród których wskazuje się:

- obawę przed odpowiedzialnością (karną, dyscyplinarną) osoby składającej zeznania lub jego bliskich, a także osób z nim związanych,
- obawę przed kompromitacją moralną,
- chęć ochrony innych osób,
- przekupstwo,
- chęć zemsty,
- tendencję do agrawacji (wyolbrzymianie, przejawianie),
- chęć zwrócenia na siebie uwagi.

Oprócz trudności związanych z prawidłowym przeprowadzeniem przesłuchania, audytor śledczy musi zmierzyć się z niezwykle trudną oceną prawdziwości złożonych zeznań, która w praktyce sprowadza się do oceny:

- sposobu składania zeznań, w szczególności sposobu wypowiedzi, reakcji emocjonalnej osoby przesłuchiwanej, gestykulacji i mimiki, będących obserwacją i oceną tzw. symptomów werbalnych i behawioralnych wypowiedzi,
- treści zeznań w odniesieniu do oczywistych praw przyrody, zasad logiki itp.,
- tzw. apriorycznej wartości osoby przesłuchiwanej (cechy osobowościowe, inteligencja, wiedza itp.),
- motywacji do złożenia zeznań nieszczerých (czy dana osoba jest podejrzana i czy może być w jakiś sposób zainteresowana wprowadzeniem przesłuchującego w błąd),

oraz konfrontacji z pozostałymi dowodami – w przypadku audytu śledczego z innymi informacjami, materiałami, wyjaśnieniami innych osób²¹.

²¹ Ibidem, s. 106–108.

4. Oględziny

Niejednokrotnie niezbędne w pracy audytora śledczego jest skonfrontowanie rzeczywistości z zapisami dokonanymi w dokumentach. Często jedyną metodą jest dokonanie oględzin. Podobnie jak w przypadku przesłuchania, oględziny w rozumieniu prawa karnego są czynnością dowodową, podlegającą regułom dokumentacyjnym procedury karnej. Z punktu widzenia audytu śledczego najistotniejszy jest jednak aspekt wykrywczy czynności oględzin.

Metoda ta ma zastosowanie do czynności zmierzających do detekcji nadużycia związanego ze zdarzeniem gospodarczym, które miało wymiar materialny, tzn. wiązało się z fizycznym istnieniem jakiegoś przedmiotu. Na możliwość przeprowadzenia oględzin negatywnie oddziałuje upływ czasu, powodując zmiany fizyczne, zużycie lub likwidację ewentualnego przedmiotu oględzin. Upływ czasu często wyklucza możliwość przeprowadzenia wartościowych oględzin. Uznać to należy za największą wadę tej metody.

Oględziny, jeśli upływ czasu nie uniemożliwia ich przeprowadzenia, mogą ujawnić, czy przedmiot transakcji istnieje w rzeczywistości oraz jakie są jego cechy, warunkujące ocenę transakcji czy zdarzenia. Czynności oględzin dokonać można w odniesieniu do wielu elementów rzeczowego majątku trwałego i obrotowego, w szczególności środków trwałych lub zapasów.

Audytora, mając wątpliwości co do prawidłowości albo rzetelności zapisów związanych z nabyciem środków trwałych, nie może zrezygnować z dokonania ich oględzin. Inspekcja taka wykaże, czy dany środek istnieje w rzeczywistości, a także czy jego cechy fizyczne pozwalają uznać go za środek trwały, np. jest kompletny, zdatny do użytku, czy nie został w żaden sposób wycofany z użycia. Z kolei czynności oględzin w odniesieniu do zapasów utożsamiać można z celowym, niezapowiedzianym spisem z natury.

Warunkiem niezbędnym do przeprowadzenia oględzin jest posiadanie informacji umożliwiających prawidłową identyfikację przedmiotu oględzin. W przypadku oględzin rzeczowych składników majątku łatwiej identyfikowane są rzeczy oznaczone co do tożsamości, tj. wg określonych cechy indywidualnych (przykładowo urządzenia elektroniczne oznaczone są marką, modelem, unikatowymi numerami seryjnymi). Trudniej identyfikowalne są rzeczy oznaczone co do rodzaju (gatunku), tj. według cech rodzajowych, właściwych dla większej liczby przedmiotów (przykładowo materiały produkcyjne oznaczone co do cech fizycznych i ilości).

5. Ekspertyzy

Kolejnym przykładem kryminalistycznej metody śledczej jest ekspertyza. To proces badania zakończony opinią wydaną przez specjalistę w określonej dziedzinie. Kryminalistyka korzysta z ekspertyz z wielu dziedzin nauki: medycyny, psychologii, ekonomii, a także nauk ścisłych: fizyki, chemii oraz innych. Część ekspertyz ma zastosowanie wyłącznie w kryminalistyce, jak na przykład ekspertyzy daktyloskopijne, osmologiczne, balistyczne. Inne mogą mieć z powodzeniem zastosowanie w różnych dziedzinach życia, w tym w audycie śledczym, np. ekspertyza informatyczna. Dostępność komercyjnych ekspertyz specjalistycznych, w tym informatycznych, jest coraz większa. Audytor, dysponujący odpowiednim poziomem wiedzy eksperckiej, doświadczeniem i niezbędnymi narzędziami, może samodzielnie przeprowadzić badanie lub skorzystać ze wsparcia specjalisty danej dziedziny. Opinia audytora śledczego także może stanowić ekspertyzę w rozumieniu przepisów karnych.

6. Analiza kryminalna

Literatura z dziedziny kryminalistyki coraz więcej miejsca poświęca analizie kryminalnej. Istotą analizy kryminalnej jest „poszukiwanie i identyfikacja powiązań między informacjami dotyczącymi przestępstwa lub przestępcy oraz wszelkimi innymi danymi uzyskiwanymi z różnych źródeł i wykorzystanie ich dla celów operacyjnych i procesowych”²². Jedną z najważniejszych cech analizy kryminalnej jest wykorzystanie danych wielowymiarowych, różnych rodzajowo i w znacznych ilościach. Analiza kryminalna jest analizą o wysokim stopniu zawansowania technologicznego. Warunkiem niezbędnym dla jej zastosowania jest dostępność informacji – danych w formie elektronicznej oraz narzędzi analitycznych w postaci specjalistycznego oprogramowania²³.

Kryminologiczne aspekty analizy kryminalnej dotyczą zwalczania przestępczości zorganizowanej, jednak ma ona zastosowanie przede wszystkim jako metoda śledcza. W tym zakresie pewne elementy analizy kryminalnej mogą mieć zastosowanie w audycie śledczym, w szczególności do spraw o dużym stopniu skomplikowania,

²² M. Kobylas, M. Hausman, *Analiza kryminalna jako narzędzie wspomagające zwalczanie przestępczości zorganizowanej*, „Policja” 2006, 3, s. 14.

²³ Przykładowe oprogramowanie analityczne to i² Analyst's Notebook Premium, bazy danych, arkusze kalkulacyjne.

w których dopiero ujawnienie powiązań między pozornie niezależnymi informacjami ujawni mechanizm oszustwa czy nadużycia. Komercyjne ekspertyzy z zakresu analizy kryminalnej występują coraz częściej w ofercie firm świadczących usługi z zakresu detektywistyki i informatyki śledczej (ang. *computer forensic*).

Eksperci z dziedziny kryminalistyki wyróżniają kilka najważniejszych rodzajów analizy kryminalnej²⁴:

- analizę bilingów telefonicznych,
- analizę powiązań osobowych (powiązań lub sieci społecznych),
- analizę powiązań kapitałowych,
- analizę przepływów kapitałowych (analiza zdarzeń),
- analizę mechanizmów działalności przestępczej (ang. *modus operandi*²⁵),
- analizę wielowymiarową – łączącą wszystkie powyższe rodzaje analiz.

O ile dostępność danych będących w posiadaniu przedsiębiorstwa, np. pochodzących z jego własnych systemów księgowych, ewidencyjnych, rachunków bankowych, systemów ewidencji czasu pracy, nadzoru elektronicznego (monitoring) lub własnego sprzętu teleinformatycznego, ocenić należy jako dobrą (niezależnie od stopnia dostosowania danych do celów analitycznych), o tyle dostępność danych z innych źródeł – jako znacznie ograniczoną. Audytor śledczy nie dysponuje dostępem do szeregu baz danych wykorzystywanych przez organy ścigania. Poza danymi znajdującymi się w posiadaniu przedsiębiorstwa, analiza kryminalna przeprowadzana w ramach audytu śledczego ogranicza się do danych publicznie dostępnych. Do najważniejszych źródeł danych należą Krajowy Rejestr Sądowy, Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej, Krajowy Rejestr Długów, portale społecznościowe oraz branżowe, komercyjne bazy danych. Dane z tych źródeł mogą być pomocne w ujawnianiu nadużyć, z wykorzystaniem firm fasadowych, zwanych także firmami „krzakami”, zarejestrowanymi na osoby powiązane z pracownikami lub kadrą zarządzającą przedsiębiorstwem.

Na zakończenie rozważań na temat analizy kryminalnej wskazać należy, że w ramach audytu śledczego, może być przeprowadzona zarówno jako czynność śledcza (wykrywca), ujawniająca popełnione nadużycie i jego sprawcę, jak również może mieć charakter ekspertyzy specjalistycznej, ukierunkowanej na pozyskanie i zabezpieczenie dowodów oszustwa dla celów postępowania karnego.

²⁴ P. Chlebowicz, W. Filipkowski, *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*, Wydawnictwo Lex a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, s. 44.

²⁵ *Modus operandi* – sposób działania. W kryminalistyce pod pojęciem *modus operandi* kryje się charakterystyczny sposób zachowania się sprawcy czynu zabronionego.

7. Inne kryminalistyczne metody śledcze

Poza omówionymi w niniejszym artykule metodami kryminalistyka posługuje się także innymi narzędziami śledczymi, których wykorzystanie przez organy ścigania wynika wprost z ustawowych upoważnień. Metody te co do swej istoty daleko ingerują w konstytucyjnie chronioną sferę prywatności i ich stosowanie przez organy ścigania podlega szczególnej kontroli. Jako przykłady takich metod wskazać można obserwacje, podsłuchy czy kontrolę korespondencji.

Praktyczny wymiar tych metod zbliżony jest stosowaniu w przedsiębiorstwach różnych form nadzoru elektronicznego, wśród których najczęściej spotykane to:

- elektroniczne systemy ewidencji czasu pracy,
- wideonadzór z zastosowaniem kamer przemysłowych,
- monitoring aktywności pracowników w zakresie wykorzystania sprzętu komputerowego (tzw. oko szefa),
- montaż urządzeń lokalizujących GPS w pojazdach służbowych,
- rejestracja rozmów telefonicznych.

Problematyka legalności zastosowania powyższych metod jest niezwykle złożona i wykracza ona poza tematykę niniejszego artykułu²⁶. Należy jednak zwrócić uwagę na możliwość stosowania tych metod do ochrony interesów przedsiębiorstwa przed kradzieżami czy innymi nadużyciami pracowniczymi oraz ich praktyczne podobieństwo do kryminalistycznych metod śledczych, a w konsekwencji na możliwość ich wykorzystania w toku audytu śledczego.

8. Studium przypadku

W przedsiębiorstwie działającym w branży handlu detalicznego i hurtowego sprzętem elektronicznym zarząd zaniepokoiły sytuacje powtarzających się zwrotów gotówkowych związane z obsługą klientów detalicznych. Sytuacje takie miały miejsce w kilku sklepach należących do przedsiębiorstwa. Przeprowadzona we

²⁶ Brak jest w Polsce jednolitej, kompleksowej regulacji ustawowej w zakresie elektronicznych form nadzoru i monitoringu przemysłowego czy prywatnego. Obecnie przepisy prawne odnoszące się do tej problematyki znajdują się w kilku ustawach, w szczególności w ustawie z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1502) oraz ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 2135) oraz orzecznictwie sądowym.

własnym zakresie kontrola procesów związanych ze sprzedażą detaliczną nie wykazała nieprawidłowości. Zarząd zlecił jednak dodatkowe badania osobom posiadającym doświadczenie w zakresie czynności audytorskich, które dzięki zastosowaniu kryminalistycznych metod śledczych ujawniły proceder związany z fałszerstwem dokumentacji i wyłudzeniami kredytów.

Przeprowadzone przez audytorów szczegółowe badanie dokumentów wykazało, iż zwroty gotówki z kasy firmy dokonywane były przez sprzedawców w godzinach o małym natężeniu ruchu. Zwroty związane były z transakcjami zakupu sprzętu zawartymi dzień lub dwa dni wcześniej, które udokumentowano fakturą VAT oraz dołączonym do niej paragonem fiskalnym. Dokumentacji tej towarzyszył dokument WZ – wydania sprzętu z magazynu, opatrzony podpisem klienta. W treści faktury jako sposób płatności wskazano „inne”. Takie oznaczenie sposobu płatności stosowano dla płatności dokonywanych w systemie płatności ratalnych oferowanych klientom we współpracy z instytucją finansową. Ten sposób płatności stosowany był w firmie od kilku lat. Sprzedawcy firmy, jako osoby upoważnione, za pośrednictwem kanałów komunikacji elektronicznej, dokonywały weryfikacji zdolności kredytowej klienta i zawierały z nim, w imieniu instytucji finansowej, umowę pożyczki. Transakcja sprzedaży miała więc charakter bezgotówkowy, a jej ciężar finansowy przejmowała instytucja finansowa. W następstwie zawartej umowy pożyczki dokumentowano transakcję sprzedaży sprzętu.

Po upływie jednego lub dwóch dni, klient zwracał sprzęt, otrzymując gotówką równowartość zakupionego sprzętu. Sporządzano dokumenty korygujące transakcję, tj. protokół zwrotu sprzętu, korektę faktury oraz dokument PZ – przyjęcia sprzętu na magazyn.

Przeprowadzone w dalszej części audytu oględziny sprzętu będącego przedmiotem transakcji wykazały, iż nie był on nigdy użytkowany, a jego opakowanie nie zostało naruszone. Analiza numerów seryjnych urządzeń wykazała, iż te same urządzenia były przedmiotem kilku transakcji sprzedaży, a następnie zwrotów.

Audytorzy dokonali także przeglądu zapisów z kamer monitorujących sklep, co uprawdopodobniło możliwość wystąpienia przypadków, w których sprzedawcy dokonali jedynie czynności związanych z dokumentowaniem transakcji sprzedaży bez faktycznego wydania sprzętu nabywcy.

Rozstrzygająca wątpliwości okazała się analiza treści zapisów prywatnej korespondencji e-mail, prowadzonej przez jednego ze sprzedawców z wykorzystaniem sprzętu należącego do firmy. Ujawniła ona sytuacje, w których oferował on swoim znajomym możliwość uzyskania szybkiej pożyczki gotówkowej. Analiza aktywności

na portalach społecznościowych innych sprzedawców ujawniła ich powiązania towarzyskie z osobami klientów. Rozpytanie wśród innych pracowników firmy wykazało, iż sprzedawcy, zaangażowani w proceder, mimo zatrudnienia w różnych punktach handlowych, stanowili grupę koleżeńską.

W wyniku przeprowadzonego audytu zarząd przedsiębiorstwa dokonał wymiany personelu obsługującego sprzedaż detaliczną, wdrażając jednocześnie procedurę zabezpieczającą przed ponownymi przypadkami takich nadużyć.

Podsumowując opisany przypadek należy stwierdzić, iż włączenie do przeprowadzonego badania metod śledczych, takich jak pogłębione badanie dokumentów uwzględniające elementy z pozoru nieistotne, oględziny przedmiotu sprzedaży, rozpytanie wśród pracowników, oględziny zapisów monitoringu oraz komputerów wykorzystywanych przez sprzedawców, uzupełnione analizą powiązań towarzyskich pozwoliło na ujawnienie istoty nadużycia i jego sprawców, a także zebranie materiału dowodowego umożliwiające zarządowi podjęcie decyzji personalnych oraz wdrożenia środków zapobiegawczych.

9. Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym artykule wybrane metody śledcze z pewnością nie stanowią wszystkich znanych kryminalistycy. Nie stanowią także wszystkich, które można zaadaptować na potrzeby audytu śledczego. Dokonany wybór stanowi jedynie próbę usystematyzowania metod śledczych, których wykorzystanie w praktyce audytu śledczego wynika częściej z intuicji i dociekliwości audytora, niż przyjęcia określonego jednolitego modelu badania.

Audyt śledczy korzysta obszernie z metod badania dokumentacji i sprawozdań finansowych opracowanych dla celów rewizji finansowej. Odmiennosc celów rewizji finansowej i audytu śledczego czyni te metody nieskutecznymi dla ujawniania nadużyć. Włączenie kryminalistycznych metod śledczych do zakresu czynności realizowanych w toku audytu śledczego wydaje się niezbędne dla realizacji celów, jakie zakłada audyt śledczy.

Bibliografia

1. Chlebowicz P., Filipkowski W., *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i praw-
nodowodowe*, Wydawnictwo Lex a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011.
2. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN,
Warszawa 2001.
3. Góral R., *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawni-
ków Polskich, Warszawa 2002.
4. Gruza E., *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, problematyka
kryminalistyczna*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003.
5. Gruza E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*,
Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
6. Jagiełło D., *Statystyczne ujęcie oraz poziom świadomości społecznej w odniesieniu
do przestępczości skierowanej przeciwko dokumentom*, w: *Dokument i jego badania*,
red. R. Cieśla, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwer-
sytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014.
7. Jasiński W., *Nadużycia w przedsiębiorstwie: przeciwdziałanie i wykrywanie*, Wydaw-
nictwo Poltex, Warszawa 2013.
8. Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W., *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Wydaw-
nictwo Difin, Warszawa 2015.
9. Kobylas M., Hausman M., *Analiza kryminalna jako narzędzie wspomagające zwal-
czanie przestępczości zorganizowanej*, „Policja” 2006, 3.
10. Kołakowska W., Lach B., *Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób skła-
dających wyjaśnienia*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 1998.
11. *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, PWN, Warszawa 1993.
12. Marek A., *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczegółowa*, Wydawnictwo Praw-
nicze, Warszawa 2000.
13. Piórkowska-Fliger J., *Falsz dokumentu w polskim prawie karnym*, Kantor Wydaw-
niczy Zakamycze, Kraków 2004.
14. Schneider K., *Błędy i oszustwa w dokumentach finansowo-księgowych*, PWE, War-
szawa 2007.
15. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1965.
16. Widacki J., *Kryminalistyka*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2012.

Selected Forensic Technologies and Their Potential Application to Forensic Audit

Summary

The paper discusses selected forensic investigation methods, such as, e.g. document examination, interrogation, inspection, expert opinions, and forensic analysis and suggests how they could be used in forensic audit.

The text addresses basic aspects of how reliability of documents is assessed and explains the notions of a document and forgery. It also heralds problems involved in assessing the authenticity of signatures and presents major aspects of testimony psychology that should be considered when assessing the truthfulness of accounts collected throughout the forensic audit. The author suggests possibilities to include actions similar to inspection and expert examination into forensic audit. The paper also explains the substance of forensic analysis, its typology and scope of application. It demonstrates similarities between digital surveillance methods used by enterprises and forensic investigation methods (surveillance and bugging).

Keywords: audit, forensic audit, forensic technology, forensic investigation methods

Joanna Żukowska-Kalita
DORADCA Sp. z o.o., Lublin

Symptomy oszustw w sprawozdaniach finansowych i ich identyfikacja w procesie badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta¹

Streszczenie

Ryzyko, że sprawozdanie finansowe przekazywane interesariuszom jest zniekształcone na skutek celowego działania kierownictwa lub pracowników badanej jednostki, jest szczególnie wysokie, gdy współlistnieją ze sobą: nacisk, możliwość i usprawiedliwienie popełnienia manipulacji danymi sprawozdawczymi. Dlatego też tak ważna jest rola biegłego rewidenta, który jako niezależny ekspert posiada wiedzę, doświadczenie i warsztat umożliwiający zidentyfikowanie zarówno celowych, jak i przypadkowych zniekształceń w sprawozdaniu finansowym. Wyrażenie niezależnej i obiektywnej opinii wraz z raportem z badania, potwierdzającym rzetelność danych w sprawozdaniu finansowym i spójność ich wyceny z przyjętymi zasadami rachunkowości, powoduje znaczący wzrost zaufania do danych w nim zawartych. Należy jednak pamiętać, że celem pracy biegłego rewidenta nie jest wykrywanie oszustw czy manipulacji; pomimo dołożenia przez niego wszelkiej staranności w trakcie badania część

¹ Mgr Joanna Żukowska-Kalita, biegły rewident, nr w rejestrze 11744, zastępca dyrektora Biura Badania Sprawozdań Finansowych i Innych Usług Biegłego Rewidenta, DORADCA Sp. z o.o., Lublin.

nieprawidłowości w sprawozdaniu finansowym może nie zostać wykryta, szczególnie gdy jest skutkiem zamierzonych, zaplanowanych i konsekwentnie realizowanych działań.

Słowa klucze: oszukańcza sprawozdawczość finansowa, zawłaszczenie majątku, wykrywanie oszustw, symptomy oszustw

Kody klasyfikacji JEL: M410, M420

1. Wprowadzenie

Wiarygodność informacji finansowych jest cechą coraz trudniej osiągalną ze względu na rosnącą złożoność transakcji i innych zdarzeń stanowiących przedmiot opisu w systemach rachunkowości przedsiębiorstw i instytucji. Poświadczanie wiarygodności informacji przedstawianych w sprawozdaniach finansowych, a także innych informacji finansowych przez biegłych rewidentów jest warunkiem koniecznym, przesądzającym o użyteczności tych informacji dla podejmowania decyzji². Obok nadzoru i ładu korporacyjnego, badanie sprawozdań finansowych powinno być głównym czynnikiem działającym na rzecz wiarygodności sprawozdawczości finansowej, gdyż daje pewność co do prawdziwej kondycji finansowej uczestników życia gospodarczego. Rzetelność badania sprawozdań finansowych to klucz do przywrócenia pewności i zaufania do rynku³.

Zgodnie z wymogami polskiego prawa bilansowego, roczne sprawozdania finansowe wybranych podmiotów muszą podlegać badaniu przez biegłego rewidenta⁴. To, że sprawozdania finansowe podlegają badaniu, nie oznacza, że biegły rewident ma obowiązek zapewnić, że zbadane księgi rachunkowe są całkowicie wolne od zniekształceń. Oświadczając, że sprawozdanie finansowe daje rzetelny i jasny obraz, zgodnie z obowiązującymi jednostką ramami sprawozdawczości finansowej⁵, biegli rewidenci dają „wystarczającą pewność”, że sprawozdanie finansowe jako całość nie

² D. Krzywda, *Rola audytu finansowego w działalności przedsiębiorstw i instytucji*, w: *Audyt zewnętrzny sprawozdania finansowego a wiarygodność przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, W. Janik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 115.

³ *Zielona księga – Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu*, KOM (2010) 561 wersja ostateczna, Bruksela 2010, s. 6.

⁴ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1047, art. 64.

⁵ *Ibidem*, art. 65 ust. 1.

zawiera istotnych zniekształceń⁶, wynikających z oszustw lub błędów. Biegli rewidenty dążą zatem do ograniczenia, ale nie wyeliminowania ryzyka, że historyczne dane finansowe zawierają istotne zniekształcenia⁷.

Źródłem zniekształcenia sprawozdania finansowego są dwa rodzaje ryzyka: ryzyko biznesowe (gospodarcze) oraz ryzyko oszustwa. Celem pracy biegłego rewidenta jest zapewnienie użytkownikom sprawozdania finansowego, że obraz sytuacji majątkowej i finansowej przekazywany przez dane liczbowe oraz słowne zaprezentowane w sprawozdaniu finansowym, o którym wydawana jest opinia niezależnego biegłego rewidenta, jest rzetelny i prawdziwy (ang. *true and fair*)⁸. Doświadczenia kryzysów finansowych ostatniej dekady pokazują jednak, że zniekształcenie sprawozdań finansowych znacznie częściej wynika z celowego działania o charakterze oszustwa niż z przypadkowego lub niezamierzonego błędu.

Celem niniejszej publikacji jest usystematyzowanie pojęcia oszustw w rachunkowości i sprawozdawczości finansowej, przybliżenie głównych kategorii zniekształceń istotnych dla sprawozdań finansowych oraz omówienie okoliczności, które uprawdopodobniają wystąpienie oszustw w ewidencji księgowej, a w rezultacie – w sprawozdaniu finansowym. W artykule zaprezentowana została koncepcja tzw. trójkąta oszustw Cresseya⁹, definiująca czynniki sprzyjające wystąpieniu oszustw. Autorka zaprezentowała ponadto fragment warsztatu biegłego rewidenta – praktyka, który może stanowić wsparcie w identyfikowaniu symptomów wystąpienia oszustwa w sprawozdaniu finansowym. Artykuł wieńczy przybliżenie zagadnienia odpowiedzialności biegłego rewidenta za wykrywanie zniekształceń w sprawozdaniu finansowym wynikających z oszustwa, na gruncie aktualnie obowiązujących w Polsce przepisów w zakresie rewizji finansowej.

⁶ Krajowy Standard Rewizji Finansowej nr 1 Ogólne zasady badania sprawozdań finansowych, Załącznik do uchwały Nr 1608/38/2010 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 16 lutego 2010 roku, punkt 10.

⁷ *Zielona księga...*, op.cit., s. 6.

⁸ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, art. 65 ust. 1.

⁹ Koncepcja D.E. Cresseya, za: D. Ambroziak, M. Maj, *Oszustwa i nieuczciwość w organizacjach*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 29.

2. Definicja i symptomy oszustw w sprawozdawczości finansowej. Rola biegłego rewidenta w identyfikacji zniekształceń wynikających z oszustw

2.1. Definicja, rodzaje i techniki ujmowania oszustw

Pojęcie oszustwa ma wiele definicji uwarunkowanych kontekstem zjawiska, w którym występuje. Definicja oszustwa może być sformułowana następująco: „oszustwo jest to każde zamierzone działanie lub zaniechanie działania tak zaprojektowane, aby zmylić innych, w rezultacie czego występuje ofiara, która ponosi stratę, oraz popełniający oszustwo, który osiąga korzyści”¹⁰.

Pojęcie „oszustwo” oznacza więc świadome wprowadzenie kogoś w błąd lub wykorzystanie czyjegoś błędu dla własnej korzyści. Mówiąc inaczej, jest to zamierzone działanie jednej lub więcej osób spośród kierownictwa, osób sprawujących nadzór nad jednostką, pracowników lub stron trzecich, wykorzystujących kłamstwa w celu uzyskania nieuzasadnionej lub niezgodnej z prawem korzyści¹¹.

Pojęcie oszustwa w rozumieniu prawa ma szerokie znaczenie, jednak biegły rewident zajmuje się tylko tymi oszustwami, które powodują istotne zniekształcenie sprawozdań finansowych. Dla biegłego rewidenta ważne są zatem dwa rodzaje umyślnych zniekształceń¹²:

- 1) zniekształcenia polegające na oszukańczej sprawozdawczości finansowej,
- 2) zniekształcenia wynikające z zawłaszczenia majątku (aktywów).

Oszustwo, w które jest zamieszany jeden bądź kilku członków kierownictwa lub osób sprawujących nadzór nad jednostką, określane jest mianem „oszustwa kierownictwa” (zasadniczo kategoria 1) powyżej). Oszustwa, w które są zamieszani jedynie pracownicy jednostki, określane są mianem „oszustw pracowniczych” (zasadniczo kategoria 2) powyżej). Na rysunku 1 przedstawiono charakterystykę i determinanty opisanych powyżej dwóch kategorii oszustw.

¹⁰ Zarządzanie ryzykiem oszustwa w toku działalności gospodarczej – przewodnik praktyczny, „Rachunkowość Budżetowa” 2009, nr 4/ (220), s. 1.

¹¹ Przewodnik stosowania Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej w badaniu małych i średnich jednostek, t. 2, Wskazówki praktyczne, Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC), Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, Warszawa 2013, s. 121.

¹² Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 240 (IAASB), Załącznik Nr 1.5 do Uchwały Nr 2783/52/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 roku, paragraf 3.

Rysunek 1. Rodzaje i cechy oszustw kierownictwa (manipulacja sprawozdaniem finansowym) i oszustw pracowniczych (zawłaszczanie aktywów)

		Manipulacja sprawozdaniem finansowym		Zawłaszczenie aktywów	
		<i>(ujawnienie wyższego/niższego od rzeczywistego poziomu zysków)</i>		<i>(wykorzystanie aktywów podmiotu do celów osobistych)</i>	
Kto?		Właściciele i kierownictwo	Pracownicy	Właściciele i kierownictwo	Pracownicy
Dlaczego?		Korzyści osobiste (oszczędności podatkowe, sprzedaż przedsiębiorstwa po zawyżonej cenie lub wypłacenie premii) Uzasadnienie celu (utrzymanie się na rynku, ochrona stanowisk pracy, utrzymanie finansowania, służenie społeczności)	Korzyści osobiste (uzyskanie premii zależnej od wyników, ukrycie strat lub ukrycie kradzieży aktywów)	Korzyści osobiste lub chęć pomocy komuś w potrzebie	Korzyści osobiste lub chęć pomocy komuś w potrzebie
Jak?		Obejście kontroli wewnętrznej, nieprawdziwe/nieprawidłowe transakcje, zmowa, manipulacja w zasadach (polityce) rachunkowości, wykorzystanie słabości kontroli wewnętrznej	Nieprawdziwe lub nieprawidłowo rejestrowane transakcje, zmowa, manipulacja w zasadach (polityce) rachunkowości, wykorzystanie słabości kontroli wewnętrznej	Obejście kontroli wewnętrznej, kradzież zapasów lub aktywów, zmowa, wykorzystanie słabości kontroli wewnętrznej	Kradzież zapasów lub aktywów, zmowa, wykorzystanie słabości kontroli wewnętrznej
Jak wysokie kwoty?		Zwykle wysokie z powodu pozycji w jednostce i znajomości kontroli wewnętrznej	Często niższe jednostkowo, ale mogą się znacznie kumulować z czasem, jeżeli nie zostaną wykryte	Często wynikające z konkretnej potrzeby. Nawet jeżeli zaczyna się od niższych kwot, istnieje prawdopodobieństwo, że kwoty wzrosną, jeżeli oszustwo nie zostanie szybko wykryte	Często wynikające z konkretnej potrzeby. Początkowo niskie, ale istnieje prawdopodobieństwo, że kwoty wzrosną, jeśli oszustwo nie zostanie szybko wykryte

Źródło: Przewodnik stosowania Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej w badaniu małych i średnich jednostek, t. 2, Wskazówki praktyczne, wyd. 3, Międzynarodowa Federacja Księgowych IFAC, KIBR, Warszawa 2013, s. 91.

W przypadku obu powyżej opisanych typów oszustw może występować zmowa w ramach jednostki lub z udziałem stron trzecich spoza jednostki¹³.

Oszukańcza sprawozdawczość finansowa często wiąże się z obchodzeniem przez kierownictwo kontroli wewnętrznych, które w innych aspektach wydają się działać skutecznie. Oszustwo może być dokonane przez kierownictwo przy zastosowaniu następujących technik¹⁴:

- rejestrowania fikcyjnych zapisów w księdze głównej w szczególności w czasie bliskim końca roku obrotowego, aby w ten sposób manipulować wynikami operacyjnymi lub z zamiarem osiągnięcia innych celów,
- pomijania, ujmowania z wyprzedzeniem lub opóźnieniem zdarzeń i transakcji w trakcie okresu obrotowego,
- ukrywania lub nieujawniania faktów, które mogłyby wpływać na kwoty ujęte w sprawozdaniu finansowym,
- uczestniczenia w złożonych transakcjach, których struktura prowadzi do błędnego przedstawienia sytuacji finansowej i wyników działalności finansowej jednostki,
- zmieniania zapisów i warunków dotyczących znacznych i nietypowych transakcji.

Zawłaszczenie majątku polega na zawłaszczeniu aktywów należących do jednostki i jest często dokonywane przez pracowników, tym niemniej proceder taki może dotyczyć też kierownictwa, mającego zwykle więcej możliwości zatajenia zawłaszczenia aktywów w trudny do wykrycia sposób. Zawłaszczenie majątku może następować w różny sposób, w tym np. poprzez¹⁵:

- sprzeniewierzenie wpływów, np. zawłaszczanie wpływów z tytułu zapłat należności lub skierowania na osobiste konta bankowe spłat należności uprzednio odpisanych,
- kradzież rzeczowych środków lub własności intelektualnej, np. kradzież zapasów na własny użytek lub w celu sprzedaży, kradzież odpadów w celu ich odsprzedaży, zmowa z konkurentem, mająca na celu ujawnienie danych technologicznych w zamian za zapłatę,
- zmuszenie jednostki do zapłaty za towary lub usługi, które nie zostały otrzymane lub wykonane, np. płatności na rzecz fikcyjnych sprzedawców, łapówki przekazywane przedstawicielom jednostki ds. zakupu w zamian za obniżenie cen, płatności na rzecz fikcyjnych pracowników.

¹³ *Przewodnik...*, op.cit., s. 121.

¹⁴ Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240..., op.cit., paragraf A4.

¹⁵ *Ibidem*, paragraf A5.

Zawłaszczeniu majątku towarzyszy fałszywa lub wprowadzająca w błąd ewidencja księgową oraz dokumentacja mająca ukryć fakt braku majątku lub też fakt, że majątek został przyjęty jako zabezpieczenie bez właściwej autoryzacji.

2.2. Warunki sprzyjające zaistnieniu oszustw – tzw. trójkąt oszustw Cresseya; symptomy oszustw

Pionierem w badaniach nad oszukańczą rachunkowością był amerykański kryminolog E.T. Sutherland, który jako pierwszy w 1939 r. użył określenia „przestępstwa białych kołnierzyków”. Prowadził on badania nad nadużyciami na szkodę akcjonariuszy, których dopuszczali się dyrektorzy finansowi. Kontynuatorem pracy nad oszukańczą sprawozdawczością był D.E. Cressey, który opracował koncepcję wyjaśniającą istotę nadużyć finansowych, znaną jako koncepcja tzw. trójkąta oszustw¹⁶. Trójkąt obrazuje trzy czynniki, których równoczesne zaistnienie niemalże gwarantuje wystąpienie oszustwa (rysunek 2). Aby do niego doszło, musi wystąpić okazja (możliwość). Kolejnym koniecznym bodźcem jest presja (naciski). Trzecim elementem determinującym zaistnienie oszustwa jest samousprawiedliwienie (usprawiedliwienie). Jeżeli ktoś jest skłonny do samousprawiedliwienia i odczuwa presję, lecz nie ma okazji do oszustwa, to do oszustwa z dużym prawdopodobieństwem nie dojdzie. Podobnie – jeśli ktoś ma okazję (jest presja), lecz moralność nie pozwala mu na dokonanie oszustwa (brak samousprawiedliwienia) – to również najprawdopodobniej do oszustwa nie dojdzie¹⁷.

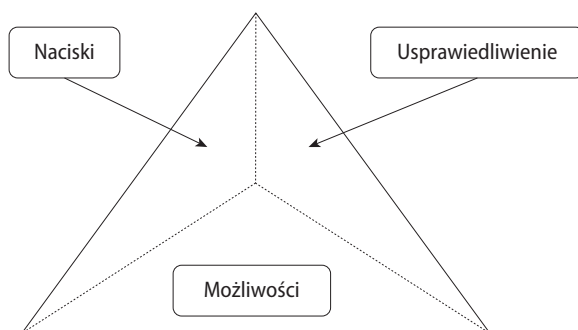
Na przykład przedsiębiorca działający w branży budowlanej może być poproszony o znaczącą rozbudowę domu kolegi pod warunkiem, że będzie to transakcja płatna gotówką bez żadnych dokumentów (faktury sprzedaży). Jeśli zaistnieją trzy warunki opisane powyżej, ryzyko wystąpienia oszustwa jest bardzo wysokie. Naciski/presja na przedsiębiorcę mogłyby polegać na możliwości obniżenia podatków, które musiałby on zapłacić w przypadku zaewidencjonowania transakcji w księgach rachunkowych. Możliwość oznacza omińnięcie kontroli wewnętrznej w zakresie uznawania przychodu i niezarejestrowanie przychodu ze sprzedaży w księgach rachunkowych. Usprawiedliwienie to przekonanie przedsiębiorcy, że płaci on za

¹⁶ A. Staszek, *Historia rachunkowości – jednej z najstarszych dyscyplin ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie 2014, 1(925) s. 134–135.

¹⁷ Ibidem, s. 134–135.

wysokie podatki. Jeżeli którykolwiek z tych trzech warunków nie jest spełniony, nieudokumentowana i niezawidencjonowana sprzedaż za gotówkę prawdopodobnie nie będzie miała miejsca¹⁸.

Rysunek 2. Trójkąt oszustw Cresseya

Źródło: jak pod rys. 1, s. 91.

Na rysunkach 3 i 4 przedstawione zostały odrębnie przykłady czynników ryzyka, wskazujące na zwiększone prawdopodobieństwo wystąpienia opisanych wcześniej dwóch rodzajów oszustw, będących przedmiotem zainteresowania biegłego rewidenta, tj.:

- oszukańczej sprawozdawczości finansowej (rysunek 3),
- zawłaszczenia majątku (rysunek 4).

Rysunek 3. Czynniki ryzyka związane ze zniekształceniami spowodowanymi oszukańczą sprawozdawczością finansową

Zachęty/Naciski	<ul style="list-style-type: none"> • Stabilność finansowa lub rentowność są zagrożone przez warunki ekonomiczne, branżowe lub operacyjne jednostki (np. duża konkurencja lub nasycenie rynku w połączeniu ze zmniejszaniem się marż); • Nadmierne naciski wywierane na kierownictwo, aby sprostało wymogom lub oczekiwaniom stron trzecich (np. oczekiwania co do osiągnięcia poziomu rentowności lub innych zgodnych z trendami wskaźników, postrzegany lub faktyczny negatywny wpływ wykazywanych słabych wyników finansowych na ważne transakcje będące w toku); • Nadmierne naciski wywierane na kierownictwo lub personel operacyjny, aby zrealizował cele finansowe ustalone przez osoby sprawujące nadzór, w tym cele dotyczące sprzedaży lub rentowności, z którymi wiążą się określone formy zachęty.
-----------------	---

¹⁸ Przewodnik..., op.cit., s. 123.

Możliwości	<ul style="list-style-type: none"> Rodzaj branży lub działalności operacyjnej jednostki stwarza możliwość angażowania się w oszukańczą sprawozdawczość finansową, która może wynikać ze znaczących transakcji z podmiotami powiązаныmi, które nie mieszczą się w zakresie zwykłej działalności gospodarczej lub z podmiotami powiązаныmi, które nie są badane, znaczących, nietypowych lub wysoce złożonych transakcji, wyceny aktywów, zobowiązań, przychodów i kosztów na podstawie znaczących szacunków; Nadzór ze strony kierownictwa jest nieskuteczny; Skomplikowana lub niestabilna struktura organizacyjna; Elementy kontroli wewnętrznej są niedoskonałe (np. nieskuteczny system księgowy i informatyczny).
Postawy/Usprawiedliwienia	<ul style="list-style-type: none"> Nieskuteczne przekazywanie, wdrażanie, wspieranie albo egzekwowanie wartości lub zasad etyki przez kierownictwo; Członkowie kierownictwa, niezwiązani organizacyjnie z zagadnieniami finansowymi, nader aktywnie uczestniczą lub angażują się w wybór zasad rachunkowości lub dokonywanie szacunków znaczących kwotowo; Właściciel – kierownik nie odróżnia transakcji prywatnych od firmowych; W interesie kierownictwa leży stosowanie nielegalnych środków służących zmniejszeniu wykazywanych zysków ze względów podatkowych; Powtarzające się usiłowania kierownictwa zmierzające do tego, aby marginalne lub nieodpowiednie księgowania usprawiedliwić na podstawie kryterium istotności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 240 (IAASB), Załącznik nr 1.

Rysunek 4. Czynniki ryzyka związane ze zniekształceniami spowodowanymi zawłaszczeniem majątku

Zachęty/Naciski	<ul style="list-style-type: none"> Osobiste zobowiązania finansowe mogą prowadzić do wywierania nacisków na kierownictwo lub na pracowników mających dostęp do gotówki lub innego rodzaju majątku narażonego na zawłaszczenie; Negatywne związki pomiędzy jednostką a pracownikami posiadającymi dostęp do gotówki lub innych aktywów podatnych na kradzież mogą zachęcać tych pracowników do zawłaszczenia tych aktywów (np. znane lub przewidywane w przyszłości zwolnienia pracowników, znane lub przewidywane zmiany w programach wynagrodzeń lub świadczeń na rzecz pracowników, wynagrodzenia lub inne świadczenia niezgodne z oczekiwaniami).
Możliwości	<p>Niektóre okoliczności mogą zwiększyć podatność majątku na zawłaszczenie:</p> <ol style="list-style-type: none"> występują znaczące środki gotówkowe płatne na żądanie oraz przetwarzane, występują zapasy w małej ilości, ale o wysokiej wartości lub na które jest duże zapotrzebowanie, aktywa, jak np. obligacje, diamenty lub podzespoły komputerowe, są łatwo wymienne, środki trwale niewielkich rozmiarów przeznaczone do obrotu lub co do których nie ma jasności, kto jest ich właścicielem. <p>Nieodpowiednia kontrola wewnętrzna nad aktywami może zwiększyć podatność na ich zawłaszczenie:</p> <ol style="list-style-type: none"> nieodpowiedni nadzór nad wydatkami kierownictwa (np. podróże służbowe), nieodpowiedni system autoryzacji i zatwierdzania transakcji, niewłaściwe kontrole dostępu do zautomatyzowanych danych, w tym kontrole i przeglądy rejestrów zdarzeń w systemie komputerowym.

- Lekceważenie potrzeby nadzoru lub zmniejszenia ryzyka związanego z zawłaszczeniem aktywów;
- Lekceważenie znaczenia kontroli wewnętrznej nad zawłaszczeniem aktywów, które przejawia się w obchodzeniu dotychczasowych kontroli lub w niepodejmowaniu czynności zaradczych w związku ze znanymi usterkami kontroli wewnętrznej;
- Zachowanie wskazujące na niezadowolenie z jednostki lub sposobu traktowania przez nią pracowników;
- Zmiany sposobu zachowania lub stylu życia, co może wskazywać na zawłaszczenie aktywów;
- Przyzwolenie na drobne kradzieże.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 240 (IAASB), Załącznik nr 1.

Dla każdego z analizowanych kategorii oszustw czynniki ryzyka zostały dodatkowo sklasyfikowane na podstawie trzech warunków opisanych w tzw. trójkiacie oszustw.

W praktyce gospodarczej niektóre z czynników ryzyka oszustwa wynikające z oszukańczej sprawozdawczości finansowej mogą także występować w związku ze zniekształceniami będącymi skutkiem zawłaszczenia majątku.

Analiza czynników ryzyka opisanych na powyższych rysunkach umożliwia identyfikację obszarów możliwego zniekształcenia sprawozdania finansowego i pozwala biegłemu rewidentowi efektywnie zaprojektować procedury badania ukierunkowane na identyfikację ewentualnych manipulacji w sprawozdaniu finansowym.

2.3. Identyfikacja oszustw w procesie badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta

Zasady przeprowadzania badania sprawozdania finansowego przez biegłych rewidentów zostały określone w krajowych standardach rewizji finansowej (KSRF). W zakresie niektórych firm audytorskich aktualnie obowiązującym standardem jest Krajowy Standard Rewizji Finansowej nr 1 „Ogólne zasady badania sprawozdań finansowych” będący załącznikiem do Uchwały Krajowej Rady Biegłych Rewidentów nr 1608/38/2010 z dnia 16 lutego 2010 r. W dniu 10 lutego 2015 r. Krajowa Rada Biegłych Rewidentów podjęła uchwałę nr 2783/52/2015 w sprawie nowych tekstów krajowych standardów rewizji finansowej w brzmieniu Międzynarodowych Standardów Badania. Zgodnie z paragrafem 5 tej uchwały:

- 1) w przypadku podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych wykonujących badania lub przeglądy sprawozdań finansowych jednostek

zainteresowania publicznego¹⁹ – nowe standardy rewizji mają zastosowanie do badania i przeglądów sprawozdań finansowych sporządzonych za okresy kończące się dnia 31 grudnia 2016 roku i później;

- 2) w przypadku podmiotów uprawnionych do badania sprawozdań finansowych niewykonujących badania lub przeglądów sprawozdań finansowych jednostek zainteresowania publicznego – nowe standardy rewizji mają zastosowanie do badania i przeglądów sprawozdań finansowych sporządzonych za okresy kończące się dnia 31 grudnia 2017 roku i później.

Jednocześnie paragraf 6 Uchwały nr 2783/52/2015 przewiduje możliwość zastosowania KSRF w brzmieniu Międzynarodowych Standardów Badania za okresy wcześniejsze niż wskazane powyżej. Autorka niniejszego artykułu postanowiła więc w swoich rozważaniach oprzeć się na brzmieniu nowych regulacji, mając na uwadze, iż są one zdecydowanie bardziej rozbudowane niż dotychczas obowiązujące regulacje.

Rozważania dotyczące zagadnienia badania zniekształceń sprawozdania finansowego na skutek oszustwa porusza Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240 „Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw” w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 240 (IAASB) stanowiący Załącznik Nr 1.5 do Uchwały Nr 2783/52/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 roku.

2.3.1. Zawodowy sceptycyzm

Zgodnie z regulacjami Krajowego Standardu Rewizji Finansowej 200 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 200 (IAASB) „Ogólne cele niezależnego biegłego rewidenta oraz przeprowadzanie badania zgodnie z międzynarodowymi standardami badania” stanowiącego Załącznik Nr 1.1 do Uchwały Nr 2783/52/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 roku, biegły rewident zachowuje zawodowy sceptycyzm przez okres całego badania sprawozdania finansowego, mając na uwadze możliwość wystąpienia istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, niezależnie od jego wcześniejszych doświadczeń związanych z jednostką, wskazujących na uczciwość kierownictwa i osób sprawujących nadzór.

¹⁹ Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. z 2016 r., poz. 1000, art. 2 pkt 4.

Zachowanie zawodowego sceptycyzmu wymaga stałego dociekania, czy uzyskane informacje oraz dowody badania wskazują na istnienie istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem czy też nie. Ze względu na cechy oszustwa, zachowanie przez biegłego rewidenta zawodowego sceptycyzmu jest szczególnie ważne przy rozważaniu ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Badanie sprawozdania finansowego rzadko kiedy obejmuje ocenę autentyczności dokumentów, a biegły rewident nie jest ani przeszkolony, ani nie oczekuje się od niego, aby był ekspertem w dziedzinie oceny autentyczności dokumentów²⁰.

2.3.2. Dyskusje w zespole wykonującym badanie

Krajowy Standard Rewizji Finansowej 315 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 315 (zmienionego) (IAASB) „Identyfikacja i ocena ryzyk istotnego zniekształcenia dzięki zrozumieniu jednostki i jej otoczenia” stanowiący Załącznik Nr 1.10 do Uchwały Nr 2783/52/2015 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 roku wymaga między innymi przeprowadzenia dyskusji wśród członków zespołu wykonującego badanie oraz ustalenia przez kluczowego biegłego rewidenta odpowiedzialnego za badanie, jakie sprawy należy zakomunikować członkom zespołu nieuczestniczącym w dyskusji²¹. W dyskusji zespołu badającego kładzie się szczególny nacisk na to, w jaki sposób i w którym miejscu sprawozdania finansowe jednostki mogą być podatne na ryzyko istotnego zniekształcenia w wyniku oszustwa, w tym na sposób, w jaki oszustwo mogłoby zostać popełnione.

Biegli rewidenci, zależnie od ich ról i pozycji w zespole realizującym badanie, mogą zidentyfikować czynniki ryzyka oszustwa związane z jednym lub więcej spośród elementów trójkąta oszustw. Jest jednak mniej prawdopodobne, że jedna osoba rozpozna wszystkie trzy uwarunkowania (możliwość, naciski, usprawiedliwienie) występujące razem. Z tego powodu ważne jest, aby zespół realizujący zlecenie omawiał wyniki pracy przez cały czas trwania zlecenia. W wypadku braku komunikacji każdemu z osobna członkowi zespołu realizującego badanie trudno jest dostrzec pełen obraz zaplanowanych działań oszukańczych. Bieżąca dyskusja zespołu badającego pozwala na połączenie różnych informacji tak, że możliwe jest

²⁰ Krajowy Standard Rewizji Finansowej 200 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 200..., paragraf A47.

²¹ Krajowy Standard Rewizji Finansowej 315 (zmieniony) w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 315 (zmienionego) ..., paragraf 10.

scalenie pozornie nieznaczących faktów w spójną całość²², ukazującą schemat funkcjonowania mechanizmu zaplanowanego oszustwa.

2.3.3. Rozpoznanie i ocena czynników ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Zgodnie z Krajowym Standardem Rewizji Finansowej 315 (zmienionym) w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 315 (zmienionego) biegły rewident rozpoznaje i ocenia ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowane oszustwem:

- na poziomie sprawozdania finansowego,
- na poziomie stwierdzeń dotyczących grup transakcji, sald kont i ujawnianych informacji.

Rozpoznając i oceniając ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, biegły rewident przeprowadza stosowne procedury, korzystając z narzędzi (procedur) badawczych, jak:

- zapytania (kwestionariusze, ankiety) do kierownictwa oraz personelu badanej jednostki,
- obserwacje (np. działania procesów w badanej jednostce, zachowań pracowników),
- analiza trendów w danych liczbowych,
- analiza zapisów w księgach rachunkowych.

W tabeli 1 przedstawiony został przykładowy zakres zagadnień, których analiza umożliwi zidentyfikowanie okoliczności wskazujących na podwyższone prawdopodobieństwo wystąpienia zniekształcenia sprawozdania finansowego na skutek oszustwa.

Tabela 1. Przykładowy kwestionariusz identyfikacji symptomów wskazujących na zniekształcenie sprawozdania finansowego na skutek oszustwa

I	Czynniki ryzyka oszustw związane z oszukańczą sprawozdawczością finansową
1	Czy z not objaśniających do sprawozdania wynika, że jednostka zmieniła w roku badanym zasady rachunkowości? Czy zmiana taka jest uzasadniona i zgodna z ramowymi założeniami sprawozdawczości finansowej oraz charakterem ekonomicznym zdarzeń gospodarczych?
2	Czy według wstępnie zgromadzonych informacji (zapytania, przeglądy analityczne) jednostka może ukrywać koszty: <ul style="list-style-type: none"> – odnosząc je na środki trwałe w budowie, – odnosząc je na rozliczenia międzyokresowe czynne, – stosując współczynniki korygujące amortyzację, – stosując zawyżoną wartość rezydualną środków trwałych etc.?

²² Przewodnik..., op.cit., s. 127.

cd. tab. 1

3	Czy jednostka poprawnie – przy zachowaniu zasady istotności – naliczyła odpisy aktualizacyjne wartości aktywów takich, jak: – środki trwałe (w tym w budowie), – należności, – zapasy, – aktywa z tytułu odroczonego podatku dochodowego?
4	Czy etyka, zdolności, styl zarządzania i dotychczasowe osiągnięcia zarządu i kierownictwa spółki mogą sugerować podejmowanie działań w celu prowadzenia oszukańczej sprawozdawczości?
5	Czy według wstępnie zgromadzonych informacji (zapytania, przeglądy analityczne) zauważono sygnały świadczące o zawyżaniu sprzedaży w wyniku przedwczesnego ich ujmowania (daty wysyłki towarów, daty pokwitowań odbioru przez przewoźników)?
6	Czy spółka oferuje opusty cenowe i wydłuża terminy płatności, aby zachęcić klientów do wcześniejszych zamówień?
7	Czy w zawartych umowach lub w praktyce klienci mają prawo zwrotu towaru/wyrobu?
8	Czy w wyniku filtracji faktur natrafiono na istotne duże wielkości korekt sprzedaży lub duże ilości korekt o mniejszej wartości? Czy zdaniem biegłego ww. korekty były uzasadnione?
9	Czy w następnym roku po badaniu wystąpiły istotne korekty sprzedaży?
10	Czy w I półroczu roku badanego korekty sprzedaży występowały częściej niż w II półroczu?
11	Czy zidentyfikowano publikacje prasowe o jednostce na temat zaprzestania realizacji sprzedaży?
12	Czy jednostka powiązana jest ze spółkami cywilnymi, jawnymi, partnerskimi, przedsiębiorstwami prywatnymi – według uzyskanych wstępnie informacji – specjalnie oddzielnymi od jednostki badanej w celu uniknięcia konsolidacji, przy dokonywaniu różnorodnych transakcji gospodarczych?
13	Czy występuje sprzeczność pomiędzy danymi bilansu, rachunku zysków i strat, rachunku przepływów pieniężnych, zestawieniem zmian w kapitałach oraz sprawozdaniem zarządu?
II	Czynniki ryzyka oszustw związane z cechami kierownictwa i jego wpływem na środowisko kontroli
<i>A</i>	<i>Istnienie powodów do zaangażowania się kierownictwa w oszukańczą sprawozdawczość finansową</i>
1	Czy znacząca część wynagrodzenia kierownictwa zależy od nadmiernie ustalonych zadań dotyczących wyników działalności, sytuacji finansowej lub przepływów środków pieniężnych?
2	Czy występuje nadmierne zainteresowanie kierownictwa utrzymaniem bądź podwyższaniem giełdowych kursów akcji lub dążeniem do osiągnięcia zysków przy zastosowaniu niekonwencjonalnych zasad rachunkowości?
3	Czy występuje zobowiązanie się kierownictwa wobec analityków, kredytodawców i innych stron trzecich do realizacji wygórowanych lub nierealistycznych planów?
<i>B</i>	<i>Nieodpowiednie i niewłaściwe stanowisko kierownictwa wobec kontroli wewnętrznej i sprawozdawczości finansowej</i>
1	Czy stwierdzono brak skutecznej polityki informacyjnej oraz niepropagowanie zasad etyki obowiązujących w jednostce bądź też propagowanie nieodpowiednich wartości lub zasad etycznych?
2	Czy zidentyfikowano zdominowanie kierownictwa przez jedną osobę lub małą grupę osób przy jednoczesnym braku skutecznej kontroli ze strony osób sprawujących nadzór?

3	Czy zidentyfikowano brak nadzoru ze strony kierownictwa nad istotnymi kontrolami w jednostce?
4	Czy zaobserwowano wyznaczanie przez kierownictwo wobec pracowników nadmiernie wygórowanych zadań finansowych?
5	Czy zaobserwowano lekceważenie przez kierownictwo organów regulacyjnych?
6	Czy zaobserwowano konsekwentne zatrudnianie przez kierownictwo niewłaściwie pracującego personelu księgowego, działów informatyki lub kontroli wewnętrznej?
C	<i>Nadmierne zaangażowanie członków kierownictwa organizacyjnie niezwiązanych z zagadnieniami finansowymi w zagadnienia polityki rachunkowości lub dokonywanie znaczących szacunków</i>
1	Czy zaobserwowano występowanie znaczącej rotacji członków kierownictwa, rad nadzorczych i Zarządu?
2	Czy zaobserwowano występowanie napiętych stosunków między kierownictwem a obecnym lub poprzednim biegłym rewidentem?
3	Czy zaobserwowano częste kontrowersje pomiędzy kierownictwem a poprzednim (lub obecnym) biegłym rewidentem, dotyczące zagadnień rachunkowości, badania i sprawozdawczości?
4	Czy stwierdzono występowanie w przeszłości przypadków naruszenia przez jednostkę prawa lub też występowanie zarzutów wobec jednostki i jej kierownictwa w zakresie oszustw i naruszenia prawa?
5	Czy w badanej jednostce występuje słaba lub nieefektywna struktura nadzoru właścicielskiego?
III	Czynniki ryzyka oszustwa związane z możliwością zawłaszczenia majątku
A	<i>Czynniki ryzyka wiążące się z podatnością majątku na zawłaszczenia</i>
1	Czy badana jednostka posiada znaczące ilości gotówki i przeprowadza dużą ilość operacji gotówkowych?
2	Czy stwierdzono posiadanie zapasów o specyficznych właściwościach, np. mała ilość zapasów o dużej wartości, na które jest duże zapotrzebowanie?
3	Czy stwierdzono posiadanie znaczącej ilości łatwo wymienialnych aktywów?
4	Czy stwierdzono posiadanie specyficznych środków trwałych, np. o niewielkich rozmiarach przy łatwej zbywalności środków, co do których trudno ustalić, kto jest ich właścicielem?
B	<i>Czynniki ryzyka oszustwa dotyczące kontroli wewnętrznej</i>
1	Czy zidentyfikowano brak odpowiedniego nadzoru ze strony kierownictwa jednostki?
2	Czy zidentyfikowano brak odpowiednich procedur kontroli kandydatów ubiegających się o miejsce pracy, stwarzające dostęp do majątku narażonego na zawłaszczenie?
3	Czy zidentyfikowano niewłaściwą ewidencję majątku podatnego na zawłaszczenie?
4	Czy zidentyfikowano brak niezależnych kontroli lub odpowiedniego podziału obowiązków?
5	Czy zidentyfikowano brak odpowiednich kontroli przy przeprowadzaniu lub zatwierdzaniu transakcji?
6	Czy zaobserwowano nieodpowiednie zabezpieczenie gotówki, papierów wartościowych, środków trwałych?
7	Czy zaobserwowano nieodpowiednie i nieterminowe sporządzanie sprawozdań, raportów?
8	Czy zaobserwowano niewykorzystywanie urlopów przez osoby sprawujące kluczowe funkcje kontrolne?

cd. tab. 1

IV	Czynniki ryzyka oszustwa wiążące się z próbą oddziaływania na audytora/zespół badający
1	Czy następuje ustalanie przez kierownictwo jednostki nierealistycznych terminów zakończenia badania?
2	Czy występuje niechęć kierownictwa jednostki do przekazywania informacji stronom trzecim, np. bankom, urządnom?
3	Czy występowały przypadki ograniczenia przez kierownictwo zakresu badania?
4	Czy zidentyfikowano występowanie na kontach trudnych do zbadania wysokich kwot?
5	Czy zidentyfikowano tendencyjne stosowanie zasad rachunkowości?
6	Czy zidentyfikowano dostarczanie przez kierownictwo i pracowników sprzecznych oraz niewystarczających dowodów badania?
7	Czy zidentyfikowano niechętnie i opóźnione udzielanie informacji przeprowadzającym badanie?
8	Czy stwierdzono występowanie znaczących nieudokumentowanych transakcji?
9	Czy stwierdzono występowanie niekompletnych lub niewłaściwych istotnych zapisów księgowych?
10	Czy stwierdzono występowanie transakcji nietypowych co do rodzaju, wielkości lub złożoności, szczególnie pod koniec roku obrotowego?
11	Czy stwierdzono występowanie transakcji zatwierdzanych nieprawidłowo?
12	Czy stwierdzono występowanie znaczących niezgodnionych różnic pomiędzy ewidencją analityczną a syntetyczną oraz pomiędzy wynikami spisów z natury a saldami odpowiednich kont?
13	Czy stwierdzono występowanie niewłaściwej kontroli komputerowego przetwarzania danych?
14	Czy stwierdzono wystąpienie małej ilości potwierżeń sald rozrachunków lub braku potwierżeń sald z banków?
15	Czy stwierdzono istnienie dowodów zbyt wystawnego stylu życia kierownictwa i pracowników?
16	Czy stwierdzono istnienie nieuregulowanych od dłuższego czasu stanów należności?
17	Czy stwierdzono istnienie niezgodnionych sald kont przejściowych?
18	Czy w trakcie badania sprawozdania jednostki jednostka utrudniała/ograniczała pobieranie próby lub zakazała kopiowania dokumentacji?
19	Czy jednostka spowalniała pracę zespołu/biegłego rewidenta podczas badania sprawozdania? Jeśli „TAK” – czy biegły podejmował działania (dowody, pisma kierowane do zarządu lub rady nadzorczej, spotkania w celu omówienia problemu z głównym księgowym lub zarządem itp.)? Jeśli wystąpiły ww. okoliczności, to czy przeprowadzane rozmowy, pisma odniosły pożądany efekt?
20	Czy jednostka umożliwiała i nie przeszkadzała zespołowi biegłego w pozyskiwaniu kopii elektronicznych danych z systemu FK i ksiąg pomocniczych?
21	Czy pobrane dane z ksiąg systemu elektronicznego przy filtrowaniu i podsumowywaniu były zgodne z sumami wykazanymi w systemie FK, zestawieniem obrotów i sald?
V	Czynniki ryzyka oszustwa dotyczące działalności operacyjnej i stabilności finansowej (analiza dotyczyć powinna co najmniej 2 kolejnych lat obrotowych poprzedzających rok badany i danych wstępnej wersji sprawozdania finansowego otrzymanego do badania)
1	Czy wzrost należności wyprzedza sprzedaż (analiza udziału należności w wartości przychodów ze sprzedaży)?

2	Czy następuje nagle zmiana marż brutto wyrażonych w % (marża brutto ustalana jako różnica przychodów ze sprzedaży i kosztu własnego sprzedaży; następnie odnoszona do wielkości przychodów ze sprzedaży)?
3	Czy przepływy pieniężne z działalności operacyjnej odpowiadają wielkościom zysku operacyjnego?
4	Czy występuje zagadnienie zawyżania wartości zapasów (obniżając koszt własny; ustalenie udziału zapasów w przychodach ogółem oraz udziału zapasów w sumie bilansowej)?
5	Czy w wyniku analizy kosztów zauważono:
a	Wzrost wartości poszczególnych kosztów w stosunku do okresu poprzedniego w stopniu wyższym aniżeli przyrost sprzedaży?
b	Czy w sytuacji istotnych zmian w ww. okresie nastąpiła zmiana ścisłego kierownictwa jednostki?
6	Czy zachodzą niekorzystne tendencje w zakresie produktywności wartości maszyn i urządzeń w wyniku wykorzystania istotnego wzrostu inwestycji, które nie przynoszą odpowiedniego przyrostu sprzedaży (udział wartości bilansowej maszyn i urządzeń z grup 3–6 do przychodów ze sprzedaży)?
a	Czy wyjaśnienia kierownictwa w zakresie spadku produktywności maszyn oraz urządzeń są logiczne, wynikają z innych dowodów i czy zdaniem biegłego są prawdziwe?
7	Czy w nakładach inwestycyjnych zauważono występowanie istotnych wartości usług niematerialnych, ekspertyz itp.?
8	Czy zauważono sygnały zawyżania zysków przez nieodpowiednie wykorzystanie rezerw (w tym na restrukturyzację)? Wyliczenie udziału wartości rezerw w sumie bilansowej
9	Czy występują udzielone pożyczki na rzecz ścisłego kierownictwa – zarządu? Wyliczenie udziału wartości pożyczek udzielonych ścisłemu kierownictwu w należnościach ogółem
10	Czy w jednostce występuje niezdolność do wypracowania przepływów środków pieniężnych przy jednoczesnym wykazywaniu zysków i ich wroście?
11	Czy w jednostce występuje duża presja na zdobycie dodatkowych kapitałów niezbędnych do utrzymania dotychczasowego poziomu konkurencyjności w powiązaniu z sytuacją finansową?
12	Czy w jednostce występują wyceny istotnych pozycji aktywów, pasywów, przychodów lub kosztów w wartościach szacunkowych, przy czym szacunki oparte są na subiektywnych ocenach lub niepewnych danych?
13	Czy w jednostce występują znaczące transakcje z podmiotami powiązаныmi niezwiązane z normalną działalnością gospodarczą jednostki?
14	Czy w jednostce występują nietypowe lub wysoce złożone transakcje (szczególnie pod koniec roku), które nasuwają wątpliwości odnośnie do ich treści ekonomicznej?
15	Czy w jednostce występuje znacząca działalność jednostek zależnych bądź oddziałów lub też wykazywanie istotnych wielkości na kontach bankowych w krajach zaliczanych do rajów podatkowych bez wyraźnego uzasadnienia gospodarczego?
16	Czy występuje wyjątkowo szybki wzrost jednostki w porównaniu z innymi firmami z badanej branży?
17	Czy stwierdzono występowanie bardzo wysokiego zadłużenia, przy minimalnej zdolności terminowej spłaty zobowiązań?
18	Czy stwierdzono występowanie transakcji kapitałowych w toku (np. połączeń) w powiązaniu ze słabymi wynikami i negatywnym wpływem tych wyników na przebieg transakcji?
19	Czy stwierdzono słabą lub stale pogarszającą się sytuację finansową jednostki po osobistym zagwarantowaniu przez kierownictwo spłaty znaczących długów jednostki?

Źródło: opracowanie własne.

Kwestie rozważane przez biegłego rewidenta, wskazane w tabeli powyżej, są oceniane odpowiedziami *Tak*, *Nie* lub *Nie dotyczy*. Jednocześnie dla każdego pytania wskazana jest odpowiedź sugerowana (*Tak* lub *Nie*). W przypadku zgodności odpowiedzi sugerowanej z faktycznie udzieloną – dany obszar można uznać za „bezpieczny”. W przypadku rozbieżności pomiędzy odpowiedzią faktyczną a oczekiwaną biegły rewident zobowiązany jest rozszerzyć swoje rozważania nad daną kwestią, przeprowadzając dalsze procedury badania.

2.4. Odpowiedzialność biegłego rewidenta za badanie zagadnień zniekształcenia sprawozdania finansowego na skutek oszustwa

Odpowiedzialność za zapobieganie oszustwu oraz za jego wykrywanie spoczywa na kierownictwie jednostki oraz osobach sprawujących nadzór nad jednostką. Kierownictwo jednostki jest zobowiązane do tego, aby kłaść silny nacisk na zapobieganie oszustwom oraz na prowadzenie działań zniechęcających do popełnienia oszustwa. Działania te obejmują zobowiązanie do tworzenia kultury zarządzania jednostką opartej na zasadach uczciwości i etycznym postępowaniu, wzmocnionej poprzez aktywny monitoring realizowany przez osoby sprawujące nadzór²³. Funkcje nadzorcze osób sprawujących nadzór obejmują rozważanie możliwości obchodzenia kontroli przez kierownictwo lub innego rodzaju nieodpowiedniego wpływu na proces sprawozdawczości finansowej, jak np. wysiłków kierownictwa zmierzających do takiego kształtowania dochodów, aby wpływać na sposób postrzegania przez analityków wyników działalności jednostki i jej rentowności²⁴.

Biegły rewident, przeprowadzając badanie sprawozdania finansowego zgodnie ze standardami rewizji, jest odpowiedzialny za uzyskanie wystarczającej pewności, że sprawozdanie finansowe jako całość nie zawiera istotnego zniekształcenia, niezależnie od tego, czy zniekształcenie takie mogłoby być spowodowane oszustwem czy błędem. Uzyskując wystarczającą pewność, biegły rewident jest odpowiedzialny za zachowanie postawy zawodowego sceptycyzmu w trakcie całego badania oraz bieżące uwzględnianie możliwości obchodzenia kontroli wewnętrznej przez kierownictwo.

²³ Krajowy Standard Rewizji Finansowej 240 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 240..., paragrafy 4–8.

²⁴ Ibidem, paragrafy 4–8.

Ze względu na nieodłączne ograniczenia badania, występuje nieuniknione ryzyko, że niektóre istotne zniekształcenia sprawozdań finansowych nie zostaną wykryte, mimo że badanie zostało poprawnie zaplanowane i przeprowadzone zgodnie z regulacjami zawodowymi²⁵.

3. Podsumowanie

Manipulacja danymi zawartymi w sprawozdaniu finansowym ma zwykle na celu poprawę wizerunku przedsiębiorstwa, osiągnięcie korzyści majątkowych lub uniknięcie odpowiedzialności osób związanych z badaną jednostką. Globalizacja w połączeniu z liberalizacją i deregulacją oraz wzrost ryzyka w podejmowaniu decyzji gospodarczych, a zwłaszcza inwestycyjnych, powoduje tworzenie się warunków do występowania tego zjawiska w skali większej niż kiedykolwiek wcześniej²⁶. Część zniekształceń, jakie mogą wystąpić w sprawozdaniu finansowym, jest spowodowana błędami – tym powinna zapobiegać odpowiednio zaprojektowana i funkcjonująca kontrola wewnętrzna. Część jest jednak wynikiem zaplanowanego i świadomego działania osób bezpośrednio powiązanych z badaną jednostką (pracownicy, kierownictwo). Biegły rewident, przeprowadzający badanie sprawozdania finansowego zgodnie ze standardami rewizji finansowej, posiada warsztat pozwalający na zidentyfikowanie symptomów zniekształcenia sprawozdania finansowego na skutek oszustwa. Zadaniem biegłego rewidenta przeprowadzającego badanie sprawozdania finansowego nie jest oczywiście poszukiwanie możliwych nadużyć, błędów lub naruszeń prawa, niemniej zawodowy sceptycyzm powinien mu ułatwić rozpoznanie i właściwą ocenę prawdopodobieństwa popełnienia takich czynów w jednostce²⁷.

²⁵ Krajowy Standard Rewizji Finansowej 200 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania 200..., paragraf A51.

²⁶ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, wyd. 2 rozszerz., Difin, Warszawa 2010, s. 8.

²⁷ Krajowy Standard Rewizji Finansowej nr 1..., op.cit., pkt 53.

Bibliografia

1. Ambroziak D., Maj M., *Oszustwa i nieuczciwość w organizacjach*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
2. *Audyt zewnętrzny sprawozdania finansowego a wiarygodność przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, W. Janik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
3. Krzywda D., *Rola audytu finansowego w działalności przedsiębiorstw i instytucji*, w: *Audyt zewnętrzny sprawozdania finansowego a wiarygodność przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, W. Janik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
4. *Przewodnik stosowania Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej w badaniu małych i średnich jednostek*, t. 2, *Wskazówki praktyczne*, Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC), Krajowa Izba Biegłych Rewidentów, Warszawa 2013.
5. Staszek A., *Historia rachunkowości – jednej z najstarszych dyscyplin ekonomicznych*, Zeszyty Naukowe, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie 2014, 1(925).
6. Uchwała Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 16 lutego 2010 r. nr 1608/38/2010.
7. Uchwała Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 10 lutego 2015 r. nr 2783/52/2015 wraz z załącznikami.
8. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1047.
9. Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. z 2016 r., poz. 1000 ze zm.
10. Wąsowski W., *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, wyd. 2 rozszerz., Difin, Warszawa 2010.
11. *Zarządzanie ryzykiem oszustwa w toku działalności gospodarczej – przewodnik praktyczny*, „Rachunkowość Budżetowa” 2009, nr 4/ (220).
12. *Zielona księga – Polityka badania sprawozdań finansowych: lekcje wyciągnięte z kryzysu*, KOM (2010) 561 wersja ostateczna, Bruksela 2010.

Symptoms of Fraud in Financial Statements, their Identification in the Course of Audit

Summary

The risk that financial statements presented to stakeholders deliberately deceive them as a result of intentional acts of the management or staff of an audited entity is especially high when there is performance pressure combined with opportunities of data fabrication that could be easily explained in the reports. That is why the role of a chartered auditor is crucial, because he/she as an independent expert brings in knowledge, experience and skills that help identify intentional and accidental misrepresentation in financial statements. An independent and objective opinion substantiated by the report from audit that confirms the reliability of data in the statements and their evaluation conducted in line with the rules of accounting increase trust in data included in them. Nevertheless, we need to bear in mind that the job of a chartered auditor does not consist in detecting fraud or manipulation and despite her/his best efforts and due diligence some irregularities in financial statements may remain undetected, especially when they result from intentional, planned and consistently delivered actions.

Keywords: fraudulent financial reporting, appropriation of assets, fraud detection, fraud symptoms

Jolanta Wiśniewska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Rola rachunkowości śledczej w ograniczaniu ryzyka występowania nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach

Streszczenie

Globalizacja zwiększa skalę i złożoność prowadzonej działalności gospodarczej. Szybkość zmian zachodzących w biznesie wpływa na konieczność skutecznego nadzoru nad wszystkimi operacjami. Występowanie luk w zabezpieczeniach systemów i procedur tworzy możliwość manipulacji i oszustw w działalności gospodarczej. Celem artykułu jest przedstawienie występowania nadużyć gospodarczych, ich wykrywalności oraz prezentacja roli rachunkowości śledczej w ograniczaniu ryzyka nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach. Długi okres wykrywalności nadużyć gospodarczych i wysokie korzyści z tym związane powodują, że liczba ich utrzymuje się z roku na rok na podobnym, wysokim poziomie. Wymaga to korzystania przez przedsiębiorstwa z usług specjalistów posiadających odpowiednie kompetencje z zakresu rachunkowości śledczej. Wiedza specjalistów z zakresu rachunkowości śledczej powinna nie tylko być wykorzystywana przez organizacje do wykrywania nadużyć gospodarczych, lecz także mieć charakter prewencyjny w celu ograniczenia ryzyka występowania tego typu zjawisk i zminimalizowania strat z tym związanych.

Słowa kluczowe: rachunkowość, rachunkowość śledcza, nadużycia gospodarcze.

Kody klasyfikacji JEL: M410, M420, M480

1. Wprowadzenie

W dobie globalizacji, ciągłej informatyzacji i coraz większej złożoności prowadzonej działalności gospodarczej, nieuczciwość i korupcja stały się nieodłącznym elementem prowadzenia działalności gospodarczej. Z badań przeprowadzonych przez Stowarzyszenie Biegłych ds. Przepięstw i Nadużyć Gospodarczych (ACFE) wynika, że przedsiębiorstwa w wyniku oszustw każdego roku tracą około 5% swoich przychodów¹. Uczciwość w działalności gospodarczej jest podstawą, na której przedsiębiorstwa budują swój sukces. Dlatego na całym świecie przestępstwa dotyczące nadużyć gospodarczych stały się jednym z priorytetowych problemów nie tylko dla samych przedsiębiorstw, lecz także dla rządów, regulatorów, inwestorów i opinii publicznej. Firmy powinny dysponować efektywnymi mechanizmami, żeby nie dopuścić do tego typu zjawisk, a przynajmniej zminimalizować ryzyko ich powstawania. Podjęcie działań w tym kierunku ma na celu zapewnienie wiarygodności zarówno samych przedsiębiorstw, jak i bezpieczeństwa obrotu gospodarczego. Zwiększenie i przyspieszenie wykrywalności oraz zapobieganie nadużyciom gospodarczym wymaga specjalistycznej wiedzy, która określana jest pojęciem „rachunkowość śledcza” (ang. *forensic accounting*).

Celem artykułu jest przedstawienie występowania nadużyć gospodarczych, ich wykrywalności oraz prezentacja roli rachunkowości śledczej w ograniczaniu ryzyka nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach.

Do realizacji sformułowanego celu zastosowano następujące metody badawcze: studium literatury przedmiotu dla uzasadnienia podjęcia się tematu i przedstawianych w artykule zagadnień, studium wyników badań dotyczących występowania nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach oraz metodę analizy przypadków dotyczących wykonywanych przez wybrane firmy audytorskie w Polsce usług z zakresu rachunkowości śledczej.

¹ ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014. Global Fraud Study*, <http://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>, s. 4, dostęp 1.03.2016.

2. Rodzaje nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach

Nadużycia gospodarcze były wielokrotnie definiowane. Najczęściej przytaczaną definicją jest opracowana przez Amerykański Instytut Biegłych Rewidentów (AICPA) przy współpracy ACFE i Instytutu Audytorów Wewnętrznych (IIA), która określa nadużycie gospodarcze jako każde celowe działanie bądź zaniedbanie, skutkujące osiągnięciem korzyści przez sprawcę lub poniesieniem straty przez ofiarę, dokonane za pomocą wprowadzenia w błąd².

Również polskie prawo w Kodeksie karnym w rozdziale XXXVI „Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu” definiuje nadużycia gospodarcze (zauwania) jako działania polegające na nadużyciu udzielonych uprawnień lub niedopełnienie ciężącego obowiązku, w wyniku którego powstaje znaczna szkoda majątkowa³.

Nadużycia w działalności gospodarczej są problemem globalnym, występującym w każdym kraju i dotyczącym każdej branży, co potwierdzają badania prowadzone przez różne organizacje⁴.

J.T. Wells grupuje nadużycia gospodarcze w przedsiębiorstwach według trzech głównych kategorii. Pierwszą kategorię oszustw w działalności gospodarczej stanowi sprzeniewierzenie aktywów, obejmujące kradzież i nadużycie majątku organizacji, np. kradzież gotówki, nieewidencjonowanie sprzedaży, manipulowanie odpisami aktualizującymi należności, fałszowanie sprzedaży i wysyłka zapasów, kradzież zapasów, nadużycia płacowe. Do drugiej kategorii zalicza korupcję

² P. Masiukiewicz, *Nadużycia w działalności przedsiębiorstw. Aspekty międzynarodowe*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie 2015, 4, s. 11–25, DOI: 10.5604/18998658.1186372; J.T. Wells, *Nadużycia w firmach. Vademecum. Zapobieganie i wykrywanie*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006, s. 1.

³ Art. 296, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. nr 88, poz. 553 ze zm.

⁴ Patrz np.: ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014...*, op.cit.; E&Y, *Trudna droga do zgodności Starania na rzecz etycznego wzrostu. 13. Światowe Badanie Nadużyć Gospodarczych*, 2014, file:///C:/Users/UMK/Downloads/Global-Fraud-Survey-2014%20.pdf, dostęp 1.03.2016; E&Y, *Fraud and corruption – the easy option for growth? Europe, Middle East, India and Africa Fraud Survey 2015*, 2015, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-emeia-fraud-survey/\\$FILE/ey-emeia-fraud-survey.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-emeia-fraud-survey/$FILE/ey-emeia-fraud-survey.pdf), dostęp 1.03.2016; KPMG, *Anti-Bribery and Corruption in CEE: Rising to the challenge in the age of globalisation*, 2015, <https://www.kpmg.com/RS/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/cee-antibribery-and-corruption-2015.pdf>, dostęp 9.03.2016; PWC, *Global Economic Crime Survey 2014*, http://www.security-finder.ch/fileadmin/dateien/pdf/pwc/Global_Economic_Crime_Survey_2014_en.pdf, dostęp 3.03.2016; PWC, *Global Economic Crime Survey 2016*, <http://www.pwc.com/gx/en/services/advisory/consulting/forensics/economic-crime-survey.html>, dostęp 3.03.2016.

polegającą na wykorzystaniu swoich i innych wpływów na transakcje gospodarcze w celu uzyskania korzyści majątkowych, z naruszeniem obowiązków i praw wobec pracodawców i innych osób, instytucji, np. przekupstwo, wymuszenia, łapówkarstwo, manipulowanie zakupami. Natomiast trzecią kategorię tworzą nieprawdziwe informacje, powstające w wyniku umyślnego zafałszowania danych finansowych i pozafinansowych, które mają na celu wprowadzenie w błąd interesariuszy sprawozdawczości przedsiębiorstwa, np. zawyżenie aktywów, zawyżenie przychodów, niewłaściwe ujawnienia, nieprawdziwe referencje pracownicze⁵.

Rodzaje oszustw i straty występujące w przedsiębiorstwach w wyniku nadużyć gospodarczych, według badania przeprowadzonego przez ACFE⁶, zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Kategorie popełnianych oszustw gospodarczych w przedsiębiorstwach

Kategorie oszustw	Częstotliwość występowania* (w %)			Mediana strat (w USD)		
	2010 r.	2012 r.	2014 r.	2010 r.	2012 r.	2014 r.
Falszowanie sprawozdań finansowych	4,8	7,8	9,0	4 100 000	1 000 000	1 000 000
Korupcja	32,8	33,4	36,8	250 000	250 000	200 000
Sprzeniewierzenie aktywów	86,3	86,7	85,4	135 000	120 000	130 000

*Nie sumuje się do 100%, gdyż przedsiębiorstwa mogły wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014. Global Fraud Study*, <http://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>, s. 12.

Z przedstawionych w tabeli 1 wyników badań wynika, iż najczęściej popełniane nadużycia w przedsiębiorstwach dotyczą sprzeniewierzenia aktywów, natomiast najrzadziej przestępstwa dotyczące fałszowania sprawozdań finansowych. Największa

⁵ J.T. Wells, *Nadużycia...*, op.cit., s. 45–46.

⁶ Od 1996 r. ACFE prowadzi badania dotyczące oszustw i nadużyć gospodarczych na świecie. Wyniki tych badań publikuje co dwa lata w postaci raportów; *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014. Global Fraud Study* przedstawia rezultat badania opierający się na ankietach *online* skierowanych do audytorów śledczych, które zostało przeprowadzone od października do grudnia 2013 r. W ramach badania respondenci zostali poproszeni o przedstawienie szczegółowych informacji o największym przypadku nadużyć, z którym mieli do czynienia. Otrzymano 1483 ankiety prawidłowo wypełnione. Przedstawione wyniki dotyczyły 129 nadużyć z krajów Azji i Pacyfiku, 78 z Europy Wschodniej i Zachodniej Azji Centralnej, 57 z Ameryki Południowej i Karaibów, 53 z Afryki Zachodniej, Środkowej i Północnej, 55 z Azji Południowej, 173 z Afryki Subsaharyjskiej i 98 z Europy Zachodniej, ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014...*, op.cit., s. 68–73.

mediana strat natomiast dotyczy fałszerstw dotyczących sprawozdawczości finansowej, w następnej kolejności korupcji, a dopiero na ostatnim miejscu sprzeniewierzenia aktywów. Bardzo niepokojącym zjawiskiem jest ciągły wzrost oszustw polegających na fałszowaniu sprawozdawczości finansowej i korupcji.

Nadużycia w działalności gospodarczej występują niezależnie od branży. W tabeli 2 przedstawione zostało występowanie nadużyć gospodarczych według branż.

Tabela 2. Występowanie nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach według branż

Lp.	Branża	2010 r.			2012 r.			2014 r.		
		Liczba firm	%	Mediana strat	Liczba firm	%	Mediana strat	Liczba firm	%	Mediana strat
1	Górnictwo	12	0,7	1 000 000,00	9	0,7	500 000,00	13	1,0	900 000,00
2	Nieruchomości	57	3,2	513 000,00	28	2,0	375 000,00	24	1,8	555 000,00
3	Przemysł paliwowy	57	3,2	478 000,00	44	3,2	250 000,00	49	3,6	450 000,00
4	Sprzedaż hurtowa	42	2,3	513 000,00	27	2,0	50 000,00	31	2,3	375 000,00
5	Technologiczna	65	3,6	250 000,00	38	2,8	100 000,00	39	2,9	250 000,00
6	Przemysł	193	1,7	300 000,00	139	10,1	200 000,00	116	8,5	250 000,00
7	Budownictwo	77	4,3	200 000,00	47	3,4	300 000,00	43	3,1	245 000,00
8	Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	27	1,5	320 000,00	20	1,5	104 000,00	28	2,0	242 000,00
9	Transport i magazynowanie	62	3,4	300 000,00	36	2,6	180 000,00	48	3,5	202 000,00
10	Usługi bankowe i finansowe	298	16,6	175 000,00	229	16,7	232 000,00	244	17,8	200 000,00
11	Inne usługi (Professional)	51	2,8	110 000,00	55	4,0	115 000,00	37	2,7	180 000,00
12	Opieka zdrowotna	107	5,9	150 000,00	92	6,7	200 000,00	100	7,3	168 000,00
13	Sztuka, rozrywka i rekreacja	49	2,7	180 000,00	32	2,3	71 000,00	22	1,6	168 000,00
14	Pozostałe*	–	–	–	7	0,5	150 000,00	53	3,8	130 000,00
15	Usługi pozostałe	88	4,9	109 000,00	48	3,5	150 000,00	45	3,3	125 000,00
16	Telekomunikacja	37	2,1	131 000,00	43	3,1	135 000,00	36	2,6	120 000,00
17	Użytkowa, narzędziowa	45	2,5	120 000,00	24	1,8	38 000,00	25	1,8	100 000,00
18	Ubezpieczenia	91	5,1	197 000,00	78	5,7	95 000,00	62	4,5	93 000,00
19	Usługi religijne, charytatywne i społeczne	41	2,3	75 000,00	54	3,9	85 000,00	40	2,9	80 000,00

cd. tab. 2

Lp.	Branża	2010 r.			2012 r.			2014 r.		
		Liczba firm	%	Mediana strat	Liczba firm	%	Mediana strat	Liczba firm	%	Mediana strat
20	Administracja terytorialna i państwowa	176	9,8	81 000,00	141	10,3	100 000,00	141	10,3	64 000,00
21	Edukacja	90	5,0	71 000,00	83	6,1	100 000,00	80	5,9	58 000,00
22	Handel detaliczny	119	6,6	85 000,00	88	6,4	36 000,00	77	5,6	54 000,00
23	Komunikacja i wydawnictwa	16	0,9	110 000,00	9	0,7	150 000,00	15	1,1	50 000,00

*Kategoria „pozostałe” wystąpiła w badaniach począwszy od 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2010. Global Fraud Study*, http://www.acfe.com/uploadedfiles/acfe_website/content/documents/rtn-2010.pdf, s. 33, dostęp 1.03.2016; ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2012. Global Fraud Study*, https://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtn/2012-report-to-nations.pdf, s. 29, dostęp 1.03.2016; ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014. Global Fraud Study*, <http://www.acfe.com/rtn/docs/2014-report-to-nations.pdf>, s. 28, dostęp 1.03.2016.

Z danych przedstawionych w tabeli 2 wynika, iż nadużycia gospodarcze występują we wszystkich branżach, przy czym straty, które im towarzyszą, różnią się w zależności od tego, jakiej branży dotyczą. Największe straty z tytułu nadużyć odnotowano w górnictwie, również bardzo wysokie straty utrzymywały się w nieruchomościach i branży paliwowej. Natomiast najmniejsze odnotowano w branży komunikacyjnej i wydawniczej oraz handlu detalicznym.

Coraz większa konkurencja i za tym idące szybkie zmiany wpływają na coraz silniejsze naciski na przedsiębiorstwa, dotyczące utrzymania pozycji na rynku i osiągnięcia coraz większych zysków. To natomiast ma wpływ na powstawanie różnych luk w procedurach i zabezpieczeniach systemów, co z kolei sprzyja powstawaniu nadużyć gospodarczych⁷. Występują różne sposoby/metody wykrywania nadużyć w przedsiębiorstwach. Metody te według badań przeprowadzonych przez ACFE przedstawiono w tabeli 3.

Z badań przedstawionych w tabeli 3 wynika, że jest wiele metod wykrywania nadużyć w przedsiębiorstwach, natomiast najbardziej skuteczne są metody oparte na działaniach samej organizacji, tj. przygotowanie skutecznych wskazówek/informacji (42,2%), przegląd systemów zarządzania (16%) i skuteczny audyt wewnętrzny

⁷ KPMG, *Governance, risk and compliance. Internal audit assessing fraud vulnerabilities*, 2013, <https://www.kpmg.com/BE/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Internal-Audit-Assessing-Fraud-Vulnerabilities.pdf>, dostęp 9.03.2016, s. 1.

(14,1%). Największą skuteczność tych działań w zwalczaniu nadużyć gospodarczych potwierdzają również wyniki badań przeprowadzonych przez inne organizacje⁸. Również w Polsce najbardziej skuteczne metody wykrywania nieprawidłowości dotyczą działań wprowadzonych w samej organizacji: w pierwszej kolejności jest to analiza danych (21%), następnie zarządzanie ryzykiem nadużyć (15%), bezpieczeństwo firmowe (IT i fizyczne) oraz audyt wewnętrzny (po 12%)⁹.

Tabela 3. Metody wykrywania nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach

Lp.	Metody wykrywania	2010 r.	2012 r.	2014 r.
		w %		
1	Wskazówki/informacje	40,2	43,3	42,2
2	Przegląd systemów zarządzania	15,4	14,6	16,0
3	Audyt wewnętrzny	13,9	14,4	14,1
4	Przypadek	8,3	7	6,8
5	Uzgodnienie kont	6,1	4,8	6,6
6	Analiza dokumentów	5,2	4,1	4,2
7	Audyt zewnętrzny	4,6	3,3	3,0
8	Nadzór/monitoring	2,6	1,9	2,6
9	Zgłoszenia przez organy podatkowe	1,8	3	2,2
10	Kontrola IT	0,8	1,1	1,1
11	Przyznanie się	1,0	1,5	0,8
12	Inne*	-	1,1	0,5

* Kategoria „inne” wystąpiła w badaniach począwszy od 2012 r.

Źródło: jak pod tab. 1, s. 19.

Postęp techniczny, coraz wyższe kwalifikacje zawodowe menedżerów oraz osób zatrudnianych w przedsiębiorstwach dotyczą również „przestępców w białych kołnierzykach”. To i coraz większa złożoność działalności gospodarczej mają wpływ na wykrywalność nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach. Okres od czasu popełnienia przestępstwa do czasu jego wykrycia i ukarania osób za to odpowiedzialnych jest stosunkowo długi, co zostało zaprezentowane w tabeli 4.

⁸ Patrz, np. E&Y, *Fraud and corruption – the easy option for growth? Europe, Middle East, India and Africa Fraud Survey, 2015...*, op.cit., s. 1; PWC, *Global...*, op.cit., s. 30.

⁹ PWC, *Badanie Przestępczości Gospodarczej w Polsce 2016. Wyniki i kluczowe wnioski*, <http://www.pwc.pl/pl/publikacje/2016/badanie-przestepczosci-gospodarczej-w-polsce-2016.html>. dostęp 9.03.2016.

Tabela 4. Wykrywalność nadużyć gospodarczych w przedsiębiorstwach

Lp.	Rodzaj oszustwa	Wykrywalność w miesiącach		
		2010 r.	2012 r.	2014 r.
1	Sprawdzanie manipulacji	24	30	26
2	Płace	24	36	24
3	Oszukańcza sprawozdawczość finansowa	27	24	24
4	Zwroty wydatków	24	24	24
5	Rozliczenia faktur	24	24	24
6	Szумы informacyjne / oszustwa	18	24	18
7	Rozliczenia gotówkowe	18	19	18
8	Kradzież gotówki	18	18	18
9	Korupcja	18	18	18
10	Rejestracja wypłat	12	12	14
11	Obrót / rozliczenia bezgotówkowe	15	12	12

Źródło: jak pod tab. 1, s. 17.

Z danych przedstawionych w tabeli 4 wynika, że wykrywalność nadużyć w przedsiębiorstwach jest długotrwała, co przekłada się na wysokość ponoszonych strat (tabela 2) i utrzymującą się tendencję występowania tego typu zjawisk w gospodarce. Według badań ACFE najwięcej czasu potrzeba na ujawnienie manipulacji (26 miesięcy), dwa lata jednostki potrzebują na wykrycie nieprawidłowości dotyczących wynagrodzeń, sprawozdawczości finansowej, wydatków i rozliczeń faktur. Najszybciej natomiast wykrywane są nadużycia związane z obrotem bezgotówkowym, ale nadal czas potrzebny na wykrycie tego typu zjawisk jest bardzo długi.

3. Rachunkowość śledcza

Wyniki prowadzonych badań dotyczących nadużyć gospodarczych pokazują, że możliwe jest istnienie takiego poziomu nadużyć, którego firmy nie są w stanie wyeliminować¹⁰. W związku z tym przedsiębiorstwa powinny wprowadzić odpowiednie działania, procesy i technologie, które umożliwiłyby jak najszybsze identyfikowanie

¹⁰ E&Y, *Trudna...*, op.cit., s. 20.

czynników wskazujących na nadużycia, wykrywały je, a przede wszystkim im zapobiegały¹¹.

Zwiększenie i przyspieszenie wykrywalności oraz zapobieganie nadużyciom gospodarczym wymaga specjalistycznej wiedzy, która określana jest pojęciem „rachunkowość śledcza”. Pojęcie to było wielokrotnie definiowane. Według ACFE rachunkowość śledcza są to usługi księgowe wymagające zastosowania specjalistycznej wiedzy i umiejętności posiadanych przez audytorów śledczych do zbierania, analizowania i oceny dowodowej sprawy, ich interpretowanie i komunikowanie wyników w sądzie, na sali konferencyjnej lub w w administracji¹². *More simply, in the context of litigation, the term forensic means to be suitable for use in a court of law.* Według J.W. Williamsa, rachunkowość śledcza jest szczególną formą profesjonalizmu, która wymaga posiadania konkretnych atrybutów¹³. Inny pogląd przedstawiają T.W. Singleton i A.J. Singleton; według nich rachunkowość śledcza stanowi kompleksowy przegląd dochodzenia nadużyć. Obejmuje ona również zapobieganie nadużyciom finansowym i analizuje kontrolę ich zwalczania, jak również polega na gromadzeniu informacji niefinansowych¹⁴. Natomiast D.L. Crumbley, L.E. Heitger i G.S. Smith uważają, że należy odróżnić rachunkowość śledczą od badania nadużyć. Audytor śledczy jest specjalistą w zakresie badania nadużyć, natomiast osoba zajmująca się rachunkowością śledczą może zajmować się wykrywaniem oszustw, ale również wykorzystuje swoją wiedzę i umiejętności z zakresu rachunkowości i prawa w szerszym zakresie¹⁵.

Jak wynika z przedstawionych definicji, rachunkowość śledcza ma zastosowanie do badania wszelkiego rodzaju nadużyć gospodarczych i zapobiegania im na podstawie określonego zestawu wiedzy i umiejętności o charakterze multidyscyplinarnym¹⁶.

¹¹ Ibidem.

¹² R. Durkin, M. Ueltzen, *The Evolution of The CFF Credential*, The Practicing CPA 2009, July/August, za: Davis C., Farrell R., Ogilby S., *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*, AICPA, 2010, <http://www.aicpa.org>, dostęp 5.03.2016, s. 3; patrz także W.D. Huber, *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, iss. 1, s. 269.

¹³ J.W. Williams, *Playing the Corporate Shell Game: The Forensic Accounting and Investigation Industry, Law, and the Management of Organizational Appearances*, Doctoral Dissertation, York University, Toronto 2002, Dissertation Abstracts International, za: W.D. Huber, *Is Forensic...*, op.cit., s. 269.

¹⁴ T.W. Singleton, A.J. Singleton, *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, 3rd ed., John Wiley & Sons, New York 2006, s. 12, za: W.D. Huber, *Is Forensic...*, op.cit., s. 269.

¹⁵ D.L. Crumbley, L.E. Heitger, G.S. Smith, *Forensic and Investigative Accounting*, Commerce Clearing House, Chicago 2009, s. 1001, za: W.D. Huber, *Is Forensic...*, op.cit., s. 269.

¹⁶ M. Italia, *The Multi-Disciplined Skills Required of Forensic Accountants*, „Journal of Modern Accounting and Auditing” 2012, vol. 8, no. 3, s. 365–373.

W 2010 r. C. Davis, R. Farrell i S. Ogilby przy współudziale AICPA przeprowadzili badanie dotyczące kompetencji wymaganych od osób uzyskujących certyfikat/potwierdzenie posiadania kwalifikacji z zakresu rachunkowości śledczej¹⁷. Od osób posiadających kwalifikacje audytorów śledczych wymaga się wiedzy i umiejętności z zakresu rachunkowości, podatków, ogólnej wiedzy z zakresu prawa gospodarczego i etyki dla zawodowych księgowych¹⁸. Ponadto powinni oni mieć podstawową wiedzę dotyczącą prowadzenia dochodzeń w sprawach nadużyć gospodarczych, do których można zaliczyć między innymi: umiejętność rozwiązywania sporów, planowania, przygotowywania i przeprowadzenia śledztwa, gromadzenia i przechowywania dowodów, ich interpretowania i przedstawiania wyników w sądzie lub w innym do tego przeznaczonym miejscu¹⁹. Do specjalistycznej wiedzy wymaganej od audytorów śledczych zalicza się znajomość sposobów manipulacji sprawozdaniami finansowymi, oszustw dotyczących ich sporządzania i wyceny, wiedzę dotyczącą zapobiegania oszustwom, ich wykrywania, upadłości, niewypłacalności i reorganizacji przedsiębiorstw, jak również wiedzę dotyczącą komputerowych technik śledczych²⁰. Z przeprowadzonego badania wynika ponadto, że istnieją pewne cechy i umiejętności, które powinien posiadać specjalista z zakresu rachunkowości śledczej. Osoba zajmująca się rachunkowością śledczą powinna przede wszystkim posiadać zdolności analityczne, być szczegółowa, etyczna, sceptyczna, umieć pracować w zespole i mieć umiejętność pracy pod presją²¹. Ze względu na charakter wykonywanej pracy do podstawowych umiejętności osób zajmujących się rachunkowością śledczą należy zaliczyć skuteczną komunikację zarówno ustną, jak i pisemną, umiejętność upraszczania informacji, krytyczne i strategiczne myślenie, umiejętność określania kluczowych zagadnień, umiejętności przeprowadzania audytu, umiejętność syntezy wyników i ich interpretację, myślenie jak sprawca, rozumienie poszczególnych przypadków nadużyć, rozwiązywanie powstałych problemów²².

¹⁷ Badanie zostało przeprowadzone wśród trzech grup respondentów: audytorów śledczych, adwokatów korzystających z usług audytorów śledczych oraz pracowników naukowych z dziedziny rachunkowości. Skorzystano z metody ankiety *online*, umieszczonej na stronie internetowej AICPA. W badaniu wzięło udział łącznie 779 respondentów.

¹⁸ C. Davis, R. Farrell, S. Ogilby, *Characteristics...*, op.cit., s. 4.

¹⁹ Ibidem, s. 14.

²⁰ Ibidem, s. 8.

²¹ Ibidem, s. 11; patrz także: J.A. Digabriele, *An Empirical Investigation of the Relevant Skills of Forensic Accountants*, „Journal of Education for Business” 2008, July/August, s. 336–337.

²² C. Davis, R. Farrell, S. Ogilby, *Characteristics...*, op.cit., s. 12; patrz także: J.A. Digabriele, *An Empirical...*, op.cit., s. 336–337; ACFE, *Forensic Accountant*, 2016, <http://www.acfe.com/forensic-accountant.aspx>, dostęp 15.03.2016.

W ramach zarządzania ryzykiem nadużyć firmy audytorskie oferują usługi z zakresu rachunkowości śledczej, gdzie zatrudniani są specjaliści posiadający odpowiednie kompetencje w tym zakresie. Przykłady usług i zakres oferowanych działań przez wybrane firmy audytorskie w Polsce przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Przykłady usług świadczonych przez wybrane firmy audytorskie z zakresu zarządzania ryzykiem nadużyć

Rodzaj oferowanej usługi	Przykładowy zakres działań
E&Y	
Audyty śledcze	<ul style="list-style-type: none"> • wykrywanie nieprawidłowych zachowań, nieuczciwości i nadużyć, • przeprowadzanie audytów dochodzeniowych, dotyczących podejrzewanych nadużyć gospodarczych, nieuczciwości pracowników, menedżerów czy kontrahentów firmy, • weryfikacja nieprawidłowości związanych z działaniem rynku finansowego (np. pranie pieniędzy, manipulacje instrumentami finansowymi, wykorzystywanie informacji poufnych, konflikt interesów), • postępowania wyjaśniające dotyczące naruszenia kodeksu etycznego oraz kodeksu dobrych praktyk, • badanie dokumentacji finansowej i dokumentów źródłowych pod kątem np. fałszowania danych finansowych, manipulacji w księgach rachunkowych, sprzeniewierzenia majątku oraz korupcji, • przeprowadzanie dochodzeń dotyczących nadużyć związanych z upadłością i bankructwem, • badanie powiązań i działalności pracowników oraz kontrahentów, • weryfikowanie podejrzanych wyników finansowych raportowanych przez oddziały, spółki zależne oraz spółki typu <i>joint venture</i>, • badanie naruszenia praw własności intelektualnej i tajemnicy handlowej
Informatyka śledcza	<ul style="list-style-type: none"> • stworzenie planu i zarządzanie procesem zabezpieczenia dysków twardej, taśm i dowodów cyfrowych, zgodnie z zasadami zabezpieczania materiału dowodowego, • odszukanie i gromadzenie danych elektronicznych, niezależnie od tego, gdzie się znajdują, • odtwarzanie historycznego stanu danych – przywracanie bazy danych systemu finansowego do stanu z przeszłości w poszukiwaniu dowodów popełnienia nadużyć, • przeanalizowanie materiału dowodowego w celu zlokalizowania, identyfikacji i wydobycia informacji mającej wartość dla dochodzenia lub sporu
Identyfikacja nieprawidłowości za pomocą analizy danych finansowych	<ul style="list-style-type: none"> • zautomatyzowana ocena dostawców pod kątem ryzyka nadużyć, w tym identyfikacja powiązań pomiędzy pracownikami, dostawcami oraz klientami, • wsparcie przy wdrożeniu rozwiązań wspomagających ciągłą kontrolę ryzyka oraz wykrywanie nadużyć w kluczowych procesach biznesowych, • analiza danych dla sektora ubezpieczeniowego pod kątem wyłudzeń odszkodowań oraz wypłat nienależnych prowizji dla agentów, • analiza prawidłowości raportowania transakcji AML* przez instytucje obowiązkane,

cd. tab. 5

Rodzaj oferowanej usługi	Przykładowy zakres działań
Identyfikacja nieprawidłowości za pomocą analizy danych finansowych	<ul style="list-style-type: none"> • analiza danych z systemów geolokacji oraz monitoringu pod kątem podejrzanych zdarzeń, • weryfikacja skuteczności oraz opracowanie algorytmów i metod predykcyjnych wykorzystywanych w funkcjonujących u klienta rozwiązaniach wspomagających wykrywanie wyłudzeń oraz nadużyć, • ocena i monitorowanie ryzyka FCPA na podstawie danych z systemów ERP, CRM i innych, • outsourcing zadań analizy danych na potrzeby działów audytu oraz kontroli wewnętrznej, • projektowanie rozwiązań klasy BI dla raportowania z procesów kontroli oraz monitorowania ryzyka nadużyć
Doradztwo w sprawach spornych i ekspertyzy finansowe	<ul style="list-style-type: none"> • doradztwo w sporze o cenę zakupu, • doradztwo w zakresie ochrony marki, • wsparcie w sporze o koszty, • wsparcie w sporze z biurem rachunkowym, • doradztwo w zakresie naruszenia praw patentowych, • doradztwo przy sporze o naruszenie warunków umowy
Zapobieganie działaniom nieetycznym i nieprawidłowościom	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja i ocena ryzyka nieprawidłowości, • analiza i poprawa środowiska etycznego w organizacji, • projektowanie programów zapobiegania nieprawidłowościom i nadużyciom, • przygotowywanie planów działania w sytuacji kryzysowej, • szkolenia zwiększające świadomość nieprawidłowości, • szkolenia z zakresu przeprowadzania dochodzeń gospodarczych, • wprowadzenie kanałów informowania kierownictwa o zachowaniach nieetycznych
Doradztwo w zakresie zapewnienia zgodności z regulacjami	<ul style="list-style-type: none"> • ocena ryzyka zgodności, • ocena systemu i procedur zapewniania zgodności, • usprawnianie systemu i procedur zapewniania zgodności, • monitorowanie prawidłowości działania systemu oraz procedur zapewniania zgodności, a także procedur kontrolnych
Doradztwo w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy (PPP)	<ul style="list-style-type: none"> • przeprowadzanie oceny ryzyka w zakresie PPP, • przeprowadzanie niezależnych testów zgodności, • opracowywanie nowych lub ulepszanie istniejących programów, • ocena stosowanego oprogramowania i technik IT, • przeprowadzanie szczegółowych testów transakcji w odpowiedzi na wymogi organów regulacyjnych lub organów nadzorczych
Deloitte	
Dochodzenia w sprawach nadużyć	<ul style="list-style-type: none"> • inwestygacja nadużyć gospodarczych (ang. <i>audyty forensic</i>), • prowadzenie postępowań wyjaśniających, • gromadzenie materiałów dowodowych, w tym pozyskiwanie oraz analiza dowodów elektronicznych (ang. <i>computer forensic, e-discovery</i>), • szacunki oraz wyceny w sprawach nadużyć, • wsparcie postępowań prawnych

Rodzaj oferowanej usługi	Przykładowy zakres działań
Zarządzanie zgodnością	<ul style="list-style-type: none"> analiza zgodności z wewnętrznymi oraz zewnętrznymi regulacjami, wdrażanie programów zarządzania zgodnością, w tym kompleksowa ocena ryzyka wystąpienia zdarzeń korupcyjnych i zdarzeń o charakterze nadużyć, czy też zgodności z wewnętrznymi wytycznymi firm w zakresie postępowania pracowników oraz kadry zarządzającej
Przeciwdziałanie nadużyciom	<ul style="list-style-type: none"> budowanie strategii przeciwdziałania nadużyciom, ocena i wsparcie w zakresie budowania struktur przeciwdziałania nadużyciom, nadużycia w sprzedaży i obsłudze klienta, zapobieganie uwikłaniu firmy w łańcuch karuzeli VAT- Missing Trader Fraud, nadużycia klienckie, nadużycia techniczne, inne specyficzne nadużycia
Przeciwdziałanie praniu pieniędzy	<ul style="list-style-type: none"> przeglądy zabezpieczeń przed praniem brudnych pieniędzy, analiza wsparcia narzędziowego oraz sposobów oceny klienta, definiowanie zakresu związanego z beneficjentem rzeczywistym
Wsparcie w sporach	<ul style="list-style-type: none"> identyfikacja faktów, zbieranie materiału dowodowego, w tym materiałów elektronicznych, przeprowadzanie szacunków oraz wycena strat z tytułu nadużyć, wspieranie pracy kancelarii prawnych w zakresie spraw związanych z identyfikacją nadużyć oraz sprawami spornymi
Szkolenia i warsztaty	<ul style="list-style-type: none"> przeprowadzanie szkoleń i warsztatów zwiększających świadomość ryzyka nadużyć oraz zgodności
Usługi wywiadu gospodarczego	<ul style="list-style-type: none"> pomoc w poznawaniu prawdziwego oblicza klientów oraz partnerów handlowych
Analiza danych	<ul style="list-style-type: none"> przeprowadzanie zaawansowanych analiz danych w zakresie dużych wolumenów transakcji i danych zawartych w systemach finansowo-księgowych, systemach CRM oraz systemach naliczania oraz wypłaty prowizji poprzez identyfikację zdarzeń niewidocznych przy wykorzystaniu innego typu analiz
Odzyskiwanie usuniętych danych i przeszukiwanie zbiorów komputerowych	<ul style="list-style-type: none"> zabezpieczanie elektronicznych danych komputerów, tabletów oraz telefonów komórkowych, odzyskiwanie usuniętych informacji oraz ich szczegółowa analiza
Wdrażanie nowych narzędzi	<ul style="list-style-type: none"> wsparcie we wdrażaniu technologii pomagającej minimalizować ryzyko nadużyć oraz prania pieniędzy
KPMG	
Dochodzenia w sprawach nadużyć gospodarczych	<ul style="list-style-type: none"> identyfikacja przypadków zachowań nieoczekiwanych lub podejrzanych, prowadzenie projektów dochodzeniowych w celu ustalenia faktów związanych z działalnością prowadzoną na niekorzyść danej organizacji, zabezpieczanie i przygotowywanie dowodów do wykorzystania w dalszym postępowaniu, w tym postępowaniu sądowym, pomoc w dochodzeniach w sprawach kradzieży własności intelektualnej oraz innych wartości niematerialnych i prawnych, a także badanie i śledzenie transakcji,

cd. tab. 5

Rodzaj oferowanej usługi	Przykładowy zakres działań
Dochodzenia w sprawach nadużyć gospodarczych	<ul style="list-style-type: none"> • nawiązywanie współpracy mającej na celu śledzenie i odnalezienie oraz przejęcie utraconych środków lub aktywów, • wykorzystywanie zaawansowanej techniki do analizy danych i odzyskiwania dowodów elektronicznych, techniki wizualizacji powiązań pomiędzy sprawcami nadużyć oraz inne techniki oparte na nowoczesnej technologii, • działania z zakresu wywiadu gospodarczego, prowadzonego w ramach dozwolonych przez prawo danego kraju, • dochodzenia w sprawach regulacyjnych
Doradztwo w rozwiązywaniu sporów	<ul style="list-style-type: none"> • określenie i klarowna, niezależna ocena mocnych i słabych stron przedmiotu sporu, • pomoc w ustaleniu stanowiska firmy oraz oszacowanie wartości sporu w celu podjęcia racjonalnych decyzji
Informatyka śledcza i wywiad gospodarczy	<ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja, odzyskiwanie, zabezpieczanie oraz analiza dowodów elektronicznych zapisanych na różnego rodzaju nośnikach oraz w dowolnej formie, • analiza dowodów elektronicznych o dużych wolumenach oraz odszukiwanie w nich informacji kluczowych dla prowadzonego postępowania sądowego lub projektu dochodzeniowego, • zbieranie publicznie dostępnych informacji o podmiotach i osobach, sposobach i strategiach działania osób i podmiotów stanowiących przedmiot zainteresowania klientów
PWC	
Śledztwa dotyczące nadużyć gospodarczych	<ul style="list-style-type: none"> • przeprowadzenie śledztwa, • analiza zgromadzonych dowodów, • identyfikacja skali nadużyć i osób odpowiedzialnych, • opracowanie strategii działania w stosunku do zwykłych oszustw, • opracowanie rozwiązań służących zabezpieczeniu przed nadużyciami w przyszłości
Informatyka śledcza	<ul style="list-style-type: none"> • wykrywanie przypadków korupcji oraz malwersacji finansowych, • ujawnienie manipulacji sprawozdawczością finansową, • identyfikacja kradzieży majątku, • identyfikacja oszustw pracowniczych, • identyfikacja kradzieży danych, • ujawnienie konfliktów interesów (pracownicy–dostawcy), • identyfikacja pracowników zamieszanych w oszustwa, • rozszerzenie wiedzy odnośnie do ryzyka, na które narażona jest spółka
Wsparcie w sporach sądowych	<ul style="list-style-type: none"> • doradztwo biznesowe i finansowe w sprawach, które dotyczą sporów sądowych, postępowań arbitrażowych, mediacji i wszelkich innych alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów, • doradztwo w zakresie dochodzenia roszczeń, • udzielanie wsparcia w przesłuchaniu biegłych powołanych przez stronę przeciwną, • pomoc w rozwiązywaniu sporów potransakcyjnych, • sporządzanie ekspertyz, • występowanie w roli biegłych

Rodzaj oferowanej usługi	Przykładowy zakres działań
Zapewnienie przejrzystości w biznesie	<ul style="list-style-type: none"> zebranie informacji o istniejących bądź potencjalnych kontrahentach, strukturze właścicielskiej, zarządzie, zebranie informacji o potencjalnych obiektach przejęć, identyfikacja powiązań kapitałowych pomiędzy osobami zasiadającymi w organach spółki a dostawcami, kontrahentami i innymi stronami trzecimi, pomoc w ocenie reputacji pracownika, procedury poznaj swojego klienta, analiza praktyk sprzedażowych i marketingowo-promocyjnych pod kątem zgodności z dobrymi praktykami, ocena zgodności działania spółki z regulacjami antymonopolowymi, antykorupcyjnymi, dotyczącymi przeciwdziałania praniu pieniędzy, pomoc w wykryciu kontrahentów zamieszanych w „karuzele VAT-owskie”
Programy zapobiegania nieetycznym działaniom	<ul style="list-style-type: none"> ocena ryzyka nadużyć gospodarczych w wybranych obszarach, opracowanie i wdrożenie strategii zapobiegania nadużyciom gospodarczym, szkolenia uświadamiające zarząd i pracowników w zakresie występowania przestępstw gospodarczych, tworzenie kodeksu etycznego, budowanie kultury etycznej firmy, w tym: wdrożenie linii wsparcia w kwestiach etycznych (ang. <i>Ethical Hotline</i>) oraz programów wczesnego ostrzegania (ang. <i>Whistleblowers Program</i>)
Śledcza analiza danych	<ul style="list-style-type: none"> badanie jakości i spójności danych, w tym analiza praktyk zarządzania danymi, odnajdywanie zależności między pozornie niepowiązаныmi źródłami danych, identyfikacja sygnałów ostrzegawczych, które mogą świadczyć o wystąpieniu nadużyć, analiza i mapowanie ryzyka w poszczególnych obszarach na podstawie indywidualnie dobranych kryteriów, przewidywanie zagrożeń przyszłych nadużyć na podstawie analizy danych historycznych
Odpowiedź na cyberatak	<ul style="list-style-type: none"> wykrywanie i odpowiedź na cyberzagrożenia, ocena istniejącego środowiska bezpieczeństwa, budowanie programu ochrony cybernetycznej, zarządzanie cyberbezpieczeństwem.

* System raportowania podejrzanych transakcji zgodnie z wymaganiami ustawy z dnia 16.11.2000 r. przeciwko praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, Dz.U. 2010 nr 46, poz. 276 j.t., z późn. zm.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Deloitte, *Usługi. Zarządzanie ryzykiem nadużyć i zgodnością*, 2016, <http://www2.deloitte.com/pl>, dostęp 9.03.2016; E&Y, *Zarządzanie ryzykiem nadużyć*, 2016, <http://www.ey.com/PL/pl>, dostęp 8.03.2016; KPMG, *Zarządzanie ryzykiem nadużyć*, 2016, <http://www.kpmg.com/PL/pl>, dostęp 9.03.2016; PWC, *Usługi Forensic*, 2016, <http://www.pwc.pl>, dostęp 9.03.2016.

Analizując usługi w zakresie zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwach oferowane przez firmy audytorskie, można stwierdzić, że mieszczą się one w ramach określanych jako rachunkowość śledcza²³. Rachunkowość ta ma zarówno charakter

²³ ACFE, *Forensic...*, op.cit.

retrospektywny, który polega na wykrywaniu już istniejących nieprawidłowości, jak i prospektywny – prewencyjny, mający na celu przeciwdziałanie nadużyciom w przyszłości. Oferowane usługi z zakresu rachunkowości śledczej mają za zadanie wykrywanie nadużyć gospodarczych, ale przede wszystkim przeciwdziałanie tego typu praktykom w działalności gospodarczej i ograniczenie strat powstałych w ich wyniku.

4. Podsumowanie

Długi okres wykrywalności nadużyć gospodarczych i wysokie korzyści powodują, że liczba nadużyć utrzymuje się z roku na rok na podobnym poziomie. Postępujący rozwój i wprowadzanie coraz nowszych technik powodują, że również przestępcy korzystają z dobrodziejstw cywilizacji, oszustwa stają się coraz bardziej skomplikowane, a ich wykrywalność trudniejsza. Powstające straty finansowe i utrata reputacji stanowią jedne z najbardziej dotkliwych konsekwencji nieskutecznych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania nadużyciom w przedsiębiorstwach. Ze względu na coraz większą świadomość społeczeństwa i rosnącą nietolerancję dla oszukańczej działalności, zapotrzebowanie na specjalistów z zakresu rachunkowości śledczej gwałtownie wzrasta²⁴. To wymaga od rachunkowości nowych wyzwań, jakimi są rozpowszechnianie i wdrażanie kompetencji związanych z rachunkowością śledczą. Obecnie rachunkowość ta ma charakter niszowy, natomiast edukacja nie jest uregulowana. Różne instytucje oferują szkolenia i certyfikaty, ale nie ma w tym zakresie ogólnie określonych kompetencji, które by pozwalały na ich weryfikację²⁵.

Bibliografia

Dokumenty prawne

1. Ustawa z dnia 16.11.2000 r. przeciwko praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu, t.j. Dz.U. z 2010 r. nr 46, poz. 276 ze zm.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. nr 88, poz. 553 ze zm.

²⁴ Ibidem.

²⁵ W.D. Huber, *Forensic Accountants, Forensic Accounting Certifications, and Due Diligence*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2013, vol. 5, iss. 1, s. 182–203; patrz także M. Italia, *The Multi-Disciplined...*, op.cit.

Wydawnictwa zwarte

1. Crumbley D.L., Heitger L.E., Smith G.S., *Forensic and Investigative Accounting*, Commerce Clearing House, Chicago 2009, s. 1001, za: Huber W.D., *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2009, vol. 4, iss. 1.
2. Davis C., Farrell R., Ogilby S., *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*, AICPA, 2010, <http://www.aicpa.org/InterestAreas/ForensicAndValuation/Resources/PractAidsGuidance/DownloadableDocuments/ForensicAccountingResearchWhitePaper.pdf>, dostęp 5.03.2016.
3. Digabriele J.A., *An Empirical Investigation of the Relevant Skills of Forensic Accountants*, „Journal of Education for Business” 2008, July/August.
4. Durkin R., Ueltzen M., *The Evolution of The CFF Credential*, „The Practicing CPA” 2009, July/August, za: Davis C., Farrell R., Ogilby S., *Characteristics and Skills of the Forensic Accountant*, AICPA, 2010, <http://www.aicpa.org>, dostęp 5.03.2016.
5. Huber W.D., *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, iss. 1.
6. Huber W.D., *Forensic Accountants, Forensic Accounting Certifications, and Due Diligence*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2013, vol. 5, iss. 1.
7. Italia M., *The Multi-Disciplined Skills Required of Forensic Accountants*, „Journal of Modern Accounting and Auditing” 2012, vol. 8, no. 3.
8. Masiukiewicz P., *Nadużycia w działalności przedsiębiorstw. Aspekty międzynarodowe*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie 2015, 4, DOI: 10.5604/18998658.1186372.
9. Singleton T.W., Singleton A.J., *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, 3rd ed., John Wiley & Sons, New York 2006, za: Huber W.D., *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, iss. 1.
10. Wells J.T., *Nadużycia w firmach. Vademecum. Zapobieganie i wykrywanie*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2006.
11. Williams J.W., *Playing the Corporate Shell Game: The Forensic Accounting and Investigation Industry, Law, and the Management of Organizational Appearances*, Doctoral Dissertation, York University, Toronto 2002, Dissertation Abstracts International, za: Huber W.D., *Is Forensic Accounting in the United States Becoming a Profession?*, „Journal of Forensic & Investigative Accounting” 2012, vol. 4, iss. 1.

Materiały internetowe

1. ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2010. Global Fraud Study*, http://www.acfe.com/uploadedfiles/acfe_website/content/documents/rtnn-2010.pdf
2. ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2012. Global Fraud Study*, https://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf
3. ACFE, *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. 2014. Global Fraud Study*, <http://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>
4. ACFE, *Forensic Accountant*, 2016, <http://www.acfe.com/forensic-accountant.aspx>
5. Deloitte, *Usługi. Zarządzanie ryzykiem nadużyć i zgodnością*, 2016, <http://www2.deloitte.com/pl/pl>
6. E&Y, *Trudna droga do zgodności. Starania na rzecz etycznego wzrostu. 13. Światowe Badanie Nadużyć Gospodarczych*, 2014, <file:///C:/Users/UMK/Downloads/Global-Fraud-Survey-2014%20.pdf>
7. E&Y, *Fraud and corruption – the easy option for growth? Europe, Middle East, India and Africa Fraud Survey*, 2015, [http://www.ey.com/Publication/vwLUAs-sets/ey-emeia-fraud-survey/\\$FILE/ey-emeia-fraud-survey.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAs-sets/ey-emeia-fraud-survey/$FILE/ey-emeia-fraud-survey.pdf)
8. E&Y, *Zarządzanie ryzykiem nadużyć*, 2016, <http://www.ey.com/PL/pl>
9. KPMG, *Governance, risk and compliance. Internal audit assessing fraud vulnerabilities*, 2013, <https://www.kpmg.com/BE/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Internal-Audit-Assessing-Fraud-Vulnerabilities.pdf>
10. KPMG, *Anti-Bribery and Corruption in CEE: Rising to the challenge in the age of globalisation*, 2015, <https://www.kpmg.com/RS/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/cee-antibribery-and-corruption-2015.pdf>
11. KPMG, *Zarządzanie ryzykiem nadużyć*, 2016, <http://www.kpmg.com/PL/pl>
12. PWC, *Global Economic Crime Survey 2014*, http://www.security-finder.ch/fileadmin/dateien/pdf/pwc/Global_Economic_Crime_Survey_2014_en.pdf
13. PWC, *Badanie Przestępczości Gospodarczej w Polsce 2016. Wyniki i kluczowe wnioski*, <http://www.pwc.pl/pl/publikacje/2016/badanie-przestepczosci-gospodarczej-w-polsce-2016.html>
14. PWC, *Global Economic Crime Survey 2016*, <http://www.pwc.com/gx/en/services/advisory/consulting/forensics/economic-crime-survey.html>
15. PWC, *Usługi Forensic*, 2016, <http://www.pwc.pl/pl/forensic>

Role of Forensic Accounting in Limiting the Risk of Fraud in Enterprises

Summary

Globalisation increases the scale and complexity of business. Changes take place very quickly and effective surveillance over all operations is needed. Gaps in systems and procedures leave the door open to fabrication and fraud. The paper discusses cases of fraud, detection rates and the role of forensic accounting in reducing the risk of fraud in enterprises. Long history of fraud detection and benefits it produces are reasons why detection rate has remained at high levels for some years already. To maintain it, enterprises must implement and use expert services of people with adequate skills in forensic accounting. Expert knowledge in this area should be used by organisations not just to detect cases of fraud but also to prevent and reduce risk of such cases and minimise the losses involved.

Keywords: accounting, forensic accounting, fraud

Małgorzata Węgrzyńska
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Symptomy i obszary ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego identyfikowane w trakcie rewizji finansowej

Streszczenie

Artykuł jest próbą identyfikacji ryzyka badania sprawozdania finansowego w jednostkach prowadzących działalność rolniczą, zobligowanych do badania sprawozdania finansowego na podstawie obowiązujących regulacji prawnych. Autorka artykułu dokonała przeglądu literatury przedmiotu oraz regulacji prawnych. W badaniach zastosowano metody poznania naukowego – obserwację (empirię), przy wykorzystaniu: abstrakcji, stopniowej konkretyzacji i weryfikacji. Artykuł został wzbogacony o wyniki pogłębionego wywiadu indywidualnego, przeprowadzonego z pracownikami służb finansowo-księgowych gospodarstw rolnych oraz pracownikami działów rewizji finansowej badającymi sprawozdania finansowe gospodarstw rolnych. Badania zostały przeprowadzone w okresie od listopada 2015 r. do lutego 2016 r. w gospodarstwach rolnych zobligowanych do badania sprawozdania finansowego.

Słowa kluczowe: ryzyko, gospodarstwo rolne, rewizja finansowa

Kody klasyfikacji JEL: M40, M41, M42

1. Wprowadzenie

Zgodnie z zapisami Dyrektywy 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych¹, ustawowe badanie sprawozdania finansowego powinno być docelowo prowadzone zgodnie z międzynarodowymi standardami audytu, rozumianymi jako Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej (MSRF). Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym² definiuje standardy rewizji finansowej podobnie jak MSRF, ogłoszone w formie rozporządzeń Komisji Europejskiej (KE) i zakłada stosowanie krajowych standardów na podstawie przepisu przejściowego do chwili przyjęcia MSRF do prawa Unii Europejskiej (UE). W komunikacie opublikowanym 1 kwietnia 2015 r. na stronie Ministerstwa Finansów (MF)³ Komisja Nadzoru Audytowego (KNA) poinformowała o zatwierdzeniu do stosowania w Polsce przez biegłych rewidentów i podmioty uprawnione do badania sprawozdań finansowych, wydawanych przez Radę ds. Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej i Usług Atestacyjnych następujących Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej:

- 1) Międzynarodowych Standardów Badania,
- 2) Międzynarodowych Standardów Usług Przeglądu,
- 3) Międzynarodowych Standardów Usług Atestacyjnych innych niż Badania i Przeglądy Historycznych Informacji Finansowych,
- 4) Międzynarodowego Standardu Kontroli Jakości 1.

Nowe standardy rewizji finansowej mają mieć zastosowanie do badania i przeglądów sprawozdań finansowych sporządzonych za okresy kończące się dnia 31 grudnia 2016 r. i później.

Podstawą prawną obowiązkowego badania sprawozdania finansowego są między innymi: art. 64 ust. 1 ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U.

¹ https://www.knf.gov.pl/o_nas/wspolpraca_miedzynarodowa/unia/regulacje_i_dokumenty_powiazane/nadzor_nad_bieglymi.html, dostęp 1.05.2015.

² Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. z 2009 r. nr 77, poz. 649.

³ Załącznik nr 1 do uchwały Nr 53/2015 Komisji Nadzoru Audytowego z dnia 1 kwietnia 2015 r., <http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/ciala-kolegialne/komisja-nadzoru-audytowego/komunikaty>, dostęp 1.05.2015.

z 2013 r., poz. 330 ze zm.), art. 14b ust. 2 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2012 r., poz. 361 ze zm.), art. 9b ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2014 r., poz. 851 ze zm.). Obowiązkowemu badaniu podlegają także jednostki prowadzące działalność rolniczą, które spełniają powyższe warunki⁴.

Celem artykułu jest próba identyfikacji ryzyka badania sprawozdania finansowego w jednostkach prowadzących działalność rolniczą zobligowanych do badania sprawozdania finansowego na podstawie obowiązujących regulacji prawnych.

2. Regulacje prawne rewizji finansowej

Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC) wielokrotnie podkreśla, że we wspólnym interesie publicznym leży opracowanie jednolitego zestawu standardów rewizji finansowej, mających zastosowanie do wszystkich typów badań. Zgodnie z poglądem dyrektora generalnego IFAC, „kluczowym celem sprawozdawczości finansowej jest dostarczenie użytkownikom ważnych i wiarygodnych informacji służących podejmowaniu decyzji. Posługiwanie się jednakowymi standardami daje użytkownikom pewność, że – bez względu na swój rozmiar czy złożoność – wszystkie badania zostały przeprowadzone według tych samych wysokich standardów”⁵. Dlatego państwa członkowskie Unii Europejskiej dyrektywą 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych⁶ zostały zobowiązane do wymagania od biegłych rewidentów i podmiotów uprawnionych do badania sprawozdania finansowego przeprowadzania ustawowych badań sprawozdań finansowych zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Rewizji Finansowej przyjętymi przez Komisję Europejską. Biegły rewident, uznając standardy za wzorzec prawidłowego wykonania badania sprawozdania finansowego, musi odszukać w nich wytyczne dotyczące czynności i zachowań, które powinien zastosować w trakcie badania sprawozdania finansowego konkretnej jednostki gospodarczej. Standardy powinny więc określić, w jakim czasie i w jakim stopniu realizować dane

⁴ Szerzej <https://kibr.org.pl>, dostęp 14.05.2016.

⁵ <http://www.skwp.pl/Jednolity,zestaw,standardow,rewizji,finansowej,8743.html>

⁶ Dyrektywa 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych Dz. Urz. UE nr L 157 z 9.06.2006 r.

zlecenie na badanie sprawozdania finansowego oraz w jakim stopniu powinien być przestrzegany bezwzględny wymóg ich znajomości, zarówno przez przełożonego (biegłego rewidenta), jak i przez podwładnego (zespół audytowy). Standardy powinny być zatem obserwowalne, mierzalne i jednolite; powinny eliminować ryzyko badania sprawozdania finansowego oraz minimalizować przyczyny ryzyka. Istotne z punktu widzenia szacowania ryzyka jest to, że przeprowadzenie badania sprawozdania finansowego metodą pełną jest w praktyce niemożliwe. Wymagałoby to bowiem znacznego zwiększenia czasu przeznaczanego na badanie i kosztów oraz czasu obsługi badających jednostkę. Wynika stąd konieczność stosowania badań wyrzykowych.

Inną istotną kwestią jest uniwersalność standardów badania sprawozdania finansowego. Uniwersalność standardów rewizji finansowej sprawia, że mają one wiele wad i zalet. Do głównych wad można zaliczyć: wytyczne dotyczące badania sprawozdania finansowego, możliwość zmiany procedury w procesie badania sprawozdania finansowego zgodnie z decyzją kierownika zespołu, brak uwzględnienia branży badanej jednostki gospodarczej, brak obowiązku specjalizacji zawodowej biegłego rewidenta (tj. konkretny biegły bada jedynie gospodarstwa rolne itp.). Z kolei do zalet można zaliczyć możliwość niemal dowolnej modyfikacji procedury badania oraz łatwość stosowania standardów. Taki sposób badania podwyższa jednak ryzyko badania sprawozdania finansowego. Literatura przedmiotu dzieli Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej na następujące główne grupy⁷:

- standardy opisujące ogólne zasady i odpowiedzialność za badanie sprawozdania finansowego,
- standardy opisujące ryzyko i reakcje w odpowiedzi na szacowane ryzyko w trakcie badania sprawozdania finansowego,
- standardy opisujące postępowanie z dowodami badania w trakcie i po badaniu sprawozdania finansowego,
- standardy opisujące korzystanie z ustaleń innych osób w trakcie badania sprawozdania finansowego,
- standardy opisujące wnioski i sprawozdanie z badania sprawozdania finansowego.

Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej mają charakter systemowy. Z ich systemowym charakterem zgadzają się wybitni przedstawiciele rachunkowości,

⁷ J. Pfaff, *Wpływ rewizji finansowej na wiarygodność sprawozdania finansowego*, Wydawnictwo AE im. Karola Adamieckiego, Katowice 2008, s. 45.

tacy jak D. Krzywda⁸, J. Pfaff⁹, W. Gabrusewicz¹⁰, którzy zwracają zgodnie uwagę na procesowy charakter rewizji sprawozdań finansowych. Opinia ta została zobrażowana oraz opisana na rysunku 1.

Odwołując się do dorobku międzynarodowego, nie można nie zacytować definicji rewizji finansowej zaproponowanej przez M. Gottlieba, który określa ją jako „systemowy proces stosowania pewnych, ustalonych procedur, polegający na obiektywnym zbieraniu i ocenie materiału badawczego, którego przedmiotem są ekonomiczne transakcje, które wystąpiły w jednostce gospodarczej w danym okresie obrachunkowym”¹¹. Z analizy powyższych opinii obrazujących systemowy charakter rewizji sprawozdań finansowych oraz z rysunku 1 wynika, że obecnie biegłego rewidenta interesuje kwestia rejestracji zdarzeń gospodarczych w systemie księgowym oraz ewentualne prognozowanie ryzyka działalności. Biegły rewident skupia się na przestrzeganiu w sprawozdaniu finansowym zasady kontynuacji działalności, która w art. 5 ust. ustawy o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r. została zdefiniowana jako „stosowanie przyjętych zasad (polityki) rachunkowości przy założeniu, że jednostka będzie kontynuowała w dającej się przewidzieć przyszłości działalność w niezmnieszonym istotnie zakresie, bez postawienia jej w stan likwidacji lub upadłości, chyba że jest to niezgodne ze stanem faktycznym lub prawnym”. Ustalając zdolność jednostki do kontynuowania działalności, jej kierownik uwzględnia wszystkie informacje dostępne na dzień sporządzenia sprawozdania finansowego, dotyczące dającej się przewidzieć przyszłości, obejmującej okres nie krótszy niż jeden rok od dnia bilansowego. Sugeruje się, by biegły rewident spojrzął na kontynuację działalności jednostki przez pryzmat ryzyka działalności. Sugeruje się także, by kwestia ta została uzupełniona w MSRF, ponieważ stwierdzenie przez biegłego rewidenta jedynie poprawności rejestracji zdarzeń gospodarczych na podstawie danych historycznych, uzyskanych podczas badania sprawozdania finansowego, oraz pozorne zachowanie zasady kontynuacji działalności nie chronią jednostki przed ryzykiem działalności.

Narzędzia wykorzystywane do szacowania ryzyka szeroko opisuje literatura przedmiotu. Należy podkreślić, że współczesna rewizja sprawozdań finansowych jest

⁸ D. Krzywda, *Istota, cel i podstawy prawne rewizji sprawozdań finansowych*, w: *Rewizja sprawozdań finansowych*, red. D. Krzywda, COSZ SKwP, Warszawa 2005, s. 50.

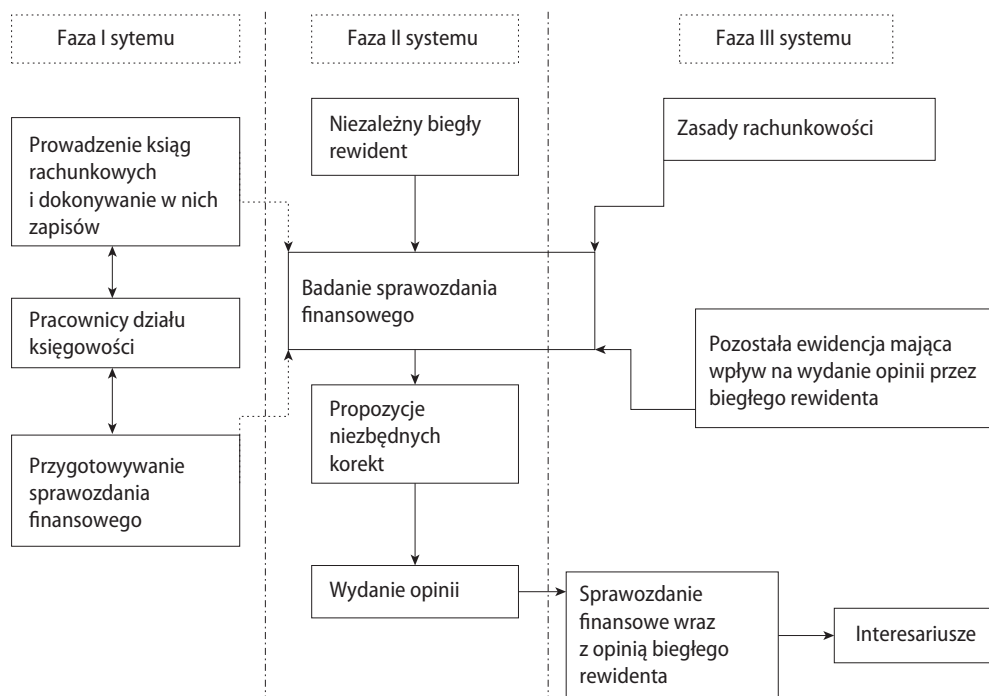
⁹ J. Pfaff, *Wpływ rewizji...*, op.cit., s. 67.

¹⁰ W. Gabrusewicz, *Audyty sprawozdań finansowych*, PWE, Warszawa 2010, s. 76.

¹¹ M. Gottlieb, *Rola i obowiązki amerykańskiego biegłego rewidenta*, „Rachunkowość” 1992, nr 4, s. 137.

integralną częścią systemu rachunkowości. Chcąc wykorzystać powyższe definicje i stanowisko wielu ww. autorów, można zaproponować nowe, systemowe podejście do rewizji sprawozdań finansowych, uwzględniające identyfikację symptomów ryzyka. Faza pierwsza systemu zawiera identyfikację ryzyka na poziomie: prowadzenia ksiąg rachunkowych i dokonywania w nich zapisów księgowych, rozmowy z pracownikami finansowo-księgowymi, rozmowy z kadrami zarządzającą oraz procedur sporządzania sprawozdania finansowego. W fazie II, po identyfikacji ryzyka, wykonywane jest badanie sprawozdania finansowego w obszarach objętych ryzykiem. Zestawiane są korekty prezentacyjne i wynikowe, które decyzją kierownika jednostki zostają zaakceptowane lub nie. W fazie III następuje zbadanie zasad rachunkowości oraz pozostałej ewidencji, która może mieć wpływ na wydanie opinii biegłego rewidenta. Rewizja finansowa jest narzędziem systemowym, które musi być dostosowane do charakteru jednostki gospodarczej, czyli musi uwzględnić branżę, w której działa.

Rysunek 1. Rewizja finansowa jako narzędzie systemowe identyfikacji ryzyka działalności w sprawozdaniu finansowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Meigs i in., *Principles of auditing*, Published by Irwin Professional Publishing, Haleshorpe, MD, USA 1989, s. 4, za: W. Gabrusewicz, *Audyty sprawozdań finansowych*, PWE, Warszawa 2010.

W dalszej części artykułu autorka przedstawiła propozycje identyfikacji ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego.

3. Identyfikacja ryzyka w sprawozdaniu finansowym w gospodarstwie rolnym

Działalność rolniczą wyróżnia szczególny charakter. R. Manteuffel, wybitny naukowiec i autor licznych prac dotyczących rachunkowości rolniczej, wielokrotnie podkreślał, że produkcja rolnicza ma cechy zarówno produkcji wytwórczej, jak i przetwórczej. Odmienność ta utrudnia odzwierciedlenie zdarzeń gospodarczych działalności rolniczej w księgach rachunkowych. W rozwiązaniu tych problemów od lat starają się pomóc zarówno teoretycy, jak i praktycy¹², którzy w swych pracach podejmowali problematykę klasyfikacji składników majątku w gospodarstwie rolniczym, zasad jego wyceny, sposobów ewidencji oraz zakresu prezentacji aktywów i pasywów przez jednostki gospodarczej¹³. Oprócz opisanie problemów, należy także zaznaczyć, że działalność rolnicza charakteryzuje się wysokim ryzykiem działalności, co ma ostatecznie odzwierciedlenie w sprawozdaniu finansowym. Odwołując się do terminu ryzyko, trzeba podjąć próbę jego zdefiniowania. Słowo ryzyko wywodzi się z języka łacińskiego (łac. *risico*). Oznacza „możliwość, że coś się nie uda lub też przedsięwzięcie, którego wynik jest niepewny”¹⁴. Zdaniem A. Karmańskiej, „ryzyko jest pojęciem wieloznacznym, trudnym do zdefiniowania. W różnych dziedzinach nauki jest ono różnie interpretowane, dlatego zdaniem niektórych autorów stworzenie jednej uniwersalnej definicji jest niemożliwe”¹⁵. Jednocześnie w badaniach nad ryzykiem dominuje pogląd o konieczności całościowego, interdyscyplinarnego podejścia do oceny ryzyka i zarządzania nim¹⁶. Należy podkreślić, że działalność rolnicza charakteryzuje się – oprócz typowych rodzajów ryzyka identyfikowanych jako ryzyko finansowe czy ryzyko rynkowe – ryzykiem niezależnym, czyli ryzykiem

¹² Wśród nich należy wymienić profesorów: J. Au, S. Surzyckiego, St. Moszczeńskiego, E. Laura, R. Manteuffela, P. Meimberga i A. Pietraszewskiego,

¹³ D. Czerwińska-Kayzer, A. Bieniasz, Z. Gołaś, *Klasyfikacja i prezentacja aktywów rolniczych w sprawozdaniu finansowym według polskich i międzynarodowych regulacji rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, nr 64(120), s. 12.

¹⁴ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/ryzyko-.html>, dostęp 14.05.2016.

¹⁵ *Ryzyko w rachunkowości*, red. A. Karmańska, Difin, Warszawa, 2008, s. 21.

¹⁶ R. Baum, K. Wajszczuk, J. Wawrzynowicz, *Specyfika czynników ryzyka w przedsiębiorstwach rolnych – próba holistycznego podejścia*, „Zarządzanie i finanse” 2012, t. 10, wyd. 1, cz. 2, s. 350.

związanym z warunkami atmosferycznymi. Ten rodzaj ryzyka działalności gospodarstwa rolnego nie może być i nie jest kontrolowany przez kierownika jednostki.

Autorzy wyodrębnili cztery główne rodzaje ryzyka, identyfikowane w rolnictwie. Są nimi: ryzyko produkcyjne, ryzyko cenowe, ryzyko kłęskowe oraz ryzyko technologiczne. Przez pojęcie ryzyka produkcyjnego w rolnictwie rozumie się ryzyko spowodowane wahaniami pogody, epidemiami chorób zwierząt czy chorób roślin. Z kolei ryzyko cenowe oznacza wahania cen, które bezpośrednio są związane z pojawieniem się ryzyka produkcyjnego. Kolejnym typem ryzyka w rolnictwie jest ryzyko kłęskowe, które wynika ze zdarzeń losowych. Zdarzenia takie to przede wszystkim pożary, powodzie itp. Ostatnim ryzykiem jest ryzyko technologiczne, czyli ryzyko będące wynikiem wdrożenia nowych metod i technik w organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej. Powyższy podział nie uwzględnia w szczególności ryzyka ekonomicznego. Co prawda jego elementy odnajdujemy w zidentyfikowanym ryzyku cenowym, jednak należy zaznaczyć, że ryzyko ekonomiczne jest pojęciem szerszym.

Badania nad holistycznym ujęciem ryzyka w gospodarstwie rolnym zostały przeprowadzone przez pracowników Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. Wykorzystując wyniki badań, opublikowane w 2012 r. przez R. Bauma i in.¹⁷ identyfikujące specyfikę czynników ryzyka w badanych gospodarstwach rolnych, autorka przypisała do każdego czynnika ryzyka jego wpływ na sprawozdanie finansowe według następującej hierarchii: 1 – ryzyko istotne z punktu widzenia sprawozdania finansowego, 2 – ryzyko znaczące z punktu widzenia sprawozdania finansowego, 3 – ryzyko mogące mieć wpływ na sprawozdanie finansowe, 4 – ryzyko, które nie dotyczy sprawozdania finansowego. Hierarchia została ustalona na podstawie następującego klucza: 1 – rażąca niezgodna z prawem bilansowym zmiana sumy bilansowej, rażąca niezgodna z prawem bilansowym zmiana wyniku finansowego, prezentacja informacji dodatkowej niezgodnej z danymi finansowymi sprawozdania finansowego, 2 – istotna zmiana sumy bilansowej, niezgodna z prawem bilansowym istotna zmiana wyniku finansowego, 3 – brak ujawnień związanych z prowadzoną polityką (zasadami) rachunkowości w informacji dodatkowej do sprawozdania finansowego, brak określenia czynników makro- i mikroekonomicznych w sprawozdaniu zarządu, 4 – pozostałe informacje ujawniane dobrowolnie przez jednostkę gospodarczą.

¹⁷ Ibidem, s. 356–360.

Zestawienie zidentyfikowanych czynników ryzyka w gospodarstwach rolnych oraz ich wpływ na ryzyko występujące w sprawozdaniu finansowym zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Czynniki ryzyka w gospodarstwach rolnych oraz ich wpływ na sprawozdanie finansowe gospodarstwa rolnego

Rodzaje czynników ryzyka	Wpływ ryzyka na sprawozdanie finansowe
Rynkowe, prawne, polityczne	
Ryzyko prawne	1
Ryzyko rynkowe	1
Ryzyko wzrostu dopłat dzierżawnych	2
Ryzyko finansowe	1
Ryzyko polityczne	3
Ryzyko regulacyjne	2
Ryzyko konkurencji	3
Ryzyko utraty dostawców	2
Ryzyko utraty odbiorców	2
Ryzyko zbytu	3
Ryzyko redukcji dopłat do upraw	3
Inne niewymienione czynniki ryzyka	3
Środowiskowe lub losowe	
Ryzyko pożaru	2
Ryzyko powodzi	2
Ryzyko wichury	2
Ryzyko trąby powietrznej	2
Ryzyko gradobicia upraw	2
Ryzyko kwaśnych deszczy	2
Ryzyko trzęsienia ziemi	2
Ryzyko suszy	2
Ryzyko wymarzenia roślin	2
Ryzyko wymakania roślin	2
Ryzyko wylegania roślin	2
Ryzyko wysmalania roślin	2
Ryzyko wyparzenia roślin	2
Ryzyko uszkodzeń lodowych roślin	2

cd. tab. 1

Rodzaje czynników ryzyka	Wpływ ryzyka na sprawozdanie finansowe
Ryzyko wypierania roślin	2
Ryzyko zanieczyszczenia środowiska	2
Inne niewymienione czynniki ryzyka	2
Przerwy w działaniu	
Ryzyko braku środków produkcji	2
Ryzyko braku środków transportu lub innych używanych w produkcji	4
Ryzyko awarii sprzętu, urządzeń	3
Ryzyko braku zasilania	3
Ryzyko braku wody	2
Inne niewymienione czynniki ryzyka	3
Zasoby ludzkie	
Ryzyko wypadków przy pracy	4
Ryzyko chorób zawodowych	4
Ryzyko kradzieży wewnętrznych	3
Ryzyko kradzieży zewnętrznych	3
Ryzyko oszustwa	3
Ryzyko dostępności/braku siły roboczej	3
Inne niewymienione czynniki ryzyka	3
Produkcja zwierzęca	
Ryzyko upadków	2
Ryzyko zachorowań zwierząt	1
Ryzyko kanibalizmu	2
Inne niewymienione czynniki ryzyka	2
Produkcja zwierzęca	
Ryzyko zanieczyszczenia upraw przez dzikie zwierzęta	1
Ryzyko ubytków podczas przechowywania	2
Ryzyko wystąpienia chorób roślin	1
Inne niewymienione czynniki ryzyka	1

Źródło: Opracowano na podstawie: R. Baum, K. Wajszczuk, J. Wawrzynowicz, *Specyfika czynników ryzyka w przedsiębiorstwach rolnych – próba holistycznego podejścia*, „Zarządzanie i finanse” 2012, t. 10, cz. 2, s. 356–357.

W wyniku przeprowadzonych badań autorzy sformułowali jeden zgody wniosek stwierdzający, że identyfikując czynniki ryzyka, mające wpływ na działalności rolniczą, należy je uwzględnić całościowo. Podyktowane jest to wielkością czynników

oraz ich specyfiką¹⁸. W trakcie badania sprawozdania finansowego brak jest możliwości uwzględnienia wszystkich wyżej wymienionych obszarów ryzyka. Dlatego też biegły rewident powinien wyselekcjonować te typy ryzyka, które będą miały wpływ na wiarygodność i rzetelność sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego. W dalszej części artykułu przedstawiono identyfikację obszarów ryzyka w trakcie badania sprawozdania finansowego.

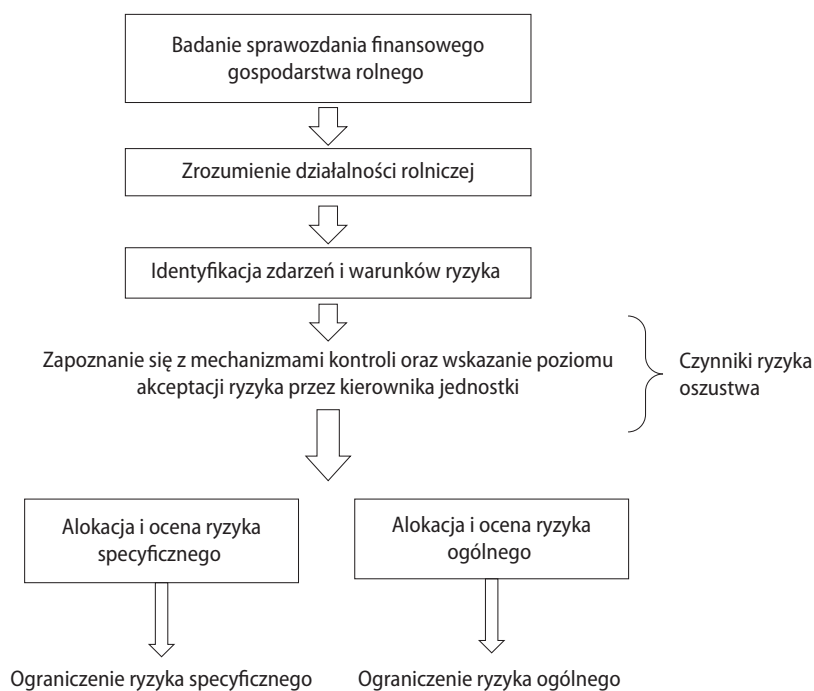
4. Identyfikacja obszarów ryzyka w sprawozdaniu finansowym w trakcie rewizji finansowej gospodarstwa rolnego

Identyfikacja obszarów ryzyka w sprawozdaniu finansowym oraz ich oszacowanie jest procesem identyfikacji czynników ryzyka gospodarstwa rolnego, na jakie narażona jest prowadzona przez nie działalność rolnicza. Choć obowiązkowemu badaniu sprawozdania finansowego podlega niewiele gospodarstw rolnych, to problem przebiegu rewizji finansowej jest bardzo istotny. Istotność problemu wynika ze specyfiki działalności rolniczej oraz braku zaleceń dotyczących badania sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego w postaci standardów badania. Dodatkowo, brak uregulowań krajowego prawa bilansowego w zakresie działalności rolniczej oraz zbyt trudne zalecenia w Międzynarodowym Standardzie Rachunkowości 41 Rolnictwo sprawiają, że ten dział gospodarki wymaga natychmiastowego uregulowania legislacyjnego. Bazując na aktualnym stanie prawnym, można zaproponować zmiany w podejściu do rewizji finansowej sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego. Propozycje przedstawione w artykule są wynikiem przeprowadzonego wywiadu pogłębionego z przedstawicielami Krajowej Izby Biegłych Rewidentów (Oddział w Poznaniu) oraz własnych spostrzeżeń autorki artykułu. Aktualne zalecenia badania sprawozdania finansowego są oparte na identyfikacji ryzyka oraz ocenie ryzyka. Rewizja finansowa wyróżnia ryzyko ogólne i ryzyko specyficzne. Po dokonaniu oceny ryzyka ogólnego tworzony jest ogólny profil ryzyka. W planowaniu badania sprawozdania finansowego uwzględnia się indywidualne, dostosowane do profilu działalności jednostki gospodarczej, procedury ograniczające ryzyko specyficzne. W tym momencie biegli rewidenty decydują się na przeprowadzenie testów wybranych, zidentyfikowanych kontroli

¹⁸ Ibidem, s. 358.

specyficznych. Testy te dają pokrycie dla ryzyka specyficznego lub dla ogólnego profilu ryzyka. Następnie należy określić istotne obszary badania oraz charakter, zakres i czas procedur, które należy przeprowadzić w odniesieniu do określonych rodzajów ryzyka. Na rysunku 3 przedstawiono proces badania sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego oparty na ryzyku działalności. Schemat ten został stworzony na podstawie wywiadu pogłębionego z biegłymi rewidentami, przeglądu literatury przedmiotu i regulacji prawnych.

Rysunek 3. Proces identyfikacji ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych, literatury przedmiotu i regulacji prawnych.

Identyfikacja obszarów ryzyka następuje w wyniku zapoznania się przez zespół audytorski z działalnością jednostki gospodarczej. Rolnictwo jest działalnością gospodarczą, w której występują rodzaje ryzyka specyficzne jedynie dla tego działu gospodarki. Sugeruje się, by osoba odpowiedzialna za badanie miała doświadczenie z branżą produkcji rolniczej lub przeszła dodatkowe szkolenia z tego zakresu. Na podstawie wstępnych informacji na temat formy i rodzaju działalności gospodarstwa

(identyfikacja produkcji: produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, produkcja mieszana) powinno się przeprowadzić szczegółową ocenę ryzyka, które potencjalnie może wpływać na sprawozdanie finansowe. Należy przeprowadzić wstępną identyfikację ryzyka mającego wpływ na roczne sprawozdanie finansowe. Kolejno należy dokonać identyfikacji i ocenić czynniki oraz mechanizmy ich kontroli. Czynność ta ma szczególne znaczenie dla doboru zakresu późniejszych procedur testowych. Kluczowe staje się określenie zdarzeń i warunków, które mogą mieć charakter zachęty, presji do popełnienia oszustwa, lub/i też określenie zdarzeń, które jednoznacznie wskazują, że takie oszustwo mogło już wystąpić. W trakcie badania sprawozdania finansowego takie zdarzenia lub warunki nazywane są czynnikami ryzyka oszustwa. Należy podkreślić, że co prawda czynniki te niekoniecznie muszą wskazywać na zaistnienie oszustwa, jednak są one częste wówczas, gdy oszustwo rzeczywiście mogło wystąpić lub wystąpiło. Obecność czynników ryzyka popełnienia oszustwa może mieć znaczący wpływ na ocenę ryzyka istotnych nieprawidłowości. Dodatkowo należy pozyskać informacje na temat mechanizmów kontroli opracowanych i wdrożonych przez kierownika jednostki gospodarstwa rolnego w celu zapobiegania i wykrywania oszustw w obszarze sprawozdania finansowego. Działania te uświadamiają zespołowi przeprowadzającemu rewizję finansową charakter i zakres ryzyka, jakie kierownik gospodarstwa rolnego jest w stanie zaakceptować.

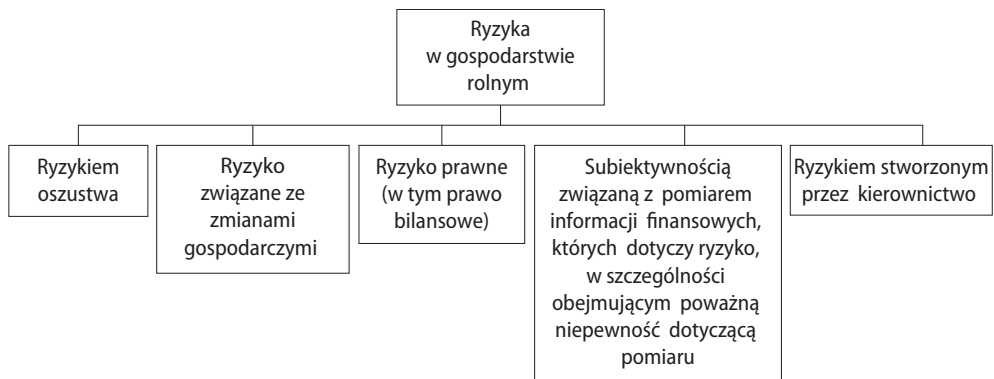
Kolejnym etapem rewizji jest identyfikacja ryzyka specyficznego¹⁹. Ryzyko specyficzne odnosi się do następujących obszarów sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego: rozrachunków, zapasów, środków pieniężnych itp. Ryzyko to może być zidentyfikowane na podstawie m.in.: wiedzy na temat działalności gospodarstwa rolnego, kwestionariusza zbierania informacji uzupełnionego w trakcie wywiadu z pracownikami gospodarstwa rolnego (działu finansowo-księgowego, zootechnikiem, agronomem), nietypowych lub nieoczekiwanych związków będących wynikiem przeprowadzenia wstępnego lub końcowego przeglądu analitycznego sprawozdania finansowego, rozmów lub spotkań z kierownikiem jednostki itp. Faza planowania badania zawiera obowiązkowy element zbierania typów ryzyka specyficznego, które muszą być alokowane do co najmniej jednego obszaru, i zapewnienia sprawozdania finansowego oraz do jednego lub więcej zapewnień.

Przykładem ryzyka w sprawozdaniu finansowym gospodarstwa rolnego jest wycena produkcji w toku. Ryzyko to może zostać zdefiniowane jako mające wpływ

¹⁹ Ryzyko specyficzne to takie, które dotyczy jednego obszaru badania lub ich ograniczonej liczby, a nie całego sprawozdania finansowego.

na zapewnienie w obszarze zapasów z powodu problemów z określeniem zaawansowania przemiany biologicznej²⁰, czyli produkcji w toku. Odniesienie to może mieć wpływ na wartość aktywów, kosztów. Dlatego istotne jest, by ocena ryzyka w działalności rolniczej skupiała się przede wszystkim na czynnikach ryzyka kontrolowanych przez kierownika jednostki²¹, wpływie tych czynników na pozycje sprawozdania finansowego oraz osądzie zawodowym wydającego opinie i raport. Na rysunku 4 przedstawiono podział ryzyka w gospodarstwie rolnym z punktu widzenia rewizji finansowej.

Rysunek 4. Podział ryzyka w gospodarstwie rolnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Na rysunku 4 przedstawiono ryzyko o wysokim wpływie na jakość sprawozdania finansowego. Takie rodzaje ryzyka, które mają znaczący wpływ na sprawozdanie finansowe, wymagają szczególnej uwagi. Procedury badania muszą zredukować ryzyko specyficzne do bezpiecznego dla kontynuacji działalności jednostki gospodarczej poziomu. Gdy w gospodarstwie rolnym nie istnieją procedury kontroli, biegły rewident powinien opisać to w liście do zarządu i zaproponować opracowanie specyficznych procedur kontroli.

²⁰ Przemiana biologiczna to procesy wzrostu zwierząt i roślin oraz prokreacji, powodujące jakościowe lub ilościowe zmiany składu aktywów biologicznych (zwierząt znajdujących się w hodowli lub chowie, roślin uprawnych – zbóż, warzyw, drzew i krzewów owocowych).

²¹ Kierownik jednostki nie może kontrolować czynników ryzyka uzależnionych od np. czynników atmosferycznych. Czynniki te są ryzykiem niekontrolowanym przez gospodarstwo rolne.

Oprócz ryzyka specyficznego występuje także ryzyko ogólne badania sprawozdania finansowego²². Ryzyko ogólne należy zidentyfikować na wstępnym etapie zbierania informacji, w trakcie przeprowadzonego wywiadu z przedstawicielami gospodarstwa rolnego. Narzędziem służącym do identyfikacji każdego ryzyka w sprawozdaniu finansowym jest kwestionariusz. Musi on zawierać odpowiednie pytania zaplanowane wyłącznie dla rolnictwa. Kwestionariusz ogólnego zastosowania nie będzie odpowiedzią na ryzyko charakterystyczne dla rolnictwa. Każde pytanie w kwestionariuszu powinno mieć przypisaną wagę, która odzwierciedla jego istotność. Oceniając ryzyko, należy rozważyć wszystkie czynniki mające wpływ na poziom ryzyka ogólnego oraz ich wpływ na zapewnienie poprawności sporządzenia sprawozdania finansowego. W wyniku badań stwierdzono, że ryzyko ogólne w rolnictwie alokowane jest w tych obszarach ryzyka, dla których typowe jest występowanie nieprawidłowości, czyli: zapasów, kosztów, przychodów. Działania dotyczące tych obszarów mają na celu doszacowanie lub przeszacowanie wyniku finansowego. Z punktu widzenia identyfikacji ryzyka ogólnego istotna jest procedura inwentaryzowania składników bilansu. Inwentaryzacja w gospodarstwie rolnym sama w sobie jest już czynnikiem ryzyka ogólnego. Rekomenduje się, by w trakcie inwentaryzacji zapasów obowiązkowo obecny był biegły rewident. Elementy ryzyka ogólnego muszą mieć nadane stopnie. Takie ich wartościowanie wskazuje na istotność i przypisania do obszaru sprawozdania finansowego i ich zapewnienia. Ryzyko ogólne może mieć trzy stopnie: wysoki, średni lub niski. Zawodowe doświadczenie biegłego rewidenta daje mu możliwość zredukowania bądź podwyższenia ryzyka ogólnego.

Opisane podejście do badania sprawozdania finansowego umożliwia poprawne zidentyfikowanie ryzyka badania sprawozdania gospodarstwa rolnego.

5. Podsumowanie

Problem rewizji finansowej sprawozdania finansowego gospodarstwa rolnego jest obszarem, który dotychczas nie został uregulowany prawnie ani nie jest opisany w literaturze przedmiotu. Rolnictwo jako specyficzny dział gospodarki stanowi wyzwanie dla rewizji finansowej. Brak standardów rewizji finansowej regulujących

²² Ryzyko ogólne to takie, które dotyczy licznych obszarów sprawozdania finansowego lub które ma dominujący wpływ na sprawozdania finansowe.

ten dział gospodarki narodowej oraz brak regulacji prawa bilansowego wyznaczają nowe obszary badawcze dla rachunkowości.

Bibliografia

Dokumenty prawne

1. Dyrektywa 2006/43/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 17 maja 2006 r. w sprawie ustawowych badań rocznych sprawozdań finansowych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zmieniająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG oraz uchylająca dyrektywę Rady 84/253/EWG, Dz. Urz. UE nr L 157 z 9.06.2006 r.
2. Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o biegłych rewidentach i ich samorządzie, podmiotach uprawnionych do badania sprawozdań finansowych oraz o nadzorze publicznym, Dz.U. z 2009 nr 77, poz. 649.

Wydawnictwa zwarte

1. Baum R., Wajszczuk K., Wawrzynowicz J., *Specyfika czynników ryzyka w przedsiębiorstwach rolnych – próba holistycznego podejścia*, „Zarządzanie i finanse” 2012, t. 10, cz. 2.
2. Czerwińska-Kayzer D., Bieniasz A., Gołaś Z., *Klasyfikacja i prezentacja aktywów rolniczych w sprawozdaniu finansowym według polskich i międzynarodowych regulacji rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2011, 64(120).
3. Gabrusewicz W., *Audyt sprawozdań finansowych*, PWE, Warszawa 2010.
4. Gołębiowski G., Russel P., *Zmiany w systemie emerytalnym a bezpieczeństwo finansowe Polaków*, w: *Rozwój nauki o finansach. Stan obecny i pożądane kierunki jej ewolucji*, red. J. Ostaszewski, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2014.
5. Gotllieb M., *Rola i obowiązki amerykańskiego biegłego rewidenta*, „Rachunkowość” 1992, nr 4.
6. Karbownik L., *Pojęcie i obszary kreowania oraz zapewniania bezpieczeństwa finansowego przedsiębiorstwa*, „Folia Oeconomica” 2012, nr 267.
7. Krzywda D., *Istota, cel i podstawy prawne rewizji sprawozdań finansowych*, w: *Rewizja sprawozdań finansowych*, red. D. Krzywda, COSZ SKwP, Warszawa 2005.
8. Miller A., Dobbins C., Pitchett J., Bochlje M., Ehmke C., *Risik Managment for Farmers*, Staff Paper 2004, 11, Departament of Agricultural Economics, Purdue University, s. 27, w: *Postawy rolników wobec ryzyka oraz sposoby jego ograniczania*, A. Kłoczko-Gajewska, P. Sulewski, *Roczniki Nauk Rolniczych* 2009, Seria G, t. 96.

9. Neil M., *Financial Future*, „Personal Excellence” 2010, nr 5.
10. Pfaff J., *Wpływ rewizji finansowej na wiarygodność sprawozdania finansowego*, Wydawnictwo AE im. Karola Adamieckiego, Katowice 2008.
11. *Ryzyko w rachunkowości*, red. A. Karmańska, Difin, Warszawa 2008.

Materiały internetowe

1. <http://sjp.pwn.pl/szukaj/ryzyko-.html>
2. https://www.knf.gov.pl/o_nas/wspolpraca_miedzynarodowa/unia/regulacje_i_dokumenty_powiazane/nadzor_nad_bieglymi.html
3. <http://www.skwp.pl/Jednolity,zestaw,standardow,rewizji,finansowej,8743.html>
4. Załącznik nr 1 do uchwały Nr 53/2015 Komisji Nadzoru Audytowego z dnia 1 kwietnia 2015 r., <http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/ciala-kolegialne/komisja-nadzoru-audyutowego/komunikaty>

Risk Symptoms and Areas in Financial Statements of a Farm Identified during Financial Audit

Summary

The paper makes an attempt to identify the risk involved in auditing financial statements in agricultural establishments obliged by law to conduct such an audit. The author has reviewed literature in the field and legal regulations. She used cognitive science methods, such as observation (empirical studies) supplemented with: abstraction, gradual concretisation and verification. The paper has been enriched with the results of in-depth individual interviews conducted with the representatives of finance and accounting units at farms and the staff of financial audit departments who examine financial statements of farms. Studies were conducted from 1 November 2015 until February 2016 in agricultural establishments obliged to audit their financial statements.

Keywords: risk, farm, financial audit

Małgorzata Winter

Wydział Zarządzania
Uniwersytet Warszawski

Falszowanie sprawozdań finansowych a odpowiedzialność zarządu za zobowiązania upadłej spółdzielni

Streszczenie

Obserwowana w ostatnich latach eskalacja oszustw księgowych, obejmujących fałszowanie sprawozdań finansowych, niesie różnorodne konsekwencje zarówno dla otoczenia jednostki gospodarczej, jak i dla jej kierownictwa. Celem artykułu jest przedstawienie skutków zniekształceń informacji prezentowanej w sprawozdaniach finansowych spółdzielni w świetle przepisów prawa upadłościowego i prawa spółdzielczego. W pierwszej części przeprowadzono przegląd regulacji prawnych i literatury przedmiotu, w wyniku którego wskazano na przesłanki zgłoszenia upadłości spółdzielni, omówiono cechy jakościowe sprawozdania finansowego oraz przyczyny i metody jego fałszowania. Część druga – badanie metodą studium przypadku – stanowiła egzemplifikację podjętych rozważań i pozwoliła na udowodnienie tezy, że brak badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta zwiększa ryzyko zafałszowania sprawozdania finansowego. Główne wnioski wynikające z analizy piśmiennictwa oraz badania empirycznego zostały zawarte w podsumowaniu. W konkluzji wskazano na konieczność poddania niezależnej weryfikacji wszystkich sprawozdań finansowych.

Słowa kluczowe: upadłość, spółdzielnia, fałszerstwo, sprawozdanie finansowe
Kody klasyfikacji JEL: K220, M410

1. Wprowadzenie

Obserwowana w ostatnich latach dynamika wzrostu przestępczości gospodarczej – zarówno w Polsce, jak i na świecie¹ – skłania do podejmowania działań, które w coraz większym stopniu będą przeciwdziałać temu niekorzystnemu zjawisku. Jednym z warunków koniecznych, które muszą być spełnione, aby te działania były skuteczne, jest określenie rodzaju i poznanie popełnianych czynów, co wymaga specjalistycznej, interdyscyplinarnej wiedzy. W praktyce gospodarczej oraz w literaturze przedmiotu poświęconej tej problematyce ogół zadań związanych z zarządzaniem ryzykiem nadużyć oraz ich wykrywaniem określany jest mianem audytu śledczego. Podkreśla się przy tym, że jednym z jego głównych obszarów powinna być sfera finansów podmiotu gospodarczego, a szczególnie tzw. przestępstwa białych kołnierzyków. W tym kontekście problematyka fałszowania sprawozdań finansowych nabiera coraz większego znaczenia.

Celem artykułu jest przedstawienie skutków zniekształceń informacji prezentowanej w sprawozdaniach finansowych spółdzielni w świetle przepisów prawa upadłościowego i prawa spółdzielczego. Do realizacji powyższego celu zostały wykorzystane dwie zasadnicze metody badawcze: przegląd literaturowy (obejmujący analizę piśmiennictwa i regulacji prawnych) oraz studium przypadku. Badanie empiryczne posłużyło autorce dodatkowo do wykazania, że brak badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta zwiększa ryzyko zafałszowania tego sprawozdania. Autorka uważa, że całkowita rezygnacja ustawodawcy z obowiązku poddania sprawozdań finansowych badaniu przez biegłego rewidenta przez wszystkie jednostki gospodarcze (przynajmniej co pewien czas) stwarza poważne zagrożenia zarówno dla otoczenia podmiotu gospodarczego, jak i dla jego kierownictwa.

¹ Por.: *Badanie przestępczości gospodarczej w Polsce 2016. Wyniki i kluczowe wnioski*, PwC, Warszawa 2016, <http://www.pwc.pl/pl/pdf/badanie-przestepczosci-gospodarczej-w-polsce-2016.pdf>, dostęp 24.04.2016; Ł. Chmielniak, A. Patoleta, *Raport: przestępstwa gospodarcze. Edycja 2013*, <http://bialekolnierzyki.com.pl/wp-content/uploads/2013/11/Chmielniak-Raport-2013.pdf>, dostęp 14.02.2015.

2. Przesłanki upadłości

Z początkiem 2016 r. weszły w życie przepisy Prawa restrukturyzacyjnego², na mocy których zostało gruntownie zreformowane prawo upadłościowe i naprawcze. Zasadniczym celem wprowadzonych regulacji było „wprowadzenie skutecznych instrumentów pozwalających na przeprowadzenie restrukturyzacji przedsiębiorstwa dłużnika i zapobieżenie jego likwidacji”³, a tym samym lepsza ochrona wierzycieli oraz oddzielenie postępowań restrukturyzacyjnych (naprawczych) od postępowań upadłościowych. Przyjęta koncepcja zaowocowała nie tylko uchwaleniem nowej ustawy: Prawo restrukturyzacyjne, lecz także zdeterminowała nowelizację szeregu obowiązujących ustaw, a zwłaszcza Prawa upadłościowego i naprawczego. Zmianie uległa nie tylko nazwa ustawy „Prawo upadłościowe i naprawcze” na „Prawo upadłościowe” – w związku z uchyleniem przepisów o postępowaniu naprawczym, ale w istotnym stopniu zmodyfikowano także te przepisy, które w praktyce powodowały liczne wątpliwości interpretacyjne. W szczególności ustawodawca dokonał istotnej zmiany definicji niewypłacalności oraz przesłanek: płynnościowej i oraz zadłużeniowej, świadczących o niewypłacalności jednostek gospodarczych. Redefinicja pojęcia niewypłacalności w większym stopniu uwzględnia przesłanki ekonomiczne i zgodnie z nią dłużnik jest niewypłacalny, jeśli utracił zdolność do wykonywania swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych. Innymi słowy, nie każde niewykonanie wymagalnych zobowiązań pieniężnych świadczy o niewypłacalności podmiotu gospodarczego. Nowa przesłanka płynnościowa stanowi, że dłużnika traktuje się jako niewypłacalnego, jeśli opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych przekracza trzy miesiące. Zmieniona została także przesłanka zadłużeniowa. O niewypłacalności osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej świadczy sytuacja, gdy zobowiązania pieniężne takiego podmiotu przekraczają wartość rzeczywistą (zbywczą, a nie wartość księgową) jego majątku, a stan ten utrzymuje się przez okres przekraczający dwa lata. Znowelizowane prawo upadłościowe zakłada przy tym domniemanie niewypłacalności osoby prawnej oraz jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, jeśli bilansowa wartość zobowiązań pomniejszonych o wartość rezerw oraz o wartość zobowiązań

² Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne, Dz.U. z 2015 r., poz. 978 ze zm.

³ *Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo restrukturyzacyjne*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2824>, dostęp 22.01.2016, s. 7.

wobec jednostek powiązanych przekracza wartość aktywów tej jednostki, przy czym stan taki utrzymuje się przez okres przekraczający 24 miesiące⁴. Należy przy tym zaznaczyć, że wartości bilansowe, o których powyżej mowa, wynikają ze sprawozdań finansowych sporządzanych zgodnie z przepisami ustawy o rachunkowości⁵.

Głębokie zmiany, na jakie zdecydował się ustawodawca, nie objęły jednak wszystkich obszarów związanych z problematyką upadłości podmiotów gospodarczych. W szczególności nie zostały zmodyfikowane przepisy dotyczące upadłości spółdzielni, zawarte w ustawie z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze⁶ i które nadal pozostają *lex specialis derogat legi generali* w stosunku do przepisów prawa upadłościowego.

Specyfika prawa spółdzielczego w stosunku do regulacji prawa upadłościowego wyraża się przede wszystkim w odmiennym momencie, w którym należy ustalić, czy zachodzą przesłanki do złożenia wniosku o postawienie jednostki gospodarczej w stan upadłości. Jak już wyżej wspomniano, prawo upadłościowe w treści art. 11 przewiduje trzy sytuacje świadczące o niewypłacalności podmiotu gospodarczego, posiadającego zdolność prawną:

- 1) opóźnienie w wykonaniu zobowiązań pieniężnych przekraczające trzy miesiące;
- 2) utrzymująca się ponad dwadzieścia cztery miesiące nadwyżka zobowiązań pieniężnych nad wartością tych składników majątku, które wchodzi w skład masy upadłości; do wartości zobowiązań nie wlicza się zobowiązań przyszłych, w tym zobowiązań pod warunkiem zawieszającym oraz zobowiązań wobec wspólnika albo akcjonariusza z tytułu pożyczki lub innej czynności prawnej o podobnych skutkach (np. z tytułu dostawy towaru z odroczonym terminem płatności);
- 3) zobowiązania bilansowe, z wyłączeniem rezerw na zobowiązania oraz zobowiązań wobec jednostek powiązanych, przekraczają bilansową wartość aktywów podmiotu gospodarczego przez okres dłuższy niż dwadzieścia cztery miesiące.

Należy nadmienić, że w dwóch pierwszych przypadkach sprawdzenie, czy nie zachodzą przesłanki do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości, powinno się odbywać na bieżąco, czyli w trakcie całego roku obrotowego. Jest to związane z ustawowym obowiązkiem ciążącym na dłużniku: zgodnie z treścią art. 21 ust. 1

⁴ Art. 11 ust. 5, Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, Dz.U. z 2015 r., poz. 233 ze zm.

⁵ *Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo restrukturyzacyjne*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2824>, dostęp 22.01.2016, s. 66.

⁶ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 2016 r., poz. 21.

Prawa upadłościowego⁷ nie później niż w ciągu trzydziestu dni od dnia, w którym wystąpiła podstawa do ogłoszenia upadłości, należy zgłosić we właściwym sądzie rejonowym – sądzie gospodarczym wniosek o ogłoszenie upadłości. Jedynie trzecia sytuacja związana jest z analizą bilansu, a więc odbywa się cyklicznie.

Odrębne podejście do problematyki ustalenia momentu, w którym stwierdza się niewypłacalność spółdzielni, a tym samym spełnione są przesłanki do ogłoszenia jej upadłości, zawarte jest w Prawie spółdzielczym. Warto w tym miejscu zauważyć, że od momentu uchwalenia tego aktu prawnego w 1982 r. nie uległy żadnej zmianie regulacje prawne dotyczące upadłości spółdzielni. Zgodnie z literalnym brzmieniem art. 130 ust. 2 niewypłacalność spółdzielni zachodzi wtedy, gdy wykazana w sprawozdaniu finansowym ogólna wartość jej aktywów nie wystarcza na zaspokojenie wszystkich ciężących na niej zobowiązań ujawnionych w tymże sprawozdaniu finansowym⁸. Podkreślić trzeba, że w odniesieniu do spółdzielni jest to wyłączna podstawa do zgłoszenia wniosku o ogłoszenie jej upadłości, natomiast nie jest nią fakt zaprzestania płacenia przez spółdzielnię wymagalnych zobowiązań pieniężnych⁹. Powyższe stwierdzenie znajduje odzwierciedlenie w wyrokach sądów powszechnych, a przykładowo w wyrokach Sądu Najwyższego: z dnia 30 listopada 2012 r.¹⁰ oraz z dnia 15 maja 2014 r.¹¹. Tym samym datą, w której możliwe jest stwierdzenie niewypłacalności spółdzielni, jest data sporządzenia sprawozdania finansowego. Prawo spółdzielcze odwołuje się wprost do danych zawartych w sprawozdaniu finansowym, który jest szczególnym dokumentem księgowym. W tym kontekście specjalnego znaczenia nabiera jakość sprawozdania finansowego, gdyż informacje zawarte w bilansie determinują ustalenie ewentualnej niewypłacalności spółdzielni.

⁷ Art. 21 ust. 1, Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, Dz.U. z 2015 r., poz. 233 ze zm.

⁸ Art. 130 ust. 2, Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 2016 r., poz. 21.

⁹ W latach 2003–2005 orzecznictwo sądów powszechnych, w tym także Sądu Najwyższego, nie było jednolite i jednoznaczne w tym zakresie. W literaturze przedmiotu nadal można się spotkać z tezą, że już zaprzestanie regulowania zobowiązań przez spółdzielnię spełnia przesłanki jej niewypłacalności, np.: S. Gurgul, *Upadłość spółdzielni mieszkaniowej, dewelopera i towarzystwa budownictwa społecznego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 134.

¹⁰ Wyrok SN z dnia 30 listopada 2012 r., Sygn. akt: I UK 285/12, <http://www.lexlege.pl/orzeczenie/239515/i-uk-285-12-wyrok-sadu-najwyzszego-izba-pracy-ubezpieczen-spoecznych-i-spraw-publicznych/>, dostęp 3.04.2016.

¹¹ Wyrok SN z dnia 15 maja 2014 r., Sygn. akt: III UK 156/13, https://mojepanstwo.pl/dane/sn_orzeczenia/29466,iii-uk-156-13, dostęp 3.04.2016.

3. Sprawozdanie finansowe i jego cechy jakościowe

Sprawozdanie finansowe, stanowiące najbardziej rozpoznawalny finalny produkt systemu informacyjnego rachunkowości, można zdefiniować jako usystematyzowany zbiór, pochodzących z ksiąg rachunkowych, danych liczbowych o działalności gospodarczej i jej wynikach oraz o sytuacji finansowej jednostki gospodarującej¹². Sprawozdanie finansowe można więc określić jako szczególny agregat informacyjny o jednostce gospodarczej. Co ważne, informacje generowane przez rachunkowość, a ujęte w sposób zwięzły w sprawozdaniu finansowym, powstają w efekcie przetworzenia rzeczywistości gospodarczej w obraz zgodny z normami i zasadami prawa bilansowego¹³.

Zawartość sprawozdania finansowego spółdzielni jest uzależniona od jej wielkości mierzonej zatrudnieniem, wartością sumy bilansowej oraz wartością przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów oraz operacji finansowych. Najczęściej, sprawozdanie finansowe spółdzielni składa się z trzech elementów: bilansu, rachunku zysków i strat oraz z informacji dodatkowej. Relatywnie duże spółdzielnie, których sprawozdania finansowe podlegają obowiązkowemu badaniu przez biegłego rewidenta, muszą dodatkowo sporządzić zestawienie zmian w kapitale własnym, a także rachunek przepływów pieniężnych. Oprócz tego zarząd każdej spółdzielni jest zobligowany do sporządzenia sprawozdania z jej działalności.

Dokonane przez ustawodawcę ostatnie nowelizacje ustawy z dnia 29 września o rachunkowości wprowadziły możliwość sporządzenia przez spółdzielnie sprawozdań finansowych w sposób uproszczony, przewidziany dla jednostek mikro lub małych¹⁴; ten aspekt nie będzie jednak poruszany w dalszej części niniejszego opracowania i wszystkie kwestie dotyczące sprawozdań finansowych spółdzielni będą się odnosić do informacji prezentowanych w zakresie ustalonym w załączniku nr 1 do przywołanej powyżej ustawy.

¹² *Sprawozdanie finansowe bez tajemnic*, red. G.K. Świdarska, Difin, Warszawa 2009, s. 16.

¹³ K. Trzpięła, *Wykorzystanie danych systemu rachunkowości dla celów ustalenia podatku dochodowego – analiza interpretacji prawa podatkowego*, w: *Nauka o rachunkowości na progu gospodarki opartej na wiedzy*, red. A. Karmańska, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013, s. 715.

¹⁴ Art. 1, Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz.U. z 2014 r., poz. 1100 oraz: art. 1, Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2015 r., poz. 1333.

Na kierownika każdej jednostki gospodarczej – którym w przypadku spółdzielni jest jej zarząd – ciąży obowiązek zapewnienia spełnienia przez sprawozdanie finansowe oraz sprawozdanie z działalności wszystkich wymagań ustawy o rachunkowości: zarówno formalnych, jak i merytorycznych. Powyższa dyspozycja ustawodawcy dotyczy w szczególności jakości sporządzanych sprawozdań.

Informacje zawarte w sprawozdaniach finansowych stanowią niezwykle ważne źródło wiedzy o jednostce gospodarczej zarówno dla odbiorców wewnętrznych, jak i zewnętrznych¹⁵. Stąd też sprawozdaniom finansowym stawia się określone wymagania odnośnie do ich jakości.

Problematyka jakości sprawozdań finansowych była poruszana wielokrotnie w polskiej i zagranicznej literaturze przedmiotu. Za najważniejsze cechy jakościowe sprawozdania finansowego zazwyczaj uważa się¹⁶:

- zrozumiałość, czyli takie przedstawienie informacji finansowej, aby jej odbiorca mógł bez większych trudności dokonać oceny podmiotu gospodarczego, który to sprawozdanie sporządził; zakłada się przy tym, że użytkownicy sprawozdania finansowego mają dostateczną wiedzę do oceny oraz interpretacji przedstawianych wyników;
- przydatność, czyli użyteczność będącą wypadkową charakteru i istotności przekazywanych użytkownikowi informacji;
- wiarygodność, która daje gwarancję prezentacji informacji wolnych od błędów merytorycznych i rachunkowych, sprawdzalnych i jednocześnie obiektywnych, bezstronnych, kompletnych oraz wyważonych – przy uwzględnieniu zasady ostrożności;
- porównywalność, która dotyczy zarówno aspektu czasowego, jak i merytorycznego oraz opiera się na zasadzie ciągłości przyjętych zasad; współcześnie rozpatrywana jest także w wymiarze przestrzennym.

Z punktu widzenia celu niniejszego artykułu oraz postawionej w nim tezy na szczególną uwagę zasługuje wiarygodność sprawozdania finansowego. Powyższa cecha jest postrzegana jako najważniejszy atrybut sprawozdania finansowego i wynika wprost z nadrzędnej zasady rachunkowości, jaką jest zasada rzetelnego i jasnego

¹⁵ R. Cieślak, *Wpływ audytu na „jakość zysku” spółek IPO na przykładzie GPW w Warszawie*, w: *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, red. J. Krasodomska, K. Świetla, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015, s. 67–68.

¹⁶ Szerzej: M. Giedroyc, *Porównywalność sprawozdań finansowych w przestrzeni*, w: *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, red. J. Krasodomska, K. Świetla, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015, s. 145–155.

obrazu, stanowiąca odpowiednik wyrażonej w doktrynie anglosaskiej zasady *true and fair view*. Zasada ta stanowi niejako wyznacznik do stosowania uzupełniających ją poszczególnych zasad rachunkowości. Wskazuje ona, że stosując wybrane przez jednostkę zasady rachunkowości, nie można zaburzyć swoim działaniem skuteczności zasady jasnego i rzetelnego obrazu. Przestrzeganie zasady jasnego i rzetelnego obrazu w powiązaniu z zasadą przewagi treści ekonomicznej nad formą stanowi gwarancję, że informacje uzyskiwane z systemu rachunkowości będą odzwierciedlać faktyczną sytuację majątkową i finansową podmiotu gospodarczego, rzeczywisty rezultat prowadzonej działalności, z uwzględnieniem wszystkich dokonanych zdarzeń gospodarczych, zgodnie z ich treścią ekonomiczną. Zasada ta została wyrażona w art. 4 ust. 1 ustawy o rachunkowości, zgodnie z którym jednostki obowiązane do prowadzenia rachunkowości powinny stosować przyjęte zasady rachunkowości w sposób umożliwiający jasne i rzetelne przedstawienie ich sytuacji majątkowej oraz finansowej, a także wyniku finansowego. Podkreślić należy, że zasada ta stanowi samodzielny obowiązek jej stosowania.

Działanie niezgodne z wyżej wymienioną zasadą stanowi naruszenie nie tylko przepisów prawa bilansowego, lecz także innych regulacji prawnych. Za takim stanowiskiem opowiedziały się zarówno organy administracji publicznej, jak i sądy powszechne. Przykładowo: Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 1 października 1998 roku stwierdził: „Uchybienie obowiązkom wynikającym z art. 4 ust. 4 i art. 52 ustawy [...] o rachunkowości [...] stanowi ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków pracowniczych w rozumieniu art. 52 § 1 pkt 1 KP i uzasadnia pozbawienie dyrektora prawa do odprawy, o której mowa w art. 39 ust. 2 pkt 3 ustawy z dnia 25 września 1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych”¹⁷. Podobne stanowisko przyjęła w dniu 25 listopada 2010 r. Regionalna Komisja Orzekająca w sprawach o naruszenie dyscypliny finansów publicznych przy Regionalnej Izbie Obrachunkowej w Warszawie¹⁸.

Sprawozdanie finansowe sporządzane w sposób „standardowy” nie może być uznane za wiarygodne, jeśli nie będą przestrzegane przy jego sporządzaniu pozostałe zasady rachunkowości, a spośród nich zasada ostrożności oraz zasada kontynuacji działania.

¹⁷ Wyrok SN z dnia 1 października 1998 r., Sygn. akt I PKN 360/98, <http://prawo.money.pl>, dostęp 25.03.2016.

¹⁸ Orzeczenie Regionalnej Komisji Orzekającej z dnia 25 listopada 2010 r., RIO-IV-R-70/09-K-05/10, Biuletyn orzecznictwa w sprawach o naruszenie dyscypliny finansów publicznych nr 2/2011, http://www.mf.gov.pl/c/document_library/get_file?uuid=7881b9f9-3195-4a82-b0ab-85ff99c2b621&groupId=764034, s. 81, 83, 84, dostęp 28.03.2016.

Obowiązek stosowania przepisów prawa bilansowego w sposób zgodny z zasadą ostrożności wynika wprost z treści art. 7, zgodnie z którym, dokonując wyceny poszczególnych składników zasobów majątkowych i kapitału oraz ustalając rezultat działalności jednostki, należy czynić to z uwzględnieniem tej reguły. Konieczność stosowania zasady ostrożnej wyceny wynika z nieuchronnej dozy niepewności związanej z wyceną oraz dążenia do jak najlepszego oddania wiarygodnej sytuacji majątkowej i finansowej jednostki gospodarczej. Zasada ostrożności stanowi, że wyceniając składniki aktywów i pasywów, jednostka powinna dokonać pewnych „pesymistycznych” założeń. Innymi słowy, zasada ostrożności polega na wysokim, a zarazem wiarygodnym wycenianiu kosztów, strat lub zobowiązań przy jednoczesnym zachowawczym, realnym wycenianiu przychodów, zysków i stanu końcowego aktywów. Praktyczna implementacja zasady ostrożności przejawia się m.in. w obowiązku dokonywania odpisów aktualizacyjnych i tworzenia rezerw na znane jednostce ryzyko¹⁹.

Ostatnią z przywołanych na potrzeby niniejszego artykułu zasad jest zasada kontynuacji działania, zgodnie z którą przy sporządzaniu sprawozdań finansowych przyjmuje się założenie, iż podmiot gospodarczy będzie w stanie prowadzić swoją statutową działalność – bez istotnej zmiany jej zakresu – w dającej się przewidzieć rzeczywistości, czyli przynajmniej przez okres kolejnego roku obrotowego. Jak już wyżej zostało wskazane, za jakość sprawozdania finansowego odpowiada kierownik jednostki. W konsekwencji, odpowiedzialność za ustalenie, czy spełniona jest przesłanka kontynuacji działania, należy do ustawowych obowiązków zarządu spółdzielni, który z mocy prawa jest kierownikiem jednostki.

4. Przyczyny i metody fałszowania sprawozdań finansowych

Wprawdzie problem zniekształcania informacji prezentowanej w sprawozdaniach finansowych nie jest nowym wyzwaniem sprawozdawczości, ale na jego rozwiązanie ciągle poszukuje się skutecznego sposobu. Aby móc przeciwdziałać fałszerstwom księgowym, niezbędna jest znajomość przesłanek, którymi kierują się osoby popełniające te czyny, i stosowanych przez te osoby metod manipulacji.

¹⁹ *Rachunkowość w zarządzaniu ryzykiem w przedsiębiorstwie*, red. E. Nowak, PWE, Warszawa 2010, s. 37.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na dwa podstawowe aspekty przyczyn popełniania oszustw księgowych: przesłanki ekonomiczne oraz uwarunkowania psychologiczne i kulturowe.

Przesłanki ekonomiczne popełnianych oszustw księgowych można powiązać z ewolucją poszczególnych etapów i zasad, na podstawie których funkcjonuje przedsiębiorstwo. Rzeczywistość gospodarcza kreowana przez przedsiębiorców jest w naukach ekonomicznych wyjaśniana przez pryzmat teorii przedsiębiorstwa. Poszczególne teorie odmiennie podchodzą do podstawowych koncepcji działania przedsiębiorcy, a co za tym idzie zajmują odmiennie stanowiska na temat źródeł oszukańczych działań. Obszerną analizę tego problemu przeprowadził P. Gut, wskazując, że teorie, które najtrafniej odpowiadają na pytanie o źródło zachowań prowadzących do oszustw księgowych, to teorie menedżerskie i teoria agencji²⁰.

Aspekt psychologiczno-kulturowy fałszowania sprawozdań finansowych wymaga odniesienia się do czterech schematów sposobów myślenia, zawartych w: psychologii różnic indywidualnych, społecznej psychologii poznawczej, psychologii międzykulturowej i antropologii²¹. Psychologia poznawcza, w kontekście fałszowania sprawozdań finansowych, nie opiera swoich teorii na wrodzonych cechach osobowości, jak psychologia różnic indywidualnych, ale na ocenie prawdopodobieństwa możliwych konsekwencji działań. Indywidualne odczucia względem prawdopodobieństwa osiągnięcia korzyści lub straty są silnie uwikłane w kontekst podejmowanych decyzji. Myślenie o zdarzeniach uwarunkowanych w przyszłości niesie ze sobą możliwość popełnienia błędów dwojakiego rodzaju: nietrafnego przewidywania co do konsekwencji rozważanego działania lub nietrafnej oceny prawdopodobieństwa wystąpienia poszczególnych jego konsekwencji. Przyczyny popełnianych błędów leżą w poznawczym interpretowaniu sytuacji decyzyjnej. Oznacza to, że doświadczenia odpowiadają za to, w jaki sposób dana osoba radzi sobie z sytuacjami decyzyjnymi. Najczęściej występujące wyjątki od racjonalnego zachowania podczas sytuacji charakteryzujących się ryzykiem przejawiają się w nadmiernej koncentracji na zysku przy niedocenianiu potencjalnych strat, myśleniu życzeniowym – związanym z nadmiernym optymizmem bądź efektem utopionych kosztów, który nie pozwala wycofać się z nieracjonalnej decyzji.

²⁰ P. Gut, *Kreatywna księgowość a fałszowanie sprawozdań finansowych*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 17–29.

²¹ M. Witkowski, *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania podejmowania ryzyka w kontekście kreatywnej księgowości*, w: *Rachunkowość kreatywna a oszustwa księgowe*, red. S. Surdykowska, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2005, s. 154.

Ważnym elementem teorii poznawczej jest grupa odniesienia, w obrębie której jednostka podejmuje decyzje. Wskazuje się, że również ów zespół może być przyczyną nieracjonalnego albo ryzykownego zachowania. Zarówno psychologia różnic indywidualnych, jak i psychologia poznawcza postulują prawa uniwersalne, niemodyfikowalne przez kulturę. W odniesieniu do rachunkowości można zauważyć wpływ różnic kulturowych – każda z kultur posiada swoje wyznaczniki i atrybuty. G. Hofstede jest twórcą teorii, która umożliwia liczbowe opisanie oblicza kultury poszczególnych państw, za pomocą wyznaczników przypisanych do pięciu kategorii: indywidualizm–kolektywizm, męskość–kobiecość, unikanie niepewności, dystans władzy, dynamizm konfucjański²². Należy jednak mieć na uwadze, że wniosek, jaki można wyciągnąć z analizy zafałszowanej sprawozdawczości finansowej w kategoriach działań zdeterminowanych bodźcami wyjaśnianymi przez naukę psychologii i socjologii, jest jednoznaczny: nie da się ostatecznie określić zbioru uniwersalnych przyczyn popełniania nadużyć księgowych. Przy czym źródła i przesłanki popełnianych nadużyć można i należy doszukiwać się w kontekście nauk psychologii i socjologii.

Niezależnie od konieczności poznania motywów, jakimi kierują się osoby fałszujące sprawozdania finansowe, dla skutecznego przeciwdziałania tym praktykom konieczna jest wiedza o metodach stosowanych przez manipulatorów. Systematykę metod fałszowania sprawozdań finansowych zaproponował między innymi W. Wąsowski, dzieląc je na trzy główne grupy²³.

1. Według elementów sprawozdania:
 - różnice czasowe lub/i niewłaściwa wycena, generujące fikcyjne przychody i ukryte koszty,
 - brak informacji objaśniających.
2. Według podejmowanych czynności:
 - zawyżanie/zaniżanie wartości aktywów,
 - zawyżanie/zaniżanie wartości pasywów,
 - zawyżanie wartości sumy bilansowej,
 - pomijanie lub fałszowanie opisu w informacji dodatkowej.

²² G. Hofstede, G.J. Hofstede, M. Mankiv, *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2011.

²³ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin SA, Warszawa 2010, s. 109.

3. Według stosowanych technik:

- ukrywanie i preparowanie dowodów,
- niewłaściwa wycena,
- niewłaściwa klasyfikacja do pozycji wzorów.

Fałszowanie sprawozdań finansowych może dotyczyć zasobów wykazywanych jako aktywa i pasywa jednostki, a także strumieni, czyli wartości wykazywanych jako przychody i koszty.

5. Sprawozdanie finansowe a upadłość spółdzielni – studium przypadku

5.1. Metodologia przeprowadzonego badania

Podmiotem, który zostanie poddany analizie *case study*, jest Spółdzielnia Pracy „X”, zaś przedmiotem tej analizy są jej sprawozdania finansowe za lata 2002–2004.

Badanie empiryczne przeprowadzone przez autorkę oparte jest na wszechstronnej analizie dokumentacji zgromadzonej w aktach sądowych Sądu Okręgowego w P., a dotyczących Spółdzielni Pracy „X”. Akta sądowe zostały autorce udostępnione w celu opracowania opinii w zakresie wskazanym postanowieniem Sądu Okręgowego w P., a obejmującym między innymi ustalenie, czy członkowie Zarządu Spółdzielni Pracy „X” we właściwym czasie zgłosili wniosek o wszczęcie postępowania upadłościowego (w jakiej dacie zaistniały przesłanki do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości) oraz kiedy w analizowanej spółdzielni „nastąpiła nadwyżka pasywów nad aktywami po uwzględnieniu wszystkich dodatkowych pasywów ujawnionych w toku postępowania w Sądzie, które nie były wykazane w bilansach²⁴”. Autorka uzyskała zgodę Prezesa Sądu Okręgowego w P. do wykorzystania danych zawartych w udostępnionych materiałach i wyników swojej pracy w celach naukowych. Jednocześnie autorka została zobowiązana do zachowania anonimowości badanej jednostki oraz nieujawniania nazwy sądu prowadzącego postępowanie.

²⁴ W istocie chodziło o ustalenie wartości nadwyżki zobowiązań Spółdzielni Pracy „X” nad wartością jej aktywów; użyte w tezie dowodowej cytowane sformułowanie, zawarte w postanowieniu Sądu Okręgowego w P. o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego sądowego, „powieli” zwrot zawarty m.in. w wyrokach i uchwałach Sądu Najwyższego (przykładowo: uchwała SN z dnia 11 lutego 2014 r. Sygn. akt I UZP3/13), http://sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzeczen, dostęp 12.04.2016.

5.2. Charakterystyka badanej jednostki i determinanty analizy jej sprawozdań finansowych

Analizowana spółdzielnia pracy rozpoczęła swoją działalność w 1975 r., natomiast w sierpniu 2005 r. został złożony przez Zarząd tej spółdzielni wniosek o postawienie jej w stan upadłości. W grudniu 2005 r. właściwy miejscowo Sąd Rejonowy ogłosił upadłość Spółdzielni Pracy „X”, obejmującą likwidację majątku upadłego i wyznaczył sędziego komisarza w osobie sędziego Sądu Rejonowego oraz wyznaczył syndyka. Likwidacja została zakończona we wrześniu 2007 r. Ujawnione w toku likwidacji zobowiązania spółdzielni obejmowały m.in. nieopłacone składki ZUS (składki na ubezpieczenia społeczne, zdrowotne, Fundusz Pracy oraz Fundusz Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych), które nie zostały w całości spłacone, także w trakcie postępowania upadłościowego, ze względu na brak środków finansowych upadłej spółdzielni.

Po zakończeniu postępowania likwidacyjnego Oddział ZUS – będący wierzycielem upadłej Spółdzielni Pracy „X” – złożył pozew do właściwego Sądu Rejonowego, wnosząc o zapłatę zaległych składek solidarnie przez wszystkich członków Zarządu analizowanej spółdzielni. W uzasadnieniu swojego pozwu Oddział ZUS podkreślił, że Zarząd spółdzielni nie złożył wniosku o postawienie jej w stan upadłości w terminie ustawowym, co w konsekwencji oznacza, iż członkowie Zarządu ponoszą pełną, solidarną odpowiedzialność materialną za zobowiązania Spółdzielni Pracy „X”. Sąd pierwszej instancji uwzględnił powództwo Oddziału ZUS i orzekł o odpowiedzialności wszystkich członków Zarządu Spółdzielni Pracy „X”. Od wyroku Sądu Rejonowego odwołał się cały Zarząd i wniósł apelację do Sądu Okręgowego. Dla ustalenia, czy apelacja powinna być oddalona czy też nie, konieczne stało się ustalenie, czy powództwo wniesione przez Oddział ZUS było uzasadnione. Stąd też niezbędna była w szczególności analiza sprawozdań finansowych sporządzonych przez spółdzielnię. W tym celu Sąd Okręgowy postanowił dopuścić dowód z opinii biegłego sądowego na okoliczność ustalenia m.in. daty, w której zaistniały przesłanki do złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości Spółdzielni Pracy „X” i powołał autorkę artykułu jako biegłą sądową, do wydania teź opinii.

5.3. Sprawozdania finansowe Spółdzielni Pracy „X” za lata 2002–2004 i ich ocena

Spółdzielnia Pracy „X” jako rok obrotowy przyjęła rok kalendarzowy, a więc dniem bilansowym był 31 grudnia każdego roku.

Analizując jakość sprawozdań finansowych sporządzonych przez Spółdzielnię Pracy „X”, autorka artykułu wzięła pod uwagę informacje zawarte w bilansie otwarcia upadłości sporządzonym przez syndyka oraz pozostały materiał dowodowy, który znajdował się w aktach postępowania sądowego.

W pierwszej kolejności została przeprowadzona analiza sprawozdań finansowych sporządzonych przez Spółdzielnię. Autorka zbadała poprawność formalną i merytoryczną sprawozdań finansowych za lata 2002, 2003 i 2004.

Spółdzielnia była zobowiązana do prowadzenia rachunkowości i sporządzania sprawozdań finansowych zgodnie z przepisami ustawy o rachunkowości, według stanu prawnego obwieszczonego w Dz.U. z 2002 r. nr 76, poz. 694 ze zm. Za wykonywanie obowiązków Spółdzielni w zakresie rachunkowości określonych ustawą odpowiedzialność solidarną ponosili członkowie Zarządu. Stąd też, w szczególności, cały Zarząd ponosił odpowiedzialność za sporządzenie sprawozdań finansowych²⁵. Dodatkowo, na Zarządzie Spółdzielni ciążył obowiązek sporządzenia – wraz ze sprawozdaniem finansowym – sprawozdania z działalności. W materiale dowodowym, na którym oparła się autorka w trakcie opracowywania opinii sądowej, brak było informacji, czy Zarząd Spółdzielni sporządzał sprawozdania z działalności. Sprawozdania finansowe Spółdzielni Pracy „X” nie podlegały obowiązkowi badania przez biegłego rewidenta i nie były poddane takiemu badaniu dobrowolnie.

Analizowane sprawozdania finansowe Spółdzielni Pracy „X” nie budziły zastrzeżeń od strony formalnej, natomiast stwierdzone zostały liczne i istotne uchybienia od strony merytorycznej, które wpłynęły na ustalenie terminu wniesienia wniosku o ogłoszenie upadłości Spółdzielni.

W rachunku zysków i strat za 2003 r. zysk netto ustalono w wysokości 164 731,46 zł, natomiast w bilansie na dzień 31.12.2003 zysk netto w wysokości 184 179,46 zł. Powyższa niespójność podważa wiarygodność danych zawartych w sprawozdaniu

²⁵ W dokumentacji, która została udostępniona na potrzeby opracowania przez autorkę artykułu opinii sądowej, nie było żadnego dokumentu potwierdzającego przekazanie przez Zarząd Spółdzielni Pracy „X” tego zadania innej osobie ani nie została wskazana żadna osoba spośród członków Zarządu jako odpowiedzialna za sporządzenie sprawozdania finansowego.

finansowym. Uchwała Walnego Zgromadzenia zatwierdziła kwotę zysku wykazaną w bilansie.

W każdym z badanych sprawozdań finansowych, we wprowadzeniu do sprawozdania finansowego Zarząd podał, że zostały zastosowane wszystkie zasady określone w przepisach ustawy o rachunkowości. Przeprowadzona przez autorkę artykułu analiza całej dostępnej dokumentacji wykazała, że została naruszona zasada ostrożności, zasada współmierności, a tym samym zasada rzetelnego i jasnego obrazu.

Zgodnie z zasadą ostrożności Spółdzielnia Pracy „X” powinna była dokonywać odpisów aktualizujących wartość należności, zapasów oraz dokonywać odpisów amortyzacyjnych i aktualizujących wartości niematerialnych i prawnych oraz środków trwałych. Spółdzielnia nie dokonywała aktualizacji wyceny aktywów, o czym świadczył brak w rachunku zysków i strat jakiegokolwiek wartości w pozycji „H.2. Aktualizacja wartości aktywów niefinansowych”. Niezależnie od tego, że gdyby były dokonane odpisy aktualizacyjne i byłyby ujęte w rachunku zysków i strat jako pozostałe koszty operacyjne, to dodatkowo szczegółowa informacja o dokonanych odpisach powinna być zawarta (a nie była) w informacji dodatkowej:

- „9) dane o odpisach aktualizujących wartość należności, ze wskazaniem stanu na początek roku obrotowego, zwiększeniach, wykorzystaniu, rozwiązaniu i stanie na koniec roku obrotowego, [...]
- 2) wysokość i wyjaśnienie przyczyn odpisów aktualizujących środki trwałe,
- 3) wysokość odpisów aktualizujących wartość zapasów”²⁶.

Zasada ostrożności nakłada na jednostkę obowiązek ujawnienia w sprawozdaniu finansowym wszystkich – nawet potencjalnych – zobowiązań (poprzez tworzenie rezerw, w tym także jako rozliczenia międzyokresowe bierne). Spółdzielnia Pracy „X” nie ujawniła w swoich bilansach wszystkich ciężących na niej wymagalnych zobowiązań, w kwocie wymaganej zapłaty, czyli wraz z odsetkami. Nieujawnione w bilansie zobowiązania dotyczyły między innymi zobowiązań publicznoprawnych z tytułu „Opłaty za korzystanie ze środowiska”, podatku od nieruchomości oraz odsetek od zaległości podatkowych. Powyższe świadczy, że spółdzielnia naruszyła zasadę ostrożności, ale przede wszystkim zasadę rzetelnego obrazu.

Dodatkowo, Spółdzielnia Pracy „X” nie dokonała aktualizacji wyceny wartości niematerialnych i prawnych dotyczących prac rozwojowych²⁷.

²⁶ Załącznik nr 1 do Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2002 r. nr 76, poz. 694 ze zm.

²⁷ W opracowaniu pominięta została ocena prawidłowości dokonanej przez Spółdzielnię Pracy „X” kwalifikacji tej pozycji do aktywów trwałych, zamiast w ciężar kosztów bieżącej działalności.

Spółdzielnia nieprawidłowo wykazała stan Zakładowego Funduszu Świadczeń Socjalnych w aktywach bilansu, choć jest to kategoria pasywów, kwalifikowana do zobowiązań krótkoterminowych.

Z uwagi na to, że spółdzielnia nie realizowała swoich istotnych zobowiązań, istniało poważne ryzyko, że choć jeden z jej wierzycieli zgłosi wniosek o ogłoszenie upadłości. Zgodnie z ustawą o rachunkowości, w takiej sytuacji należało uwzględnić w informacji dodatkowej dyspozycję ustawodawcy²⁸ stanowiącą:

- „8. W przypadku występowania niepewności co do możliwości kontynuowania działalności, opis tych niepewności oraz stwierdzenie, że taka niepewność występuje, oraz wskazanie, czy sprawozdanie finansowe zawiera korekty z tym związane; informacja powinna zawierać również opis podejmowanych bądź planowanych przez jednostkę działań mających na celu eliminację niepewności;
9. W przypadku gdy inne informacje niż wymienione powyżej mogłyby w istotny sposób wpłynąć na ocenę sytuacji majątkowej, finansowej oraz wynik finansowy jednostki, należy ujawnić te informacje”.

Spółdzielnia nie zawarła w informacji dodatkowej informacji o ryzyku postawienia jej w stan upadłości, o egzekucjach i innych niekorzystnych zjawiskach. Tym samym została naruszona zasada rzetelnego i jasnego obrazu.

Przedstawione powyżej istotne błędy w sprawozdaniach finansowych wpłynęły na prawidłową wartość prezentowanych w bilansie aktywów i pasywów Spółdzielni Pracy „X” oraz na jej wyniki finansowe. Opracowując opinię na zlecenie Sądu Okręgowego, autorka artykułu dokonała korekty wartości aktywów i zobowiązań w latach 2002–2004 o kwoty wynikające z materiałów dowodowych zawartych w aktach sprawy²⁹. Wartości ujęte w sprawozdaniach finansowych Spółdzielni Pracy „X” oraz wyniki dokonanych przez autorkę korekt przedstawiono w tabeli 1.

Przedstawiona powyżej skorygowana wartość aktywów i zobowiązań wskazuje, że w sprawozdaniu finansowym za 2004 r. ogólna wartość aktywów spółdzielni nie wystarczała na zaspokojenie wszystkich jej zobowiązań. Sprawozdanie finansowe za 2004 r. zostało sporządzone w dniu 28 lutego 2005 r. (data złożenia podpisów przez członków Zarządu, która zarazem jest datą sporządzenia sprawozdania finansowego).

²⁸ Załącznik nr 1 do Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2002 r. nr 766, poz. 694 ze zm.

²⁹ Materiały dowodowe zawarte w aktach postępowania sądowego wskazywały na wcześniejsze spełnienie przesłanki niewypłacalności Spółdzielni Pracy „X”, jednak brak dowodów źródłowych jednoznacznie to potwierdzających uniemożliwił przyjęcie takiego domniemania.

Gdyby sprawozdanie finansowe za 2004 r. było sporządzone zgodnie z przepisami (a tym samym zgodnie ze stanem rzeczywistym aktywów i pasywów), to Zarząd Spółdzielni Pracy „X” powinien był w terminie do 15 marca 2005 r. zwołać Walne Zgromadzenie, w którego porządku obrad powinien był zamieścić sprawę dalszego istnienia spółdzielni. Członkowie Zarządu spółdzielni nie wypełnili tego wymogu, opierając się na informacjach pochodzących z nieprawidłowo sporządzonego sprawozdania finansowego. W konsekwencji nie zgłosili we właściwym czasie wniosku o ogłoszenie upadłości Spółdzielni.

Tabela 1. Wybrane składniki bilansu Spółdzielni Pracy „X” przed i po korekcie na 31 grudnia w latach 2002–2004 (w tys. zł)

Rok obrotowy Składnik bilansu	2002		2003		2004	
	Wartości przed korektą	Wartości po korekcie	Wartości przed korektą	Wartości po korekcie	Wartości przed korektą	Wartości po korekcie
Aktywa ogółem	3 751,25	2 391,17	3 476,45	2 276,5	3 391,48	2 097,96
Zobowiązania	2 150,88	2 332,46	1 826,05	2 034,44	2 045,66	2 247,06
Nadwyżka/niedobór aktywów nad zobowiązaniami	1 600,37	58,71	1 650,40	242,06	1 345,82	-149,10

Źródło: opracowanie własne.

Warto podkreślić, że dopiero nieprawidłowości ujawnione w sprawozdaniach analizowanej spółdzielni i ocena ich wpływu na poszczególne pozycje bilansowe pozwoliły na ustalenie przez Sąd Okręgowy odpowiedzialności majątkowej dwóch (z trzech) członków Zarządu i oddalenie ich odwołania. Co istotne, trzeci członek Zarządu Spółdzielni Pracy „X”, pełniący jednocześnie funkcję dyrektora finansowego i głównego księgowego, w dniu sporządzenia przez siebie sprawozdania finansowego Spółdzielni Pracy „X” złożył (skuteczną) rezygnację z funkcji członka Zarządu, uwalniając się tym samym od odpowiedzialności za długi spółdzielni. Można w tym miejscu postawić pytanie, czy nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych Spółdzielni Pracy „X”, sporządzanych przez tegoż członka Zarządu spółdzielni, były skutkiem popełnionych błędów czy też oszustwem. Analiza akt sądowych przeprowadzona przez autorkę artykułu skłania ją do stwierdzenia, że było to raczej świadome działanie i najprawdopodobniej nastąpiło fałszerstwo księgowe.

5.4. Wnioski z badania empirycznego

Przeprowadzona analiza sprawozdań finansowych Spółdzielni Pracy „X” za lata 2002–2004 wykazała, że zostały one sporządzone z naruszeniem nadrzędnych zasad rachunkowości. Tym samym informacje zawarte w tych sprawozdaniach nie mogły stanowić punktu odniesienia dla ustalenia niewypłacalności spółdzielni.

Zgodnie z regulacjami zawartymi w ustawie Prawo spółdzielcze wniosek o wszczęcie postępowania upadłościowego powinien zostać złożony przez Zarząd Spółdzielni Pracy „X” niezwłocznie po podjęciu przez Walne Zgromadzenie uchwały o postawieniu Spółdzielni w stan upadłości. Jednocześnie, Zarząd był zobowiązany do niezwłocznego zwołania Walnego Zgromadzenia Spółdzielni, na którego porządku obrad powinna zostać zamieszczona sprawa dalszego istnienia spółdzielni, jeśli tylko według sprawozdania finansowego spółdzielni ogólna wartość jej aktywów nie wystarczała na zaspokojenie wszystkich zobowiązań. Użyty w treści przywołanej ustawy termin „niezwłocznie”, zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie, określany jest jako dwa tygodnie. Wykrycie nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych Spółdzielni Pracy „X” zdeterminowało ustalenie odpowiedzialności majątkowej członków Zarządu analizowanej spółdzielni za jej zobowiązania wobec ZUS. Członkowie Zarządu Spółdzielni Pracy „X” nie spełnili wymogów ustawowych dotyczących jakości sprawozdań finansowych, a w konsekwencji nie dotrzyмали terminów podjęcia przez Zarząd odpowiednich czynności, zwalniających ich od odpowiedzialności majątkowej.

Odnosząc się do motywów oszustw popełnionych przez członków Zarządu, można spróbować je scharakteryzować przede wszystkim przez pryzmat ekonomiczny – była to najpewniej chęć ukrycia złej sytuacji finansowej spółdzielni. Takie zachowanie wpisuje się w teorie menedżerskie. Zdaniem autorki artykułu, psychologiczny aspekt popełnionego czynu najlepiej opisuje psychologia poznawcza w powiązaniu z dość wysokim wskaźnikiem męskości w Polsce. Wskaźnik ten kształtuje się na poziomie 64 i charakteryzuje Polskę jako kraj o męskich cechach charakteru, w którym życie podporządkowane jest pracy, a od kadry zarządzającej wymaga się decyzyjności i asertywności. Nacisk kładziony jest na współzawodnictwo, a rezultaty mierzone poprzez efektywność – takie podejście cechuje środowisko stosunkowo podatne na działania związane z nierzetelną sprawozdawczością finansową³⁰.

³⁰ Poland, <http://geert-hofstede.com/poland.html>, dostęp 16.03.2016.

Z perspektywy czasu można jedynie przypuszczać, że członkiem Zarządu, który w największym stopniu przyczynił się do powstałych nieprawidłowości, a wręcz do fałszerstwa księgowego³¹, była osoba zajmująca jednocześnie stanowisko dyrektora finansowego i głównego księgowego oraz faktycznie sporządzająca sprawozdania finansowe. Za taką konkluzją przemawia fakt, że dokładnie w dniu sporządzenia sprawozdania finansowego Spółdzielni Pracy „X” za 2004 r. osoba ta jednocześnie złożyła rezygnację z pełnionej funkcji członka Zarządu i w związku z tym nie poniosła żadnej odpowiedzialności za zobowiązania Spółdzielni Pracy „X”³².

Metody, jakie zostały zastosowane przy fałszowaniu sprawozdań finansowych Spółdzielni Pracy „X”, można zaklasyfikować – zgodnie z omówionym w poprzedniej części artykułu podziałem – w sposób następujący:

1. Według elementów sprawozdania: brak informacji objaśniających.
2. Według podejmowanych czynności:
 - zawyżanie aktywów,
 - zaniżanie pasywów,
 - zawyżanie sumy bilansowej,
 - pomijanie opisu w informacji dodatkowej.
3. Według stosowanych technik: niewłaściwa wycena.

Sprawozdania finansowe analizowanej spółdzielni nigdy nie były poddane badaniu przez biegłego rewidenta, a co za tym idzie, nie podlegały obiektywnej, zewnętrznej ocenie prawdziwości zawartych w nich stwierdzeń. Prawidłowo przeprowadzona rewizja finansowa nie tylko wykryłaby nieprawidłowości, lecz także w ten sposób pośrednio uchroniłaby członków Zarządu od odpowiedzialności majątkowej za długi upadłej spółdzielni.

6. Podsumowanie

Przeprowadzona w niniejszym opracowaniu analiza piśmiennictwa i przepisów prawnych, dotyczących związków pomiędzy sprawozdaniem finansowym spółdzielni a stwierdzeniem jej niewypłacalności, potwierdza ogromne znaczenie jakości informacji zawartych w tym dokumencie. Główny cel sporządzania sprawozdań

³¹ Należy podkreślić, że powyższy wniosek dotyczący sfalszowania sprawozdań finansowych przez konkretną osobę stanowi wyłącznie przypuszczenie, a nie jednoznaczne stwierdzenie.

³² Odpowiedzialność za zobowiązania jednostki spadła natomiast na dwóch pozostałych członków Zarządu, zajmujących się sprawami organizacyjnymi, technicznymi, marketingiem itp.

finansowych, określony jako przedstawienie rzetelnego i jasnego obrazu jednostki gospodarczej, jest osiągnięty, jeżeli sprawozdanie zostało sporządzone na podstawie prawidłowo prowadzonych ksiąg rachunkowych i zgodnie z zasadami rachunkowości.

Obserwowana w ostatnich latach eskalacja oszustw księgowych, obejmująca także fałszowanie sprawozdań finansowych, niesie za sobą dalekosiężne skutki. Dotykają one szeroko rozumianego otoczenia jednostki gospodarczej, które na podstawie nieprawdziwych informacji podejmuje niewłaściwe decyzje, a także kierownictwa podmiotu gospodarczego. Przeprowadzone badanie empiryczne unaocznilo, w jaki sposób błędy popełnione przy sporządzaniu sprawozdania finansowego, za jakość którego odpowiada zarząd każdej spółdzielni, mogą wpłynąć na odpowiedzialność majątkową członków tego organu. Dodatkowo, przepisy prawa bilansowego³³ oraz przepisy kodeksu karnego (w określonych przypadkach)³⁴ przewidują odpowiedzialność karną kierownictwa jednostki gospodarczej za nierzetelnie sporządzone sprawozdania finansowe. Przyjęcie przez autorkę artykułu jako jednej z metod badawczych studium przypadku pozwoliło na lepsze zrozumienie procesu fałszowania sprawozdań finansowych i jego skutków, a jednocześnie wyniki *case study* potwierdzają słusność tezy postawionej we wprowadzeniu: brak badania sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta zwiększa ryzyko zafałszowania sprawozdania finansowego.

Oszukańcza sprawozdawczość finansowa, wiąże się – jak już to zostało wcześniej wspomniane – z naruszaniem podstawowych zasad rachunkowości. Przeciwdziałaniem manipulacjom w obszarze sprawozdawczości finansowej może być w szczególności rewizja sprawozdania finansowego, rozumiana jako proces uwierzytelniający informację ekonomiczną. W opinii autorki, uchylenie³⁵ przez ustawodawcę obowiązku poddania sprawozdań finansowych badaniu przez biegłego rewidenta, przynajmniej raz na trzy lata, przez wszystkie podmioty gospodarcze prowadzące księgi rachunkowe, generuje automatycznie spadek zaufania co do jakości sprawozdań finansowych i prawdziwości zawartych w nich informacji, jeśli nie były one badane.

Podsumowując rozważania dotyczące szeroko pojmowanej problematyki fałszowania sprawozdań finansowych, a zwłaszcza w świetle przepisów prawa spółdzielczego, można wyciągnąć niżej wymienione ogólne wnioski.

³³ Art. 77, Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2013 r., poz. 330 ze zm.

³⁴ Art. 303 § 1, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. z 1997 r. nr 88, poz. 553 ze zm.

³⁵ Zniesiony mocą: art. 1 pkt. 42 lit. b) i c), Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz.U. z 2000 r. nr 113, poz. 1186.

1. Niejednoznaczność przepisów prawa spółdzielczego w powiązaniu z prawem upadłościowym powoduje trudności z ustaleniem momentu niewypłacalności spółdzielni.
2. Manipulacja danymi w sprawozdaniach finansowych spółdzielni może powodować oddalenie w czasie postawienia spółdzielni w stan upadłości, a tym samym godzi w interesy wierzycieli.
3. Nieprzestrzeganie nadrzędnych zasad rachunkowości przy sporządzaniu sprawozdań finansowych, przy jednocześnie niskiej świadomości prawnej członków zarządu spółdzielni o ciężących na nich obowiązkach, wpływa na ustalenie odpowiedzialności majątkowej tych osób za zobowiązania upadłej spółdzielni.
4. Brak ustawowego obowiązku atestacji danych zawartych w sprawozdaniach finansowych jednostek zwolnionych z obowiązku poddania badaniu przez biegłego rewidenta tychże sprawozdań rodzi ryzyko fałszerstwa informacji, którego skutki dotyczą szerokiego kręgu osób i jednostek gospodarczych.
5. Audyt śledczy prowadzony w odniesieniu do spółdzielni powinien uwzględnić specyfikę ustalania spełnienia przesłanek ustawowych dla ogłoszenia upadłości tych podmiotów; w interesie wierzycieli spółdzielni jest złożenie stosownego wniosku, zanim zarząd spółdzielni będzie ustawowo do tego zobowiązany.

W konkluzji końcowej autorka artykułu postuluje *de lege ferenda* o objęcie obowiązkiem co najmniej weryfikacji przez biegłych rewidentów sprawozdań finansowych sporządzanych przez jednostki dzisiaj zwolnione ustawowo z tego zadania. Powyższy wniosek końcowy jest zbieżny z przyjętym przez VIII Krajowy Zjazd Biegłych Rewidentów Programem działania samorządu zawodowego biegłych rewidentów w latach 2015–2019³⁶ i ma na celu ochronę bezpieczeństwa obrotu gospodarczego.

Bibliografia

Dokumenty prawne

1. Ustawa z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 2016 r., poz. 21.
2. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2013 r., poz. 330 ze zm.
3. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2002 r. nr 76, poz. 694.

³⁶ Uchwała Nr 47 VIII Krajowego Zjazdu Biegłych Rewidentów z dnia 26 czerwca 2015 r. w sprawie Programu działania Krajowej Izby Biegłych Rewidentów w latach 2015–2019, https://kibr.org.pl/pl/VIII_Zjazd, dostęp 25.04.2016.

4. Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz.U. z 2000 r. nr 113, poz. 1186.
5. Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, Dz.U. z 2015 r., poz. 233 ze zm.
6. Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy o rachunkowości, Dz.U. z 2014 r., poz. 1100.
7. Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne, Dz.U. z 2015 r., poz. 978 ze zm.
8. Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2015 r., poz. 1333.

Wydawnictwa zwarte

1. Cieślik R., *Wpływ audytu na „jakość zysku” spółek IPO na przykładzie GPW w Warszawie*, w: *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, red. J. Krasodomska, K. Świetla, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
2. Giedroyc M., *Porównywalność sprawozdań finansowych w przestrzeni*, w: *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, red. J. Krasodomska, K. Świetla, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
3. Gurgul S., *Upadłość spółdzielni mieszkaniowej, dewelopera i towarzystwa budownictwa społecznego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
4. Gut P., *Kreatywna księgowość a fałszowanie sprawozdań finansowych*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
5. Hofstede G., Hofstede G.J., Mankiv M., *Kultury i organizacje*, PWE, Warszawa 2011.
6. *Rachunkowość w zarządzaniu ryzykiem w przedsiębiorstwie*, red. E. Nowak, PWE, Warszawa 2010.
7. *Sprawozdanie finansowe bez tajemnic*, red. G.K. Świdorska, Difin, Warszawa 2009.
8. Trzpięta K., *Wykorzystanie danych systemu rachunkowości dla celów ustalenia podatku dochodowego – analiza interpretacji prawa podatkowego*, w: *Nauka o rachunkowości na progu gospodarki opartej na wiedzy*, red. A. Karmańska, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013.
9. Wąsowski W., *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2010.
10. Witkowski M., *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania podejmowania ryzyka w kontekście kreatywnej księgowości*, w: *Rachunkowość kreatywna a oszustwa księgowość*, red. S. Surdykowska, Wyższa Szkoła Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2005.

Źródła internetowe

1. *Badanie przestępczości gospodarczej w Polsce 2016. Wyniki i kluczowe wnioski*, PwC, Warszawa 2016, <http://www.pwc.pl/pl/pdf/badanie-przestepczosci-gospodarczej-w-polsce-2016.pdf>, dostęp 24.04.2016.
2. Chmielniak Ł., Patoleta A., *Raport: przestępstwa gospodarcze. Edycja 2013*, <http://bialekolnierzyki.com.pl/wp-content/uploads/2013/11/Chmielniak-Raport-2013.pdf>, dostęp 14.02.2015.
3. Orzeczenie Regionalnej Komisji Orzekającej z dnia 25 listopada 2010 r., RIO-IV-R-70/09-K-05/10, Biuletyn orzecznictwa w sprawach o naruszenie dyscypliny finansów publicznych nr 2/2011, http://www.mf.gov.pl/c/document_library/get_file?uuid=7881b9f9-3195-4a82-b0ab-85ff99c2b621&groupId=764034, dostęp 28.03.2016.
4. *Poland*, <http://geert-hofstede.com/poland.html>, dostęp 16.03.2016.
5. Uchwała SN z dnia 11 lutego 2014 r., Sygn. akt I UZP3/13, http://sn.pl/orzecznictwo/SitePages/Baza_orzeczen, dostęp 12.04.2016.
6. Uchwała Nr 47 VIII Krajowego Zjazdu Biegłych Rewidentów z dnia 26 czerwca 2015 r. w sprawie Programu działania Krajowej Izby Biegłych Rewidentów w latach 2015–2019, https://kibr.org.pl/pl/VIII_Zjazd, dostęp 25.04.2016.
7. *Uzasadnienie do projektu ustawy Prawo restrukturyzacyjne*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2824>, dostęp 22.01.2016.
8. Wyrok SN z dnia 1 października 1998 r., Sygn. akt: I PKN 360/98, <http://prawo.money.pl>, dostęp 25.03.2016.
9. Wyrok SN z dnia 30 listopada 2012 r., Sygn. akt: I UK 285/12, <http://www.lexlege.pl/orzeczenie/239515/i-uk-285-12-wyrok-sadu-najwyzszego-izba-pracy-ubezpieczen-spoecznych-i-spraw-publicznych/>, dostęp 3.04.2016.
10. Wyrok SN z dnia 14 maja 2014 r., Sygn. akt: III UK 156/13, https://mojepanstwo.pl/dane/sn_orzeczenia/29466,iii-uk-156-13, dostęp 3.04.2016.

Falsification of Financial Statements and Board Liability for the Commitments of a Bankrupt Cooperative

Summary

Recently observed rapidly increasing cases of accounting fraud that include falsification of financial reports produce different consequences for the environment of a particular economic actor and its top management. The aim of the paper is to present consequences of

the misrepresentation of data submitted in financial statements of a cooperative in the light of bankruptcy law and cooperatives law. The first part reviews legal regulations and subject matter literature to identify grounds for the application for bankruptcy filed by a cooperative; it also discusses qualitative features of financial statements together with reasons and methods of its falsification. The second part, a case study, exemplifies considerations and substantiates the thesis that the absence of chartered auditor's examination intensifies the risk of falsification of financial statements. Main findings from desk research and empirical studies can be found in the conclusions, where the authors stress that all financial statements should be subject to an independent audit.

Keywords: bankruptcy, cooperative, falsification, financial statements

Małgorzata Garstka

Wydział Prawa, Administracji i Zarządzania
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Inwentaryzacja jako narzędzie zapobiegania oszustwom w zakresie rachunkowości i sprawozdawczości oraz sprzeniewierzeniu zasobów przedsiębiorstwa

Streszczenie

Autorka postawiła tezę, że inwentaryzacja jest narzędziem zapobiegania oszustwom. Dokonała analizy literatury, przepisów prawa i dobrych praktyk. Wskazała potrzebę inwentaryzacji i cel przeprowadzenia, miejsce w rachunkowości, znaczenie wyników, regulacje dotyczące zasad prowadzenia, wymagania jakościowe wobec niej, sposób przyczyniania się do wiarygodności sprawozdania oraz przełożenie na zapobieganie oszustwom. Rachunkowość obejmuje okresowe ustalanie lub sprawdzanie drogą inwentaryzacji rzeczywistego stanu aktywów i pasywów. Inwentaryzacja jest wypełnieniem atestacyjnej funkcji rachunkowości. Rodzaj, terminy i częstotliwość jej przeprowadzania określone są w przepisach. Techniki to zasady dobrej praktyki. Inwentaryzacja jako narzędzie zapobiegania oszustwom jest: rozliczeniem odpowiedzialności kierownika; narzędziem sprawdzenia i skorygowania danych ewidencji księgowej; elementem systemu kontroli wewnętrznej; przedmiotem kontroli wewnętrznej; rozliczeniem odpowiedzialności pracowników za powierzone im mienie.

Słowa kluczowe: rachunkowość, inwentaryzacja, oszustwo

Kod klasyfikacji JEL: M41

1. Wprowadzenie

Zadaniem rachunkowości, jako pragmatycznego systemu informacyjno-kontrolnego, jest „tworzenie wiarygodnego obrazu działalności jednostek gospodarczych prezentowanego w postaci sprawozdania finansowego oraz ocen i opinii z nim związanych”¹. Sytuacje kryzysowe ostatnich lat wynikają jednak w pewnej mierze z „kryzysu zaufania do informacji pochodzących z systemu rachunkowości, spowodowanego ujawnionymi ostatnio oszustwami i malwersacjami finansowymi, również z udziałem księgowych i biegłych rewidentów”². Takie przesłanki jak „dobra organizacja, sprawne funkcjonowanie, uporządkowana, starannie i bieżąco prowadzona dokumentacja i księgowość nie są wystarczające dla rzetelności danych sprawozdania finansowego, chociaż dają duże prawdopodobieństwo tej rzetelności”³. Do zapewnienia tej rzetelności i wiarygodności sprawozdania finansowego, które są naruszane między innymi z powodu oszustw w zakresie rachunkowości i sprawozdawczości oraz sprzeniewierzenia zasobów przedsiębiorstwa, przyczynia się niewątpliwie inwentaryzacja. Oszustwo, które może mieć formę oszukańczej sprawozdawczości lub zawłaszczenia majątku, może być wykryte przez inwentaryzację, ale może też być zaniechane z powodu świadomości przeprowadzenia inwentaryzacji.

Celem artykułu jest wskazanie, że inwentaryzacja jest narzędziem zapobiegania oszustwom w zakresie rachunkowości i sprawozdawczości oraz sprzeniewierzeniu zasobów przedsiębiorstwa. Już sam fakt, że jednostka musi ją przeprowadzać, działa profilaktycznie w tym zakresie. Wykorzystane metody badawcze to analiza literatury, przepisów prawa i dobrych praktyk w zakresie inwentaryzacji. Na tej podstawie wskazano potrzebę i cel jej przeprowadzenia, umiejscowienie w systemie rachunkowości, rolę poszczególnych jej elementów i znaczenie jej wyników. Wobec powyższego struktura artykułu została ułożona tak, że najpierw wskazane są regulacje prawne, określające zasady jej prowadzenia i zapewniające jej jakość w wymiarze

¹ *Rachunkowość wobec kryzysu gospodarczego*, red. B. Micherda, Difin, Warszawa 2010, s. 9.

² *Ibidem*, s. 9.

³ S. Skrzywan, *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1971, s. 89.

praktyki gospodarczej, następnie pokazane jest miejsce inwentaryzacji w rachunkowości i wynikające z tego konsekwencje w postaci wymagań jakościowych wobec niej i przyczyniania się do wiarygodności sprawozdania, a wreszcie sformułowane są wnioski wskazujące na bezpośrednie przełożenie funkcji inwentaryzacji na zapobieganie oszustwom i utracie zasobów.

Inwentaryzacja jest potrzebna niezależnie od systemu gospodarki, w jakim funkcjonuje przedsiębiorstwo. Dziś inwentaryzacja mieści się w nowoczesnej rachunkowości w rachunku zasobów⁴, ale potrzebę inwentaryzacji widziano już u początków stosowania rachunkowości w praktyce gospodarczej, a zawarto w przepisach prawa w XVII w.⁵ W wąskim ujęciu oznaczała ona czynności konotacyjne, czyli prosty spis z natury, a w szerokim – ogół czynności spisowych, weryfikacyjnych i rozliczeniowych majątku w wymiarze podmiotowym i przedmiotowym, których celem było ustalenie rzeczywistego stanu zasobów⁶. Znaczenie posiadania wiarygodnej informacji o prawdziwym stanie posiadania podkreślał autorytet rachunkowości, Luca Pacioli w Traktacie „Summa de arithmetica geometria proportioni et proportionalita”⁷. W dobie gospodarki centralnie planowanej postulowano, że możliwie częste usuwanie rozbieżności między danymi ewidencyjnymi a stanem rzeczywistym zwiększa przydatność danych księgowych używanych do kontroli własności społecznej oraz ustalania prawidłowego wyniku przedsiębiorstwa⁸.

Obecnie inwentaryzację rozumie się raczej w ujęciu szerokim, a jej znaczenie dla rachunkowości w Polsce podkreśla ujęcie jej w ramy przepisów Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (dalej u.o.r.) jako elementu rachunkowości jednostki. Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej nie zajmują się wprost kwestią inwentaryzacji, ale wskazują na konieczność wykazania rzeczywistego stanu składników aktywów i zobowiązań w sprawozdaniu. Ostatnio w Polsce problematyką inwentaryzacji zajęli się Komitet Standardów Rachunkowości, wydając stanowisko w sprawie inwentaryzacji drogą spisu z natury zapasów materiałów, towarów, wyrobów gotowych i półproduktów⁹. Co ciekawe, uzasadnieniem wydania

⁴ E. Pogodzińska-Mizdrak, *Inwentaryzacja jako ważne ogniwo kontroli wewnętrznej w jednostce gospodarczej*, „Zeszyty Ekonomiczne Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, 674, s. 114.

⁵ S. Skrzywan, *Teoretyczne...*, op.cit., s. 99.

⁶ E. Pogodzińska-Mizdrak, *Informacyjna rola bilansu w historycznej perspektywie*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, t. 51(107), s. 131.

⁷ L. Pacioli, *Traktat o rachunkowości*, SKwP, Warszawa 2007, s. 63–68.

⁸ *Mała encyklopedia rachunkowości*, red. S. Skrzywan, PWG, Warszawa 1959, s. 140.

⁹ *Stanowisko w sprawie inwentaryzacji drogą spisu z natury zapasów materiałów, towarów, wyrobów gotowych i półproduktów*, Dz. Urz. Ministra Finansów z 2016 r., poz. 55.

stanowiska jest „powszechność problemów, jakie w praktyce stwarza inwentaryzacja zapasów drogą spisu z natury”. Potwierdza to fakt, że inwentaryzacja nie jest prosta. Jest jednak potrzebna jej prawidłowość i sprawne przeprowadzenie. KSR przedstawia dobre praktyki oraz wskazówki sprzyjające temu, uznając, że celem inwentaryzacji jest m.in. przeciwdziałanie nieprawidłowościom w gospodarce zapasami.

2. Inwentaryzacja jako narzędzie zapobiegania oszustwom

2.1. Obowiązki formalne w zakresie inwentaryzacji wynikające z ustawy o rachunkowości

Rzeczywisty stan aktywów i pasywów należy ustalać okresowo, ponieważ, jak zauważa M. Gmytrasiewicz, zapisy księgowo – mimo istnienia systemowych mechanizmów kontrolujących ich prawidłowość – mogą być sprzeczne z rzeczywistością¹⁰. W tym celu przeprowadza się inwentaryzację¹¹. Decyzja o przeprowadzeniu inwentaryzacji zapada w jednostce według jej potrzeb w tym zakresie, ale minimalne wymogi co do rodzaju, terminów i częstotliwości jej przeprowadzania określone są w przepisach prawa. Temu zagadnieniu w całości poświęcony jest rozdział 3 u.o.r. Reguluje on kwestie zakresu przedmiotowego i terminów przeprowadzania inwentaryzacji w art. 26 oraz sposób postępowania z różnicami inwentaryzacyjnymi w art. 27. Nie dotyczy technik jej przeprowadzenia, które zostały wypracowane przez jednostki i stanowią zasady dobrej praktyki, opisane m.in. we wspomnianym projekcie stanowiska KSR.

Zgodnie z art. 26 ust. 1 u.o.r. jednostki muszą przeprowadzać na ostatni dzień każdego roku obrotowego inwentaryzację wszystkich aktywów i pasywów. Dla poszczególnych ich rodzajów przewidziano odpowiedni spośród trzech sposobów inwentaryzacji: spis z natury, potwierdzenie sald i weryfikacja danych ewidencji z dokumentami księgowymi¹². Ten trzeci sposób jest bezwzględnie konieczny, ponieważ dopiero dzięki zastosowaniu go wszystkie składniki aktywów i pasywów zostają potwierdzone drogą inwentaryzacji na dzień bilansowy. Przepisy wymagają inwentaryzacji wszystkich

¹⁰ M. Gmytrasiewicz, *Rachunkowość. Podstawowe założenia i zasady*, Difin, Warszawa 2008, s. 141.

¹¹ E. Radawiecka, *Organizacja inwentaryzacji*, w: *Organizacja rachunkowości*, red. K. Winiarska, PWE, Warszawa 2011, s. 109.

¹² M. Gmytrasiewicz, *Rachunkowość...*, op.cit., s. 141; E. Radawiecka, *Organizacja...*, op.cit., s. 112.

aktywów i pasywów, a nie tylko tych, które da się spisać z natury, albo o które można zapytać stronę trzecią. Inwentaryzację przeprowadza się zatem:

- 1) w przypadku aktywów pieniężnych (z wyjątkiem zgromadzonych na rachunkach bankowych), papierów wartościowych w postaci materialnej, rzeczowych składników aktywów obrotowych, środków trwałych oraz nieruchomości zaliczonych do inwestycji, a także maszyn i urządzeń wchodzących w skład środków trwałych w budowie – drogą spisu ich ilości z natury, wyceny tych ilości, porównania wartości z danymi ksiąg rachunkowych oraz wyjaśnienia i rozliczenia ewentualnych różnic;
- 2) w przypadku aktywów finansowych zgromadzonych na rachunkach bankowych lub przechowywanych przez inne jednostki, w tym papierów wartościowych w formie zdematerializowanej, należności, w tym udzielonych pożyczek oraz powierzonych kontrahentom własnych składników aktywów – drogą otrzymania od banków i uzyskania od kontrahentów potwierdzeń prawidłowości wykazanego w księgach rachunkowych jednostki stanu tych aktywów oraz wyjaśnienia i rozliczenia ewentualnych różnic;
- 3) w przypadku środków trwałych, do których dostęp jest znacznie utrudniony, gruntów oraz praw zakwalifikowanych do nieruchomości, należności spornych i wątpliwych, a w bankach również należności zagrożonych, należności i zobowiązań wobec osób nieprowadzących ksiąg rachunkowych, z tytułów publicznoprawnych, a także aktywów i pasywów niewymienionych w powyższych pkt. 1 i 2 oraz wymienionych tam, dla których przeprowadzenie spisu z natury lub uzgodnienie z przyczyn uzasadnionych nie było możliwe – drogą porównania danych ksiąg rachunkowych z odpowiednimi dokumentami i weryfikacji wartości tych składników.

Zauważyć trzeba, że jednostka, w której znajdują się składniki aktywów, będące własnością innych jednostek, musi również dokonać ich inwentaryzacji, powiadamiając te jednostki o wynikach spisu. Tym samym wpływa i staje się współodpowiedzialna za prawidłowość sprawozdania finansowego innej jednostki.

Termin i częstotliwość inwentaryzacji, określone jako odpowiednio: na ostatni dzień roku obrotowego i corocznie, uważa się za dotrzymane, jeżeli inwentaryzację:

- 1) składników aktywów – z wyłączeniem aktywów pieniężnych, papierów wartościowych, produktów w toku produkcji oraz materiałów, towarów i produktów gotowych, odpisywanych w koszty odpowiednio na dzień ich zakupu lub w momencie ich wytworzenia – rozpoczęto nie wcześniej niż 3 miesiące przed końcem roku obrotowego, a zakończono do 15 dnia następnego roku, zaś

- ustalenie stanu nastąpiło przez dopisanie lub odpisanie od stanu stwierdzonego drogą spisu z natury lub potwierdzenia salda – przychodów i rozchodów (zwiększeń i zmniejszeń), jakie nastąpiły między datą spisu lub potwierdzenia a dniem ustalenia stanu wynikającego z ksiąg rachunkowych, przy czym stan wynikający z ksiąg rachunkowych nie może być ustalony po dniu bilansowym;
- 2) zapasów materiałów, towarów, produktów gotowych i półproduktów znajdujących się w strzeżonych składowiskach i objętych ewidencją ilościowo-wartościową – przeprowadzono raz w ciągu 2 lat;
 - 3) nieruchomości zaliczonych do środków trwałych oraz inwestycji, jak też znajdujących się na terenie strzeżonym innych środków trwałych oraz maszyn i urządzeń wchodzących w skład środków trwałych w budowie – przeprowadzono raz w ciągu 4 lat;
 - 4) zapasów towarów i materiałów (opakowań) objętych ewidencją wartościową w punktach obrotu detalicznego jednostki – przeprowadzono raz w roku;
 - 5) zapasów drewna w jednostkach prowadzących gospodarkę leśną – przeprowadzono raz w roku.

Oczywiście są to minimalne wymagania ustawowe związane z przygotowaniem sprawozdania finansowego, a – jak wspomniano – jednostka powinna sama zdecydować, czy potrzebuje częstszej inwentaryzacji lub dodatkowo na inne dni, a może nawet prowadzić inwentaryzację ciągłą. Na wybór częstotliwości i daty inwentaryzacji w ramach rozwiązań dopuszczanych przez u.o.r. może wpływać m.in. ilość stwierdzonych nieprawidłowości w trakcie tego procesu. Przy większej ilości nieprawidłowości może zapaść decyzja o wzmożeniu kontroli w postaci inwentaryzacji. Przepisy wskazują też sytuacje szczególne, kiedy przeprowadza się inwentaryzację, a mianowicie zakończenie działalności oraz postawienie w stan likwidacji lub ogłoszenie upadłości. Natomiast zgodnie z u.o.r. można odstąpić od przeprowadzenia inwentaryzacji w przypadkach:

- 1) połączenia lub podziału jednostek, z wyjątkiem spółek kapitałowych, jeżeli strony w drodze umowy pisemnej odstąpią od przeprowadzenia inwentaryzacji,
- 2) zawieszenia działalności, jeżeli zgodnie z u.o.r. jednostka nie zamyka ksiąg rachunkowych.

Art. 27 u.o.r. w ustępie 1 stanowi, że przeprowadzenie i wyniki inwentaryzacji należy odpowiednio udokumentować i powiązać z zapisami ksiąg rachunkowych, nie dając jednak żadnych wytycznych ku temu. Stosuje się zatem ogólne rozwiązania dotyczące dokumentów księgowych, przyjmując, że niektóre z nich – arkusze spisowe – są drukami ścisłego zarachowania. Korzysta się z różnych rozwiązań

ewidencyjnych w zakresie rozliczenia wyników inwentaryzacji oraz przyjmuje do stosowania wypracowane w praktyce powszechnie stosowane wzory dokumentów, generowane dziś często przez programy komputerowe. Dokumenty te to zwykle instrukcje inwentaryzacyjne, oświadczenia osób odpowiedzialnych materialnie, arkusze spisowe, protokoły rozliczenia spisu z natury, potwierdzenia sald, protokoły weryfikacji sald. Podlegają one zatwierdzeniu przez kierownika jednostki w ramach opracowania dokumentacji księgowej, a następnie odpowiednio po ich zastosowaniu w praktyce – kontroli dokumentów księgowych. W myśl art. 73 ust. 1 u.o.r. dokumenty inwentaryzacyjne przechowuje się w oryginalnej postaci, w ustalonym porządku, w podziale na okresy sprawozdawcze, w sposób pozwalający na ich łatwe odszukanie. Roczne zbiory dokumentów inwentaryzacyjnych oznacza się w sposób określony w u.o.r. i przechowuje co najmniej przez okres 5 lat, licząc od początku roku następującego po roku obrotowym, którego dane zbiory dotyczą. Problemem może być ściśle określenie zakresu tych dokumentów inwentaryzacyjnych, ale w praktyce mówi się o dokumentach związanych z organizacją i przygotowaniem spisu, dokumentujących ujęcie wyników spisu oraz rozliczenie spisu. Wszystkie są ważne jako dowody prawidłowości przeprowadzenia spisu i powinny być archiwizowane.

Ten sam art. 27 u.o.r. w ustępie 2 odnosi się do rozliczenia ujawnionych w toku inwentaryzacji różnic między stanem rzeczywistym a stanem wykazanim w księgach rachunkowych. Nakazuje je wyjaśnić i rozliczyć w księgach rachunkowych tego roku obrotowego, na który przypadał termin inwentaryzacji, w myśl zasady memoriału. Dzięki temu sprawozdanie finansowe za ten rok obrotowy wynikać będzie z ksiąg rachunkowych, które zawierają rzeczywisty stan aktywów i pasywów, potwierdzony drogą inwentaryzacji z uwzględnieniem wyników tej inwentaryzacji.

2.2. Miejsce inwentaryzacji w rachunkowości

Definicja rachunkowości sformułowana przez S. Skrzywaną określa rachunkowość jako „system ciągłego w czasie ujmowania, grupowania, prezentowania i interpretowania, wyrażonych w pieniądzu i bilansujących się ogólnych i szczegółowych danych liczbowych o działalności gospodarczej i sytuacji majątkowej jednostki gospodarującej”¹³. Ten system nie jest jednorodny. Zgodnie z art. 4 ust. 3 rachunkowość jednostki obejmuje kilka obszarów:

¹³ S. Skrzywan, *Teoretyczne...*, op.cit., s. 5.

- przyjęte zasady (politykę) rachunkowości;
 - prowadzenie, na podstawie dowodów księgowych, ksiąg rachunkowych, ujmujących zapisy zdarzeń w porządku chronologicznym i systematycznym;
 - okresowe ustalanie lub sprawdzanie drogą inwentaryzacji rzeczywistego stanu aktywów i pasywów;
 - wycenę aktywów i pasywów oraz ustalanie wyniku finansowego;
 - sporządzanie sprawozdań finansowych;
 - gromadzenie i przechowywanie dowodów księgowych oraz pozostałej dokumentacji przewidzianej ustawą;
 - poddanie badaniu, składanie do właściwego rejestru sądowego, udostępnianie i ogłaszanie sprawozdań finansowych w przypadkach przewidzianych ustawą.
- W powyższym można wyodrębnić cztery grupy zagadnień¹⁴:
- 1) koncepcyjne ujęcie systemu rachunkowości jednostki (art. 4 ust. 3 ustawy, pkt. 1, 4, 5),
 - 2) techniczny wymiar systemu rachunkowości jednostki (art. 4 ust. 3 ustawy, pkt. 2, 5, 6),
 - 3) atestacyjna funkcja rachunkowości, służąca zapewnieniu wiarygodności informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych lub potwierdzeniu tej wiarygodności (art. 4 ust. 3 ustawy, pkt. 3, 6, 7),
 - 4) informacyjna i rozliczeniowa funkcja rachunkowości (art. 4 ust. 3 ustawy, pkt 7).

Inwentaryzacja jest okresowym ustalaniem lub sprawdzaniem rzeczywistego stanu aktywów i pasywów oraz wypełnieniem atestacyjnej funkcji rachunkowości. Należy do działań kontrolnych w rachunkowości¹⁵. Atestacja wiarygodności i rzetelności informacji realizowana jest na trzech poziomach¹⁶:

- I – gromadzenie i przechowywanie dowodów księgowych oraz pozostałej dokumentacji,
- II – inwentaryzacja aktywów i pasywów,
- III – badanie sprawozdania finansowego przez biegłego rewidenta.

W przypadku badania podkreśla się znaczenie inwentaryzacji i wiąże się te dwa poziomy: II i III, poprzez jednoczesne ich wykonywanie na pewnym etapie. Zawarcie umowy o badanie sprawozdania finansowego przez kierownika jednostki z podmiotem

¹⁴ *Komentarz do Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości*, red. E. Walińska, wyd. II, stan prawny: 2011.06.30, Lex, Warszawa 2009.

¹⁵ M. Dudek, *System kontroli wewnętrznej w przedsiębiorstwie według standardu COSO II*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010, s. 48.

¹⁶ *Komentarz...*, op.cit.

uprawnionym do badania powinno nastąpić w terminie umożliwiającym biegłemu udział w inwentaryzacji znaczących składników majątkowych, o czym stanowi art. 66 ust. 5 u.o.r. Jest to konieczne, ponieważ tylko w ten sposób – poprzez udział w inwentaryzacji, a tym samym obserwację przebiegu inwentaryzacji, przestrzegania jej zasad – biegły rewident może zweryfikować poprawność jej przeprowadzenia, a zatem przydatność ustaleń inwentaryzacji, i na tej podstawie ocenić poprawność stanów składników inwentaryzowanego majątku. Jest to tym bardziej ważne, że dane empiryczne wskazują na wiele błędów w tym obszarze wykrywanych właśnie w trakcie badania sprawozdania finansowego¹⁷. Przykładowo:

- brak instrukcji inwentaryzacyjnej,
- niedotrzymanie terminów inwentaryzacji i obowiązku powiadomienia o niej biegłego rewidenta,
- braki w zakresie właściwej dokumentacji, oznakowania, jednoznaczności w opisach składników inwentaryzowanych, wyodrębnienia zapasów obcych i zlikwidowanych,
- brak inwentaryzacji metodą weryfikacji sald, którą to metodę należy udokumentować.

Niedociągnięcia w inwentaryzacji mogą wydawać się czasem niewielkie, ale zauważyć trzeba, że nawet takie mogą być przedmiotem zainteresowania audytu śledczego. Ten skupia się na najmniejszych błędach, uznając, że oszuści zaczynają od najmniejszych nadużyć, celem przetestowania warunków panujących w jednostce¹⁸.

2.3. Inwentaryzacja rozliczeniem odpowiedzialności kierownika jednostki

Kierownik jednostki ponosi odpowiedzialność za inwentaryzację. Moment powstania tej odpowiedzialności to już sama organizacja rachunkowości¹⁹. „Organizacja rachunkowości to zespół sposobów umożliwiających uporządkowane powiązanie

¹⁷ B. Sawicka, *Efekty obowiązkowego badania sprawozdań finansowych w jednostkach badanych po raz pierwszy*, w: *Audyt zewnętrzny sprawozdania finansowego a wiarygodność przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, W. Janik, KUL, Lublin 2012, s. 187–197.

¹⁸ A. Kamela-Sowińska, *Audyt śledczy – pojęcie i zakres*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010, s. 97.

¹⁹ M. Garstka, *Podstawy etyki zawodowej w rachunkowości*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2013, s. 39.

różnych czynności i urządzeń niezbędnych do realizacji procesu informacyjnego, w celu zapewnienia prawidłowego funkcjonowania rachunkowości w jednostce gospodarczej z uwzględnieniem jej specyficznych cech, możliwości technicznych i kadrowych oraz przy racjonalnym zaangażowaniu środków i nakładów pracy²⁰. Wskazuje się, że „zakres organizacji rachunkowości można podzielić na obszar dotyczący całego systemu informacyjnego oraz na obszar dotyczący organizacji komórki (działu) rachunkowości”²¹. Opracowanie koncepcji systemu rachunkowości obejmuje również kwestie inwentaryzacji, co znajduje praktyczny wyraz w dokumencie opisującym zasady rachunkowości i w instrukcji inwentaryzacyjnej. Jednostka powinna określić tam zasady prowadzenia gospodarki magazynowej, zasady i terminy przeprowadzenia inwentaryzacji i odpowiedzialność majątkową osób za powierzone mienie.

Jedynym obszarem rachunkowości, za który kierownik jednostki nie może scedować odpowiedzialności na inną osobę, jest inwentaryzacja w formie spisu z natury. Artykuł 4 u.o.r. w ust. 5 stanowi, że kierownik jednostki ponosi odpowiedzialność za wykonywanie obowiązków w zakresie rachunkowości określonych ustawą, w tym z tytułu nadzoru, również w przypadku, gdy określone obowiązki w zakresie rachunkowości – z wyłączeniem odpowiedzialności za przeprowadzenie inwentaryzacji w formie spisu z natury – zostaną powierzone innej osobie lub przedsiębiorcy, za ich zgodą.

2.4. Inwentaryzacja narzędziem sprawdzenia i sprostowania danych ewidencji księgowej

Według encyklopedii rachunkowości inwentaryzacja to „ogół czynności zmierzających do ustalenia rzeczywistego stanu określonych składników środków trwałych i obrotowych oraz zobowiązań na ściśle oznaczony moment w celu sprawdzenia i sprostowania danych ewidencji księgowej”²². Powstaje pytanie, dlaczego rodzi się konieczność sprostowania danych ewidencji księgowej, czyli dlaczego dochodzi do nieprawidłowości w ewidencji. S. Skrzywan zidentyfikował dwie grupy przyczyn odchylenia stanu ewidencyjnego od rzeczywistości, a mianowicie²³:

²⁰ T. Kiziukiewicz, *Organizacja rachunkowości w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2002, s. 10.

²¹ K. Winiarska, *Organizacja rachunkowości*, PWE, Warszawa 2011, s. 14.

²² *Mała encyklopedia...*, op.cit., s. 139.

²³ S. Skrzywan, *Teoretyczne...*, op.cit., s. 89.

- 1) naturalne cechy przedmiotu ewidencji,
- 2) błędy i zaniedbania lub nadużycia pracowników.

Te pierwsze wiąże on z fizycznymi i chemicznymi zmianami składników majątku, trudnościami w zakresie dokładnego pomiaru pewnych składników rzeczowych oraz z uleganiem wpływom czynników niemierzalnych, będących przyczyną utraty wartości. Do drugich zaliczył na przykład niedokładne pomiary, brak staranności, błędne wypełnianie dokumentów, stosowanie niewłaściwych norm, zaniechanie sporządzenia dokumentów, pomyłki w obrocie magazynowym, błędy w ewidencji, dopuszczanie do przedawnienia, nienaliczanie kar i odsetek, ukrywanie faktów marnotrawstwa powstającego przez niestaranność czy bezmyślność lub niewyrobinie społeczne, a wreszcie wprost kradzieże i nadużycia oraz fałszerstwa w celu osiągnięcia korzyści. Teraz z kolei można zapytać, dlaczego dochodzi do tych zawnionych niedoborów, które należy bezwzględnie uznać za takie, których nie powinno być. Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej (dalej: MSRF) 240 Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw, Zastosowania i inne materiały objaśniające w paragrafie A1 stwierdza, że oszustwo wiąże się z występowaniem motywów, nacisków lub możliwości popełnienia oszustwa oraz istnieje pewne usprawiedliwienie dla jego popełnienia²⁴. Na tej podstawie wyróżnić można trzy czynniki sprzyjające oszustwu: zachęta lub presja, sposobność i odpowiednia postawa. Dla zaistnienia oszustwa musi być sprawca i obniżona odporność systemu, który umożliwia mu nieprawidłowe działanie, nie wykrywa w porę i nie koryguje skutków jego działania. Na zachowanie pracownika wpływają trzy główne czynniki: umiejętności, środowisko pracy i motywacja do pracy²⁵. Uczciwość osoby zmniejsza prawdopodobieństwo wystąpienia oszustwa z jej udziałem. MSRF 240 wskazuje, że oszustwa są popełniane wtedy, gdy sprawca postąpi celowo lub nieświadomie w sposób niezgodny z zasadami postępowania²⁶.

Okazuje się zatem, że w czasie inwentaryzacji można dokonać również oceny skuteczności kontroli wewnętrznej. Potwierdza to literatura, gdzie wskazuje się, że poza ustaleniem rzeczywistego stanu składników aktywów i pasywów dokonuje się

²⁴ Par. A1, *Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej 240 Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw, Zastosowania i inne materiały objaśniające*, <https://kibr.org.pl/pl/normy>, dostęp 21.01.2016.

²⁵ A. Mikuta, „Wybierz pracę którą kochasz, a nie będziesz musiał pracować nawet przez jeden dzień w swoim życiu”. *Jak zrealizować cele firmy, realizując potrzeby pracownika*, w: *Współczesne oblicza kapitału ludzkiego i intelektualnego*, red. F. Byłok, A. Słocińska, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2011, s. 328.

²⁶ Par. A1, *Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej 240...*, op.cit.

oceny przydatności składników mienia, a ponadto pozyskuje informacje odnośnie do potrzeby ulepszenia dokumentacji i zasad ewidencji oraz jakości i skuteczności kontroli wewnętrznej²⁷.

2.5. Inwentaryzacja elementem systemu kontroli wewnętrznej

Inwentaryzacja jest elementem systemu kontroli wewnętrznej²⁸. Można posłużyć się tu opisem kontroli zawartym w MSRF 315 Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki poznaniu jednostki i jej otoczenia, gdzie mówi się, że składa się ona z następujących elementów:

- 1) środowiska kontroli;
- 2) procesu szacowania ryzyka przez jednostkę;
- 3) systemu informacyjnego, włącznie z procesami gospodarczymi objętymi sprawozdawczością finansową i przekazywaniem informacji;
- 4) działań kontrolnych;
- 5) monitorowania kontroli²⁹.

MSRF 315 (załącznik 1 pkt 9) jako przykład czynności kontrolnych w postaci kontroli fizycznej podaje okresowe przeliczanie i porównywanie z kwotami wykazanymi w ewidencji służącej kontroli, np. porównywanie wyników spisów gotówki w kasie, papierów wartościowych i zapasów z dokumentacją księgową. Wskazuje na powiązanie kontroli fizycznych, mających na celu zapobiegać kradzieży aktywów, z wiarygodnością sporządzania sprawozdania finansowego.

2.6. Inwentaryzacja przedmiotem kontroli wewnętrznej

Inwentaryzacja stanowi czynność kontrolną, ale sama również podlega kontroli. Wspomniany MSRF 315 w punkcie A130 mówi wprost o czynnościach kontrolnych odnośnie do spisu z natury: „czynności kontrolne, które jednostka ustanowiła w celu zapewnienia, że jej personel prawidłowo przelicza i rejestruje zapasy w ramach

²⁷ M. Gmytrasiewicz, *Rachunkowość...*, op.cit., s. 141.

²⁸ E. Radawiecka, *Organizacja...*, op.cit., s. 109.

²⁹ *Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej 315 Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki poznaniu jednostki i jej otoczenia*, <https://kibr.org.pl/pl/normy>, dostęp 21.01.2016.

rocznego spisu z natury, wiąże się bezpośrednio z istnieniem i kompletnością stwierdzeń dotyczących sald kont zapasów”. W trakcie organizacji inwentaryzacji powinna być wybrana osoba kontrolująca poprawność i rzetelność wykonywania czynności spisowych przez zespoły spisowe. To służy zapewnieniu jakości i uniknięciu nieprawidłowości w procesie inwentaryzacji, które to nieprawidłowości mogą wystąpić również tu, tak jak w każdym innym działaniu. Powinny być zidentyfikowane jako potencjalne ryzyka związane z tym procesem, ocenione prawdopodobieństwo ich wystąpienia i powinny być ustalone metody przeciwdziałania ich wystąpieniu. Na skutek stwierdzenia istotnych nieprawidłowości w sposobie inwentaryzowania może dojść do konieczności ponownego jej przeprowadzenia. Inwentaryzacja, aby spełnić swoje cele, musi być przeprowadzona rzetelnie i bezstronnie.

2.7. Inwentaryzacja rozliczeniem odpowiedzialności pracowników

Celem inwentaryzacji jest też rozliczenie osób odpowiedzialnych materialnie za powierzone im mienie³⁰. Osoby odpowiedzialne materialnie są obecne przy spisie z natury jako obserwatorzy i mają prawo zgłosić uwagi co do przeprowadzania spisu. Trzeba podkreślić, że w prowadzeniu inwentaryzacji jako narzędziu przeciwdziałania oszustwom szczególnie ważne jest rozliczenie inwentaryzacji, w tym rozliczenie osób odpowiedzialnych materialnie za powierzone im mienie. Ta okoliczność powoduje nawet wyodrębnienie rodzaju inwentaryzacji tzw. zdawczo-odbiorczej³¹, stosowanej w związku ze zmianą osoby materialnie odpowiedzialnej za powierzone mienie. Niemniej jednak rozliczenie takie powinno dotyczyć każdego rodzaju inwentaryzacji: zarówno systematycznej, jak i doraźnej. Pozostawienie, szczególnie niedoborów, bez rozliczenia w postaci poszukiwania ich przyczyn, znalezienia winnych i wyciągnięcia konsekwencji będzie oddziaływać szczególnie negatywnie i tworzyć zły klimat w organizacji. Klimat sprzyjający popełnianiu oszustw. Istnienie zadowolającego środowiska kontroli może pomóc ograniczyć ryzyko oszustwa, ale nie odstrasza całkowicie. Jednak jego słabości mogą istotnie podważać skuteczność kontroli.

³⁰ E. Radawiecka, *Organizacja...*, op.cit., s. 109.

³¹ Ibidem, s. 111.

Kulturę organizacji można opisać poprzez wartości i normy, ale także artefakty i styl zarządzania³². Szczególnie styl zarządzania może mieć wpływ na to, jakie będzie podejście do rozliczania inwentaryzacji, co wiąże się ze sposobem postępowania z pracownikami. Reakcja kierownika jednostki, a w zasadzie jej brak, na niedobory, błędy w inwentaryzacji, przyzwolenie na niewłaściwe postępowanie mogą negatywnie wpływać na tę kontrolę i przekreślić jej cel, a dodatkowo być równoznaczne ze zmarnotrawieniem sił i środków na nią przeznaczonych. Rozliczenie różnic zidentyfikowanych w składnikach majątku w procesie inwentaryzacji sprowadza się bowiem właśnie do reakcji kierownika jednostki, a ta polega na określeniu przyczyn powstania i obciążeniu niedoborami zawinionymi osób materialnie odpowiedzialnych za zasoby i obciążeniu niedoborami niezawinionymi wyniku finansowego, a w przypadku nieuzasadnionych nadwyżek uznaniu wyniku finansowego³³.

3. Podsumowanie

Celem inwentaryzacji jest ustalenie rzeczywistego stanu aktywów i pasywów na dany moment, weryfikacja ich gospodarczej przydatności, wycena i porównanie z ewidencją księgową, rozliczenie i wyjaśnienie różnic, rozliczenie osób materialnie odpowiedzialnych za mienie, a wreszcie skorygowanie ewidencji, aby odzwierciedlała stan faktyczny. Jeżeli sprawozdanie finansowe podlega badaniu, należy umożliwić biegłemu rewidentowi udział w inwentaryzacji znaczących składników majątku, co podniesie jakość sprawozdania finansowego oraz może przynieść jednostce wymierne korzyści w zakresie poprawy niedociągnięć tego procesu i wykrycia nadużyć, mimo że biegły nie jest przygotowany i nie ma narzędzi do wykrywania oszustw³⁴.

Inwentaryzacja jako element rachunkowości wpływa na jakość informacji i sama podlega wymogom jakościowym stawianym systemowi rachunkowości, w tym procesom kontroli i dowodom księgowym. Z inwentaryzacją jako elementem rachunkowości wiąże się też kwestia odpowiedzialności za prowadzenie rachunkowości. Prawidłowa inwentaryzacja warunkuje, jako jeden z czynników, prawidłowość

³² M. Armstrong, *Strategiczne zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wolters Kluwer SA, Warszawa 2010, s. 342.

³³ M. Gmytrasiewicz, *Rachunkowość...*, op.cit., s. 142.

³⁴ W. Gabrusewicz, *Cele audytu a oczekiwania inwestorów*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010, s. 67.

sprawozdania finansowego i wyniku finansowego. O przydatności inwentaryzacji stanowi fakt, że zabezpiecza ona zasoby przed utratą w wyniku marnotrawstwa, nadużyć, złej eksploatacji i przechowywania, błędów, oszustwa lub innych nieprawidłowości, czym zapewnia skuteczną ochronę majątku jednostki³⁵. Przydatność inwentaryzacji dla zapobiegania oszustwom w rachunkowości wynika również z faktu, że terminowe i właściwe jej przeprowadzenie warunkuje rzetelność i kompletność ksiąg rachunkowych oraz sprawozdania finansowego, zmniejszając prawdopodobieństwo wystąpienia w nich skutków oszustw, polegających zarówno na oszustwach ewidencyjnych, jak i majątkowych. Może ona ujawnić pierwsze symptomy oszustwa, potwierdzone następnie na przykład przez audyt śledczy, który pojawia się w odpowiedzi na podejrzenie popełnienia przestępstwa. Właściwe przeprowadzenie inwentaryzacji ma wpływ na kształtowanie środowiska wewnętrznego w jednostce i nadanie znaczenia kontrolom. Aby jednak tak było, należy bezwzględnie przestrzegać zasad jej prowadzenia wskazanych w przepisach i zasad jakościowych opisywanych w literaturze³⁶. Zasady te zapewniają poprawność oraz rzetelność procesu i same w sobie są wystarczające w tym względzie. Z wielu powodów szczególnych, m.in. tych wskazanych w artykule, inwentaryzacja jest ważnym elementem rachunkowości, szczególnie w wymiarze atestacyjnym. W tym kontekście konieczne jest uważne przeanalizowanie uproszczeń, jakie proponuje się wprowadzić do zasad inwentaryzacji dla jednostek zatrudniających poniżej 10 osób³⁷ i ocena ich zasadności pod kątem wiarygodności sprawozdań finansowych tych jednostek, ale także pod kątem ochrony tych jednostek przed błędami i oszustwami.

³⁵ E. Pogodzińska-Mizdrak, *Inwentaryzacja...*, op.cit., s. 117–118.

³⁶ E. Radawiecka, *Organizacja...*, op.cit., s. 110.

³⁷ Stanowisko w sprawie inwentaryzacji drogą spisu z natury zapasów materiałów, towarów, wyrobów gotowych i półproduktów, Dz. Urz. Ministra Finansów z 2016 r. poz. 55. Uproszczenie w II A 19 i 23 brzmi: 19. *W jednostkach, w których średnioroczne zatrudnienie nie przekracza 10 osób, zadania komisji inwentaryzacyjnej może wykonywać jedna osoba (...);* 23. *W jednostkach o średniorocznym zatrudnieniu nieprzekraczającym 10 osób czynności spisowe może przeprowadzać jedna osoba, jeżeli niemożliwe lub ekonomicznie nieuzasadnione jest zaangażowanie do spisu co najmniej dwóch osób.*

Bibliografia

Dokumenty prawne

1. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz.U. z 2016 r., nr 1047.
2. Stanowisko w sprawie inwentaryzacji drogą spisu z natury zapasów materiałów, towarów, wyrobów gotowych i półproduktów, Dz. Urz. Ministra Finansów z 2016 r. poz. 55.

Wydawnictwa zwarte

1. Armstrong M., *Strategiczne zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wolters Kluwer SA, Warszawa 2010.
2. Dudek M., *System kontroli wewnętrznej w przedsiębiorstwie według standardu COSO II*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010.
3. Gabrusewicz W., *Cele audytu a oczekiwania inwestorów*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010.
4. Garstka M., *Podstawy etyki zawodowej w rachunkowości*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2013.
5. Gmytrasiewicz M., *Rachunkowość. Podstawowe założenia i zasady*, Difin, Warszawa 2008.
6. Kamela-Sowińska A., *Audyt śledczy – pojęcie i zakres*, w: *Audyt w systemie kontroli*, red. W. Gabrusewicz, KIBR, Poznań 2010.
7. Kiziukiewicz T., *Organizacja rachunkowości w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2002.
8. *Komentarz do Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości*, red. E. Walińska, wyd. II, Warszawa 2009.
9. *Mała encyklopedia rachunkowości*, red. S. Skrzywan, PWG, Warszawa 1959.
10. Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej 240 Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw, Zastosowania i inne materiały objaśniające, <https://kibr.org.pl/pl/normy>, dostęp 21.01.2016.
11. Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej 315 Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki poznaniu jednostki i jej otoczenia, <https://kibr.org.pl/pl/normy>, dostęp 21 stycznia 2016 r.
12. Mikuta A., „Wybierz pracę którą kochasz, a nie będziesz musiał pracować nawet przez jeden dzień w swoim życiu”. Jak zrealizować cele firmy, realizując potrzeby pracownika, w: *Współczesne oblicza kapitału ludzkiego i intelektualnego*, red. F. Byłok, A. Słocińska, Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej.

13. *Organizacja rachunkowości*, red. K. Winiarska, PWE, Warszawa 2011.
14. Pacioli L., *Traktat o rachunkowości*, SKwP, Warszawa 2007.
15. Pogodzińska-Mizdrak E., *Inwentaryzacja jako ważne ogniwo kontroli wewnętrznej w jednostce gospodarczej*, „Zeszyty Ekonomiczne Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2005, 674.
16. Pogodzińska-Mizdrak E., *Informacyjna rola bilansu w historycznej perspektywie*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2009, t. 51(107).
17. *Rachunkowość wobec kryzysu gospodarczego*, red. B. Micherda, Difin, Warszawa 2010.
18. Radawiecka E., *Organizacja inwentaryzacji*, w: *Organizacja rachunkowości*, red. K. Winiarska, PWE, Warszawa 2011.
19. Sawicka B., *Efekty obowiązkowego badania sprawozdań finansowych w jednostkach badanych po raz pierwszy*, w: *Audyty zewnętrzny sprawozdania finansowego a wiarygodność przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, W. Janik, KUL, Lublin 2012.
20. Skrzywan S., *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1971.
21. Winiarska K., *Organizacja rachunkowości*, PWE, Warszawa 2011.

Materiały internetowe

1. http://www.mf.gov.pl/ministerstwo-finansow/dzialalnosc/ciala-kolegialne/komitet-standardow-rachunkowosci/krajowe-standardy-rachunkowosci-i-stanowiska-komitetu/-/asset_publisher/0d1Z/content/stanowiska-komitetu?redirect=http%3A%2F%2Fwww.mf.gov.pl%2Fministerstwo-finansow%2Fdzialalnosc%2Fciala-kolegialne%2Fkomitet-standardow-rachunkowosci%2Fkrajowe-standardy-rachunkowosci-i-stanowiska-komitetu%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_0d1Z%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1#p_p_id_101_INSTANCE_0d1Z/

Stocktaking as a Tool to Prevent Accounting and Reporting Fraud and Misappropriation of Corporate Resources

Summary

In the author's opinion, stocktaking may prevent fraud. To prove the thesis the author examined literature, legal provisions, and best practices. Then she identified the need of stocktaking, its goal, place in accounting, significance of results, implementing regulations on its procedure, quality requirements vis-a-vis stocktaking and how it contributes to the reliability of financial statements plus its impact upon preventing fraud. Through stocktaking, accounting periodically checks the real status of assets and liabilities. Stocktaking fulfils the attest function of accounting. Its type, deadlines and frequency are specified in law. Techniques are rules of best practice. Stocktaking as a tool that prevents fraud: absolves managers from liability; checks and makes corrections to data in the books of accounts; acts as a component of internal control system; acts as a subject of internal control; absolves employees from liability for company property entrusted to them.

Keywords: accounting, stocktaking, fraud

Alina Rydzewska
Politechnika Śląska

Finansjalizacja a klasyczne funkcje giełdy papierów wartościowych

Streszczenie

W tradycyjnym ujęciu, giełda papierów wartościowych stanowiła zorganizowany rynek, stanowiący własność członków giełdy lub państwa, który pełnił służebną rolę w stosunku do gospodarki realnej w ramach funkcji alokacyjnej, wartościującej i informacyjno-kontrolnej. Zmiany w gospodarce związane z finansjalizacją wpłynęły na zasady funkcjonowania giełd papierów wartościowych. Wzrost znaczenia rynku derywatów, pogoń za krótkoterminowymi zyskami (zjawisko tzw. niecierpliwego kapitału), ucieczka kapitału z inwestycji długoterminowych, działalność nowych podmiotów nastawionych na szybkie zarobkowanie na giełdzie (m.in. inwestorów wysokiej częstotliwości, HFT) – to przykłady zjawisk znajdujących odzwierciedlenie w funkcjach pełnionych przez giełdy.

Celem artykułu jest identyfikacja przejawów wpływu finansjalizacji na funkcje giełd papierów wartościowych oraz próba oceny tych zjawisk z punktu widzenia zagrożeń dla uczestników rynku i gospodarki.

Słowa kluczowe: finansjalizacja, giełda papierów wartościowych, zniekształcenia funkcji giełd, instrumenty pochodne

Kody klasyfikacji JEL: G10, G12, G13, G14

1. Wprowadzenie

Dotychczas nauki ekonomiczne za oczywiste uznawały paradygmat, że rozwój sektora finansowego świadczy o dojrzałości gospodarki, gdyż im większy sektor finansowy, tym większa efektywność wykorzystania zasobów. Natomiast pośrednictwo finansowe jako usługa oparta na umowie niezależnych stron zawsze tworzy wartość dodaną, podobnie jak tworzy ją sfera realna (a więc zwiększa PKB). Jednakże przejawy finansjalizacji, mające głównie charakter zagrożeń, dały podstawy do podważenia przedstawionych twierdzeń. Okazało się bowiem, iż sfera finansowa przestała być służebna w stosunku do gospodarki realnej, a wręcz ją zdominowała. Z kolei instytucje finansowe, nastawione na szybki krótkookresowy zysk, są zainteresowane tworzeniem instrumentów finansowych bez względu na ryzyko i możliwości ich spłaty¹.

Wobec przedstawionych zjawisk życia gospodarczego, coraz większym zainteresowaniem wśród teoretyków cieszy się nurt związany z finansjalizacją. Powstał on na przełomie wieków XX i XXI i ma charakter interdyscyplinarny: ekonomiczny, socjologiczny, politologiczny, psychologiczny, etyczny. Ze względu na złożoność kategorii finansjalizacji, w literaturze występuje problem z ogólnie przyjętą definicją². Przedstawione wymiary finansjalizacji łączy wskazywanie szczególnej i rosnącej roli sfery finansowej oraz kryteriów finansowych w funkcjonowaniu gospodarki oraz w życiu ekonomicznym i społecznym.

Finansjalizacja może być rozpatrywana w szerokim i wąskim znaczeniu. Zgodnie z wąskim podejściem, przedstawiona kategoria odnosi się do działalności niefinansowych podmiotów ekonomicznych wypracowujących dochody głównie w ramach działalności finansowej, a nie tradycyjnie rozumianej działalności operacyjnej i inwestycyjnej. Z kolei szerokie ujęcie wiąże finansjalizację z procesem autonomizacji sfery finansowej w relacji do sfery realnej, a nawet nadrzędności tej pierwszej

¹ T. Gruszecki, *Przerośnięta sfera*, „Gazeta Bankowa” 2010, nr 2, s. 32–36.

² W polskiej literaturze nie ma jednoznaczności co do stosowania terminu finansjalizacja. Część autorów posługuje się terminami finansyzacja bądź ufinansowanie. Wynika to różnych tłumaczeń angielskiego słowa *financialisation*. M. Ratajczak, *Finansyzacja gospodarki*, „Ekonomista” 2012, nr 3, s. 282; J. Kulawik, *Demony finansyzacji*, „Gazeta Bankowa” 2010, nr 1, s. 39–45.

w stosunku do drugiej. Rynki finansowe oraz elity finansowe uzyskują coraz większy wpływ na politykę ekonomiczną i na efekty gospodarowania³.

Finansjalizacja w tradycyjnym ujęciu (jako zorganizowany rynek stanowiący własność członków giełdy) pełni służebną rolę w stosunku do gospodarki realnej w ramach funkcji alokacyjnej, mobilizacyjnej, wartościującej. Przejawy finansjalizacji, m.in. rozwój ilościowy i jakościowy instrumentów pochodnych, wykształcenie się zjawiska tzw. kapitału niecierpliwego, wzrost roli instytucji finansowych (w tym nastawionych na zarobkowanie na krótkoterminowych operacjach finansowych) i ich dochodów w gospodarce, zmiany w zarządzaniu przedsiębiorstwami – dominacja dochodów z (krótkoterminowej) działalności finansowej kosztem działalności operacyjnej i długoterminowej inwestycyjnej, nasilenie się częstotliwości kryzysów finansowych – znajdują odzwierciedlenie w pełnionych funkcjach. Wpływają na jakość alokacji środków finansowych w gospodarce, zdolność do mobilizacji oszczędności oraz wiarygodność wyceny instrumentów finansowych na rynku giełdowym. Przy czym należy zaznaczyć, iż giełda jednocześnie jako segment rynku finansowego stanowi siłę napędową rozwoju i dominacji sfery finansowej.

Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja wpływu finansjalizacji na funkcje giełd papierów wartościowych oraz próba oceny tych zjawisk z punktu widzenia zagrożeń dla uczestników rynku i gospodarki.

2. Charakterystyka giełd papierów wartościowych w dobie finansjalizacji

Giełda papierów wartościowych, przede wszystkim w krajach o systemie anglosaskim, uznawana jest za kluczowy podmiot rynku finansowego. Dzięki emisji papierów wartościowych oraz obrotowi wtórnemu kapitał jest transferowany w inwestycje, które powinny przynosić największe korzyści, zarówno dla inwestorów, jak i podmiotów wykazujących zapotrzebowanie na środki finansowe. Istnieje nawet podgląd, że bez giełd papierów wartościowych nie byłby możliwy skok cywilizacyjny w ostatnim stuleciu, związany z rozwojem m.in. nowych technologii informatycznych i telekomunikacyjnych. Natomiast żadna władza publiczna nie jest w stanie alokować kapitału równie skutecznie.

³ E. Stockhammer, *Financialisation and the Slowdown of Accumulation*, „Cambridge Journal of Economics” 2004, vol. 5.

Pierwotnie giełdy papierów wartościowych były prostymi rynkami, na których odbywał się handel instrumentami dłużnymi. Z czasem rozwinął się handel akcjami. Obrót instrumentami kasowymi na rynkach giełdowych dominował do końca XX w. Na giełdach o obrocie kasowym pomiędzy uczestnikami – z jednej strony inwestorami (instytucjonalnymi, indywidualnymi) a przedsiębiorstwami emitującymi i utrzymującymi w obrocie wtórnym papiery wartościowe – zachodzą procesy, które stanowią o klasycznych funkcjach giełdy. W skali mikroekonomicznej, dla emitentów rynek giełdowy stanowi źródło kapitału, którego potrzebują na realizację swych inwestycji⁴. Dla inwestorów zaś jest miejscem inwestycji wolnych środków, oferującym całą gamę walorów o różnym okresie zapadalności, charakteryzujących się różnym stopniem ryzyka oraz stopy zwrotu. W skali makroekonomicznej najważniejsze funkcje to: alokacyjna – transfer kapitału między dysponentami a biorcami, mobilizująca oszczędności – akumulacja nadwyżki finansowej oraz wartościująca – wycena papierów wartościowych⁵.

Generalnie, przełom wieków XX i XXI to okres dynamicznych przemian w działalności giełd papierów wartościowych. Lata 70. i 80. ubiegłego stulecia to okres powstawania giełd instrumentów pochodnych. Natomiast zmiany w zakresie technologii dały podstawy do elektronizacji działalności giełd. Dotychczasowy system *open outcry*, polegający na zawieraniu transakcji pomiędzy maklerami uczestniczącymi fizycznie w transakcjach, został zastąpiony możliwością zdalnego uczestnictwa w rynku giełdowym⁶. Dzięki systemom informatycznym transakcje są zawierane na podstawie wpływających zleceń, według ściśle określonego algorytmu. Natomiast uczestnikami obrotu giełdowego, poza maklerami, stali się bezpośrednio (przez Internet) inwestorzy.

Elektronizacja obrotu giełdowego uwarunkowała procesy przekształceń własnościowych giełd papierów wartościowych. Wyeliminowała pośredniczącą rolę maklerów, co wiązało się z procesem dezintermediacji. Proces ten z kolei spowodował, że w dotychczas funkcjonujących tradycyjnych giełdach o charakterze członkowskim funkcja członka (pośrednika w obrocie giełdowym) stała się ekonomicznie nieuzasadniona. Stąd też dała podstawy kolejnym procesom – demutualizacji, w ramach

⁴ Należy zaznaczyć, iż emisja papierów wartościowych przez przedsiębiorstwa nie musi się odbywać na rynku giełdowym. Może przebiegać jako emisja publiczna na rynku pozagiełdowym bądź jako emisja prywatna.

⁵ P. Kulpaka, *Giełdy w gospodarce*, PWE, Warszawa 2007, s. 51.

⁶ M. Gorham, *The long, promising evolution of screen-based trading*, FOCUS, „The monthly newsletter of regulated exchanges, with key market figures” 2011, no 221, s. 3.

których giełdy przekształcają się z tradycyjnych struktur członkowskich w spółki, które najczęściej przyjmują postać spółek akcyjnych⁷. Kolejnym krokiem jest emisja własnych akcji na rynku giełdowym⁸.

Giełdy z instytucji *non-profit* przekształcają się więc w instytucje finansowe, działające na zasadzie komercyjnego przedsiębiorstwa prowadzącego działalność usługową. Ze stosunkowo prostych pośredników transferu kapitału stały się instytucjami prowadzącymi zdywersyfikowaną działalność. Giełdy bowiem otwierają nowe rynki obrotu, np. dla innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw, tworzą nowe produkty, a także przejmują w ramach łańcucha wartości funkcje, które wcześniej pełniły odrębne instytucje⁹. Ponadto giełdy nakierowują swoje działania na stosowanie coraz to nowszych i sprawniejszych technologii informatycznych i telekomunikacyjnych oraz sprzedaż nowych produktów informatycznych. Ich działalność usługowa obejmuje: obsługę emitentów, obrót instrumentami finansowymi (na rynku kasowym i derywatami), rozpowszechnianie informacji, a także usługi rozliczeń i rozrachunków, sprzedaż i udostępnianie oprogramowania do analizy notowań, prowadzenie szkoleń itd.¹⁰.

Giełdy, chcąc być konkurencyjnymi, muszą prowadzić swoją działalność efektywnie, intensyfikując ją na tych obszarach, które zapewniają największe możliwości wzrostu i tym samym przychodów, jednocześnie rezygnując ze świadczenia usług, które nie są dochodowe. Jednym z działań stał się rozwój derywatów. Obrót kasowy bowiem staje się coraz mniej rentowny. Przyczyną jest konkurencja pomiędzy giełdami, związana z naciskiem na obniżanie opłat związanych z emisją oraz

⁷ Podstawową przyczyną demutualizacji jest ograniczenie kontroli członków giełdy (szczególnie lokalnych, narodowych) jako strategicznych właścicieli. Głównym uzasadnieniem jest przekonanie, że prywatna struktura daje możliwość szybszego reagowania na nowe wyzwania otoczenia. Natomiast członkowie giełd, dążąc do maksymalizacji własnych zysków z pośrednictwa w handlu, nie zawsze dbają o podwyższanie konkurencyjności giełd. Drugą przyczyną demutualizacji jest pozyskanie – poprzez sprzedaż udziałów na zewnątrz – kapitału niezbędnego do ekspansji i inwestycji w technologię. Patrz szerzej: B. Jacquilat, *Corporate governance of stock exchange*, „Revue d'économie financière” (English ed.) 2006, no 82(1), s. 159.

⁸ B. Steil, *Changes in the Ownership and Governance of Exchanges: Causes and consequences*, Brookings-Wharton Papers on Financial Services, 2002, s. 6

⁹ W ramach konsolidacji pionowej giełdy dokonują połączeń systemu notowań i handlu z instytucjami rozliczeniowymi oraz depozytowymi, czyli tzw. *post-trade integration*, co miało miejsce na giełdach we Frankfurcie, Amsterdamie i Brukseli.

¹⁰ A. Goczyńska, *Organizacja giełdy papierów wartościowych jako przedsiębiorstwa*, „Przegląd Organizacji” 2012, nr 8, s. 33–35.

opłatami rocznymi za notowanie akcji i obligacji¹¹. Giełdy rozszerzają więc swoją działalność, otwierając nowe rynki instrumentów pochodnych bądź też dokonują konsolidacji poziomej z giełdami derywatów, np. Deutsche Börse z Eurex¹². Marże zysku na rynku terminowym bowiem są wyższe m.in. ze względu na notowania i sposób rozliczania takich transakcji¹³. Opcje i kontrakty futures, w przeciwieństwie do instrumentów kasowych, są często notowane na jednej giełdzie i rozliczane przez jedną izbę. Ponadto nadzorcy finansowi, zarówno w Europie, jak i Ameryce Północnej, starają się możliwie dużą część obrotu derywatami przenieść z rynków OTC na regulowane giełdy¹⁴.

Giełda papierów jest ważnym uczestnikiem przemian związanych z finansjalizacją. Z jednej strony, takie zmiany otoczenia, jak np. wykształcenie tzw. kapitału niecierpliwego, wzrost roli inwestorów nastawionych na pogoń za wysokim krótkookresowym zyskiem, nasilenie zjawisk zaburzających stabilizację na rynku finansowym, wpływają na działalność giełd. Natomiast giełda funkcjonuje na podstawie mechanizmu rynkowego i preferuje uczestników potrafiących trafnie przewidzieć przedsięwzięcia rokujące zysk, kosztem pozostałych inwestorów. Z drugiej strony, napędza niektóre zjawiska finansjalizacji. Dotyczy to m.in. rozwoju instrumentów pochodnych. Wolumen światowych obrotów, dotyczących handlu opcjami i kontraktami futures (ujętymi pojedynczo), jako liczba kontraktów w mld, w latach 1996–2014 zwiększył się ponad 10-krotnie, osiągając w rekordowym 2011 r. 24,5 mld kontraktów (w 2014 r. liczba kontraktów wynosiła 21,7 mld)¹⁵.

Z giełdą jest utożsamiana część negatywnych skutków funkcjonowania rynków finansowych, zwłaszcza w dobie finansjalizacji. Jednocześnie, zgodnie z klasycznym podejściem, giełda stanowi instytucję realizującą ważne gospodarcze funkcje. Zasadne jest zatem podjęcie rozważań związanych z analizą zjawisk finansjalizacji z punktu widzenia klasycznych funkcji: alokacyjnej, mobilizacyjnej i wartościującej.

¹¹ I. Domowitz, B. Steil, *Innovation in Equity Trading Systems: the Impact on Trading Costs and the Cost of Equity Capital*, w: *Technological Innovation and Economic Performance*, red. B. Steil, D.G. Victor, R.R. Nelson, Princeton University Press, Princeton 2002, s. 314–326.

¹² W 2012 r. na 57 giełd członków WFE 59% były to giełdy prowadzące obrót zarówno instrumentami kasowymi, jak i derywatami. R. Devai, G. Naacke, *World Federation Of Exchanges Cost & Survey*, 2012, s. 10.

¹³ Dochodowość handlu derywatami obrazują wyniki giełd. W dochodach wszystkich giełd, zgodnie z danymi World Federation of Exchanges, największy udział (35%) pochodził z handlu i rozliczeń instrumentami pochodnymi. Por. R. Devai, G. Naacke, *World...*, op.cit., s. 26.

¹⁴ G. Siemionczyk, *Giełdy bronią się przez atak*, „Parkiet” 2011, 19 lutego.

¹⁵ G. Naacke, E. Penistone, T. Chekanova, *WFE/IOMA 2014 Derivatives Market Survey*, WFE, August 2015, s. 4.

3. Wpływ zjawiska finansjalizacji na funkcję alokacyjną giełdy

Funkcja alokacyjna giełdy papierów wartościowych wiąże się z transferem wolnych zasobów finansowych od podmiotów posiadających ich nadwyżki do podmiotów wykazujących zapotrzebowanie na nie. Poprzez zinstytucjonalizowany rynek papierów wartościowych, inwestorzy (instytucjonalni oraz indywidualni), nabywając akcje i obligacje, finansują działalność rozwojową podmiotów będących emitentami tych instrumentów. Z jednej strony, giełda daje nawet małym inwestorom możliwość wyboru formy inwestycji, a przez to przeznaczenia zasobów finansowych, a z drugiej – umożliwia emitentom szeroki dostęp do wolnych środków finansowych. Stanowi więc główny mechanizm alokacji rzadkich środków finansowych.

Tradycyjnie służebna rola giełdy jako pośrednika w stosunku do gospodarki realnej wiąże się z tym, że gospodarstwa domowe, dzięki swym oszczędnościom, finansują rozwój przedsiębiorstw bądź innych podmiotów poprzez zakup emitowanych przez nie akcji lub obligacji. Tymczasem zjawiska związane z finansjalizacją spowodowały to, że poprzez sektor finansowy następuje przejmowanie nieproporcjonalnie dużej części nadwyżki ekonomicznej wytworzonej w sektorze realnym w stosunku do oferowanej jemu wartości¹⁶. Szacuje się, że około 75–80% obrotów finansowych w skali globalnej dotyczy transakcji, którym nie towarzyszy żaden przepływ towarów czy usług niefinansowych¹⁷. Zjawisko dominacji sfery finansowej w odniesieniu do sfery realnej wynika z przeobrażeń systemu bodźców ekonomicznych i wzorców rozwojowych zarówno w gospodarce, jak i wśród podmiotów gospodarczych, które nastawione są na szybkie zarobkowanie. W efekcie pojawia się tzw. kapitalizm kasynowy, zdominowany przez wszechogarniającą spekulację. Konsekwencją tego zjawiska jest przedwczesna dezindustrializacja gospodarki (J. Crotty w 2003 r. pisał o neoliberalnym paradoksie)¹⁸. Charakteryzuje się ona tym, iż interesariusze poprzez rynek giełdowy oczekują ciągłych i dynamicznych wzrostów zysków firm z sektora realnego. W wyniku spowolnienia gospodarczego, dużej konkurencji oraz stosowania nadmiernych dźwigni finansowych przedsiębiorstwa próbują,

¹⁶ T. Gruszecki, *Przerośnięta...*, op.cit., s. 32–36.

¹⁷ M. Ratajczak, *Finansyzacja...*, op.cit., s. 291.

¹⁸ Neoliberalny paradoks zakłada, że rynki finansowe oczekują, iż zyski firm z sektora realnego będą bez przerwy rosły. J. Kulawik, *Demony...*, op.cit., s. 39–45.

ograniczając działalność operacyjną i inwestycyjną, sprostać oczekiwaniom akcjonariuszy. W związku z tym dokonują redukcji wynagrodzeń i świadczeń pracowniczych, ograniczają inwestycje długoterminowe, wykorzystują produkty inżynierii finansowej. Powodują więc zmiany w zarządzaniu przedsiębiorstwami, rozszerzając zakres dochodów z krótkoterminowej działalności finansowej. W efekcie więc, „co raz więcej środków, zamiast w produkcję dóbr i usług, lokowanych jest w aktywności finansowe, które generują wysokie prywatne zyski nieproporcjonalne do jej społecznej użyteczności”¹⁹.

Ucieczka od długoterminowego inwestowania nie dotyczy tylko samych przedsiębiorstw, ale także uczestników rynku giełdowego – inwestorów indywidualnych i instytucjonalnych. Inwestorzy ci, podążając za nadzwyczajnymi krótkoterminowymi zyskami, utożsamiani są z tzw. kapitałem niecierpliwym²⁰. Cechą ich działalności jest to, że traktują swe inwestycje jako jedną z okresowych i alternatywnych form lokowania kapitału, a nie jako rzeczywiste długookresowe angażowanie się we własność z zamiarem rozwoju danej organizacji. Ich decyzje inwestycyjne oparte są na grupie wskaźników (najczęściej analizy technicznej), uwzględniających przede wszystkim krótkookresową zyskowność, a nie długookresowy rozwój danego przedsięwzięcia.

Rozwój kapitału kasynowego może również prowadzić do kolejnych patologicznych zjawisk dotyczących inwestycji długoterminowych. Generalnie, w przypadku instrumentów rynku kasowego istnieje zależność pomiędzy własnością a bezpośrednim sprawowaniem funkcji menedżerskiej bądź własnością cedującą zarządzanie na zatrudnionych menedżerów. W przypadku derywatów, które są wykorzystywane jako instrumenty szybkiego zarobkowania, możliwa jest własność bez świadomości bycia współwłaścicielem oraz właścicielem, czemu w zasadzie nie towarzyszą żadne prawa i obowiązki. Właściciel derywatów może być wręcz zainteresowany upadłością podmiotu, którego aktywność jest źródłem kreacji instrumentu pochodnego, bądź też częściej jest zainteresowany istotną zmiennością zdarzeń wpływających na wycenę posiadanych derywatów niż stabilnością rozwoju²¹.

Działania giełd papierów wartościowych nastawione na krótkoterminowe zarobki, mogą wiązać się z zagrożeniami niedofinansowania krajów bądź sfer gospodarki. Pogoń za szybkim zarobkowaniem powoduje, że kapitał, zamiast alokacji

¹⁹ J. Tobin, *On the Efficiency of the Financial System*, „Lloyd's Bank Review” 1984, no. 153, s. 14.

²⁰ M. Ratajczak, *Finansyzacja...*, op.cit., s. 283.

²¹ D. Wigan, *Financialisation and Derivatives: Constructing an Artifice of Indifference*, „Competition & Change” 2009, 2, s. 165.

w branży rozwijające się danej gospodarki, będzie trafiał w przedsięwzięcia najbardziej zyskowe, a niekoniecznie istotne z punktu widzenia rozwoju gospodarki danego kraju. Z kolei zjawisko to w skali międzynarodowej może prowadzić do ucieczki kapitału z krajów postrzeganych jako słabe z punktu widzenia inwestycji (krótkoterminowych). Poprzez możliwość alokacji kapitału w skali globu, może następować nadmierna koncentracja przepływów kapitałowych w jednych krajach i brak dostępu do nich w innych. Ponadto, w przypadkach dużego napływu kapitału zagranicznego na stosunkowo mało płynne rynki finansowe, może dojść do utraty wpływów na narodowych rynkach w tych krajach²².

Oczekiwania odnośnie do stale rosnących zysków, w warunkach otwartych rynków finansowych, zwiększają tendencję do przepływów kapitału między państwami. W efekcie następuje przemieszczanie kapitału między krajami, możliwość ucieczki kapitału z krajów postrzeganych jako słabe z punktu widzenia inwestycji (krótkoterminowych). Ponadto konkurencja między giełdami o status centrum finansowego powoduje, że rynki te starają się przyciągać coraz więcej zagranicznych emitentów. Tymczasem z punktu widzenia gospodarki kraju przyciąganie zagranicznych emitentów jest nieistotne, gdyż nie poprawia finansowania rozwoju krajowej gospodarki. Może być wręcz uważane za niekorzystne, gdyż notowanie owych emitentów na parkiecie oznacza, że część zasobu krajowego kapitału nie tylko jest wycofywana z gospodarki danego państwa, ale jest przeznaczana na finansowanie przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym, które stanowią konkurencję dla firm krajowych. Liczne badania pokazują, że spółki zagraniczne, podejmując decyzję o wejściu na obcy parkiet, wybierają giełdy, na których akcje firm z ich branży są okresowo przewartościowane. Sytuacja przewartościowania oznacza nieefektywną alokację kapitału, na czym tracą finansujący przedsięwzięcia inwestorzy²³.

Reasumując: w ramach funkcji alokacyjnej zachodzą negatywne zjawiska związane ze zmianami w zarządzaniu przedsiębiorstwami nastawionym na dochody z krótkoterminowej działalności finansowej, z działaniem inwestorów nakierowanych na szybki zysk (a nie na długoterminowe zaangażowanie kapitału z nastawieniem na rozwój organizacji), a w przypadku wykorzystania derywatów – nawet zainteresowaniem inwestorów upadłością podmiotu w celu szybkiego zarobkowania. W skali makroekonomicznej zniekształcenia funkcji alokacyjnej wiążą się z zagrożeniami

²² T. Kowalak, *Integracja rynków kapitałowych w Unii Europejskiej*, Twigger, Warszawa 2006, s. 49.

²³ B. Wyżnikiewicz, *GPW centrum finansowym regionu?*, „Parkiet” 2010, 18.12.

niedofinansowania krajów bądź sfer gospodarki, utraty wpływów na narodowych rynkach, a także z możliwością ucieczki kapitału z krajów postrzeganych jako słabe z punktu widzenia inwestycji (krótkoterminowych).

4. Funkcja mobilizacyjna w warunkach zjawiska finansjalizacji

Z funkcją alokacyjną ściśle związana jest klasyczna funkcja mobilizacyjna. Funkcja ta polega na gromadzeniu oszczędności od wielu podmiotów i przy ich wykorzystaniu – na kreowaniu instrumentów finansowych. W ramach tej funkcji, za pośrednictwem rynku giełdowego, zachodzi proces mobilizacji oszczędności, głównie od gospodarstw domowych, i ich transformacji – w przypadku rynku kasowego – jako źródła finansowania inwestycji realnych. W skali całej gospodarki może proces ten skutkować wzrostem poziomu oszczędności. Rozwinięta giełda umożliwia inwestowanie w wiele instrumentów o różnym poziomie ryzyka i różnej oczekiwanej stopie zwrotu. Sytuacja ta znalazła odzwierciedlenie w skali globalnej, tworząc zjawisko *cultury equity*, a więc wzrostu zainteresowania kulturą inwestycji w papiery wartościowe. Inwestycje te dotyczą zarówno inwestycji bezpośrednio na giełdzie, jak i pośrednio – poprzez różnego rodzaju fundusze inwestycyjne, emerytalne itd.

Problem jednak wiąże się z tym, iż pogoń za krótkookresowym zyskiem odnosi się również do inwestorów indywidualnych i funkcji mobilizacyjnej giełdy. Sposobem na stosunkowo szybkie i wysokie zarobkowanie okazały się instrumenty pochodne. Derywaty w swym pierwotnym przeznaczeniu miały za zadanie zabezpieczyć ryzyko, m.in. kursowe, przeprowadzanych przez podmioty gospodarcze transakcji finansowych w skali międzynarodowej. Jednakże stały się również formą szybkiego, rentownego, ale i ryzykownego zarobkowania, a z czasem i instrumentem spekulacyjnym. Wraz z rozwojem ich złożoności, wielopiętrowa konstrukcja dotycząca zysku w zależności od ceny innego aktywu, zamazała obraz ryzyka²⁴. Ich wielopoziomowość jest tak duża, że nawet ci, którzy, tak jak agencje ratingowe, w imieniu innych uczestników rynku powinni oceniać związane z nimi ryzyko, napotykają na problemy z odczytywaniem informacji. Sytuacja ta spowodowała naruszanie fundamentalnych reguł zaufania między sprzedającymi a nabywcami. Obecnie stara łańciska

²⁴ A. Gorczyńska, *Nowe technologie a kryzys finansowy – próba identyfikacji zależności*, „Studia i Prace Kolegium Finansów i Zarządzania SGH” 2011, nr 109, s. 83.

maksyma *caveat emptor* („niech kupujący się strzeże”) nabiera nowego szczególnego znaczenia²⁵. W rezultacie, jak powiada J. Stiglitz, „ryнки finansowe nie zarządzały ryzykiem, lecz je stwarzały. Nie pomagały amerykańskim rodzinom w łagodzeniu ryzyka zmiennych stóp procentowych i w rezultacie miliony ludzi tracą domy”²⁶.

Zniekształcenie funkcji mobilizacyjnej wiąże się więc z rosnącym ryzykiem inwestycji w instrumenty giełdy papierów wartościowych, a tym samym z ryzykiem utraty zainwestowanych środków.

5. Finansjalizacja a funkcja wartościująca giełdy papierów wartościowych

Funkcja wartościująca giełdy papierów wartościowych kojarzy się z tym, że w warunkach optymalnego kształtowania cen równowagi notowanych walorów następuje, bieżąca i adekwatna do stanu gospodarki oraz kondycji finansowej notowanych firm, wycena kapitałów. Wycena kapitałów natomiast, podawana w ramach szeroko dostępnych notowań, dostarcza wszystkim zainteresowanym podstawowych i bardzo ważnych informacji gospodarczych. Dane dotyczące ceny notowanych akcji i obligacji stanowią bardzo ważne źródło informacji dla kadry zarządzającej firmy, będącej emitentem określonych papierów wartościowych. Przede wszystkim, na ich podstawie, inwestorzy określają obecną, ale i przewidywaną wysokość stopy zwrotu z inwestycji, która jest wyznacznikiem do kupna lub sprzedaży określonych walorów finansowych. Na podstawie bieżących kursów giełdowych następuje zatem podejmowanie decyzji dotyczących alokacji kapitałów w całej gospodarce, a tylko bieżące i efektywne wypełnianie przez giełdę funkcji wartościującej stwarza ku temu warunki.

Wycena instrumentów na rynku giełdowym powinna odzwierciedlać oczekiwania inwestorów dotyczące przyszłego kształtowania się wszystkich czynników, jakie wpływają na wartość papierów wartościowych. Dany papier wart jest tyle, ile obecnie wynoszą przyszłe dochody, jakie może przynieść²⁷. Zgodnie z hipotezą efektywności rynku, w sytuacji rynku efektywnego informacyjnie, w cenach notowanych

²⁵ R.B. Freeman, *It's financialization!*, „International Labour Review” 2010, 2, s. 165.

²⁶ J.E. Stiglitz, *Interpreting the Causes of the Great Recession of 2008*, lecture to have been delivered to the Bank of International Settlements conference, Basel, Switzerland, 2009, June, https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/papers/2009_Interpreting_Causes.pdf, dostęp 31.10.2015.

²⁷ A. Sławiński, *Rynki finansowe*, PWE, Warszawa 2006, s. 29.

papierów wartościowych natychmiast uwzględniane są wszystkie dostępne informacje²⁸. Jednakże przy formułowaniu przedstawionej hipotezy nie były uwzględniane zjawiska związane z finansjalizacją. Nie były brane pod uwagę problemy wielkości oraz tempa wzrostu sektora finansowego w stosunku do sektora realnego²⁹, które m.in. stymulują wzrost zjawisk związanych z kruchością sfery finansowej, i prawdopodobieństwa zakażenia się kryzysem finansowym.

Dominacja sfery finansowej nad realną skutkuje zjawiskami powstawania baniek spekulacyjnych³⁰. W fazie boomu sektor finansowy rośnie dużo szybciej niż realny, pochłaniając większość nadwyżki, podczas gdy w fazie kryzysu w dużej części zasoby te są marnowane. W fazie boomu tworzą się trwałe oczekiwania ciągle wzrastających zysków, co powoduje deformację motywacji i zachowań podmiotów na rynku finansowym, wzrost spekulacji i poszukiwania zysków arbitrażowych³¹. Zjawiska baniek spekulacyjnych prowadzą do silnych zniekształceń informacyjnych w ramach funkcji wartościującej. Z czasem dochodzi do pęknięcia bańki. Natomiast każda zapaść giełdowa ma bezpośrednie przełożenie na realną gospodarkę. Ludzie, tracąc oszczędności, ograniczają wydatki, spada więc konsumpcja w gospodarce. Firmy mają też utrudniony dostęp do taniego finansowania.

Do zaburzeń w wycenie notowanych instrumentów finansowych na rynkach giełdowych przyczyniają się również zjawiska związane z rosnącą dominacją instytucji finansowych. Instytucje te i ich przedstawiciele (analitycy, doradcy finansowi), poprzez swój wizerunek medialny, kreują się na wszechwiedzących w zakresie oceny stanu i prognoz rynku finansowego. Szczególnie medialnie eksponowanymi uczestnikami stały się instytucje ratingowe. Stworzyły one wizerunek podmiotów niezależnych, wiarygodnych, a nade wszystko zdolnych do merytorycznego przetworzenia kluczowych informacji mających wpływ na wiarygodność instrumentów i podmiotów rynkowych. Jednakże sytuacja dotycząca funkcjonowania instytucji ratingowych tworzy paradoks związany z hipotezą efektywności rynków finansowych. Jeżeli rynki finansowe byłyby efektywne, to w zasadzie agencje ratingowe byłyby zbędne. Skoro bowiem informacja jest jawna, co w sytuacji powszechnej

²⁸ A. Kasprzak-Czelej, *Giełdowy rynek akcji a gospodarka. Ujęcie funkcyjne*, Difin, Warszawa 2012, s. 51.

²⁹ T. Gruszecki, *Przerośnięta...*, op.cit. s. 32–36.

³⁰ Bańki spekulacyjne były związane z funkcjonowaniem giełd od ich powstania. Zmiany w działalności rynków finansowych przełomu wieków XX i XXI nasiliły prawdopodobieństwo ich występowania. Giełda staje się coraz mniej przewidywalna. Por. P. Różyński, *Instynkty, plotki, maszyny, czyli skąd się bierze giełdowa panika*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2011, 19 sierpnia.

³¹ J. Kulawik, *Demony...*, op.cit. 39–45.

dostępności sieci Internetu jest założeniem uzasadnionym, agencje ratingowe nie dostarczają informacji. Skoro jednak cieszą się popularnością, to oznacza, że hipoteza efektywności rynków jest nieprawdziwa³². Natomiast nadmierne poleganie na zewnętrznych ratingach kredytowych może przyczynić się do zawirowań na rynkach finansowych. Instytucje finansowe i inwestorzy instytucjonalni, opierając się wyłącznie lub automatycznie na ratingach wydawanych przez agencje ratingowe, zaniedbują jednocześnie obowiązek przeprowadzania własnej oceny. Skutkiem tego mogą być zachowania stadne wśród uczestników rynków, np. jednoczesna wyprzedaż dłużnych papierów wartościowych po obniżeniu ich ratingu do wartości poniżej ratingu na poziomie inwestycyjnym.

Dominacja sfery finansowej, związana z propagowaniem informacji finansowych wraz z rozwojem technologii informacyjnej, stworzyły zjawisko tzw. szumu informacyjnego. Pomimo nieograniczonej dostępności do informacji, m.in. poprzez Internet, inwestorzy indywidualni tracą często możliwość racjonalnego rozpoznania kluczowych informacji, które powinny decydować o wycenie instrumentu finansowego. Może to wynikać z ich niewiedzy. Często także z trudności w odróżnieniu danych niosących informację od tych, które są jedynie zbiorem uproszczonych komunikatów, mających charakter medialny. W efekcie inwestorzy w swych decyzjach nie opierają się na rzetelnych informacjach ekonomicznych, wynikających z przeprowadzonej analizy fundamentalnej, a działają na podstawie mało istotnych sygnałów – tzw. szumu informacyjnego. W wyniku ich decyzji dochodzi do długookresowych odchyień cen akcji od poziomów wyznaczanych w ramach analizy fundamentalnej, co w efekcie destabilizuje rynek finansowy.

Powstawaniu baniek spekulacyjnych oraz silnym zawirowaniom na rynkach papierów wartościowych sprzyjają zachowania inwestorów na rynku finansowym. Dotyczy to przede wszystkim inwestorów instytucjonalnych, którzy pod wpływem konkurencji, wymagającej uzyskiwania stóp zwrotu nie gorszych niż inni, nadal uczestniczą w działaniach destabilizujących rynek³³. Mimo że część uczestników jest świadoma przewartościowania papierów wartościowych, nie podejmują działań korygujących. Działania bowiem skierowane przeciwko trendowi są ryzykowne. Środki powierzone instytucjom to środki drobnych inwestorów, którzy oczekują działań zgodnych z nastrojami panującymi na rynkach. Stąd też instytucje finansowe

³² H. Zadora, T. Zieliński, *Pieniądz współczesny a kryzysy finansowe*, Difin, Warszawa 2012, s. 89.

³³ J.B. De Long, A. Shleifer, L.H. Summers, *Positive Feedback Investment Strategies and Destabilizing Rational Speculation*, „Journal of Finance” 1998, December, s. 379–394.

uczestniczą w spekulacji, która sprzyja oderwaniu kursów papierów wartościowych od czynników je kształtujących.

Finansjalizacja napędza automatyzację i komputeryzację działalności inwestycyjnej na rynkach finansowych. Pogoń za wysokim i szybkim zyskiem zmusza instytucje pośredniczące do stosowania coraz nowocześniejszego sprzętu elektronicznego. Połowa transakcji na głównych giełdach światowych (na amerykańskich nawet dwie trzecie) jest obecnie obsługiwana automatycznie przez specjalne programy, bez udziału człowieka. Nowe rozwiązania technologiczne mają przyspieszać podejmowanie najlepszych decyzji inwestycyjnych i do minimum ograniczać czas realizacji zlecenia³⁴. Przykładem są inwestorzy wysokich częstotliwości (ang. *High Frequency Traders*, HFT), którzy, wykorzystując programy komputerowe oraz bardzo szybkie testowe zlecenia, wyszukują i przechwytyują oferty sprzedaży, wyprzedzając konkurentów o mikrosekundy. Zyskuje ten, który ma szybsze, bardziej wydajne komputery zainstalowane najbliżej giełdy (zjawisko kolokacji). Jednakże ta szybkość, w przypadku wystąpienia awarii lub błędu popełnionego przy obsłudze zleceń drogą elektroniczną, może doprowadzić do zagrożeń kryzysowych. Na skutek pomyłki osoby (maklera) lub błędu komputera mogą wystąpić reakcje łańcuchowe, zwielokrotniające zmiany kursów. Natomiast w sytuacji bardzo szybkiego przepływu zleceń, mogą one doprowadzić do silnego załamania kursu papierów wartościowych lub waluty, a nadmierna wyprzedaż doprowadza do kolejnych spadków cen i załamania na rynku. Natychmiastowe zahamowanie przedstawionych procesów i odwrócenie trendu jest niemożliwe. Rynek bowiem reaguje na zlecenia w ciągu milisekund, a ludziom niezbędne na reakcję są minuty. Konsekwencje zaś takich incydentów to z reguły wielomilionowe straty.

Resumując: w ramach funkcji wartościującej dochodzi do zniekształceń w wycenie instrumentów finansowych na rynku giełdowym na skutek wzrostu kruchości sfery finansowej i prawdopodobieństwa zakażenia się kryzysem finansowym, a co za tym idzie – większym prawdopodobieństwem powstawania baniek spekulacyjnych. Ponadto zjawisko to wynika z procesu odchodzenia inwestorów (instytucjonalnych i indywidualnych) od podejmowania decyzji inwestycyjnych opartych na rzetelnych informacjach ekonomicznych i nadmiernego zaufania podmiotom finansowym (analitykom finansowym, doradcom finansowym, agencjom ratingowym). Zniekształcenia w wycenie w funkcji wartościującej wynikają również z działań pośredników

³⁴ P. Różyński, *Instynkty, plotki, maszyny, czyli skąd się bierze giełdowa panika*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 2011, August 19.

finansowych nastawionych na krótkookresowy zysk i niereagujących na sygnały z rynku. Mogą również wiązać się z nadmiernym wykorzystaniem nowoczesnego sprzętu elektronicznego.

6. Podsumowanie

Na skutek finansjalizacji sfera finansowa z tradycyjnej roli wspomagania i uzupełniania sfery realnej staje się wręcz dominującym uczestnikiem życia ekonomicznego i społecznego. Podmiotami, które znajdują pod silnym wpływem tych zjawisk, są giełdy papierów wartościowych. Na skutek m.in. rozwoju rynku derywatów, pogoni inwestorów za szybkim i wysokim zyskiem, zmian w zarządzaniu podmiotami sfery realnej z nastawieniem na zarobkowanie z działalności finansowej, nasilenia się częstotliwości kryzysów finansowych – dochodzi do zniekształcenia klasycznych funkcji giełd: alokacyjnej, mobilizacyjnej oraz wartościującej. Jednocześnie same giełdy przechodzą silne przeobrażenia, zmieniając swe struktury prawno-organizacyjne i zasady funkcjonowania. Uczestniczą też w przemianach, które intensyfikują zjawiska finansjalizacji. Przede wszystkim przyczyniają się do dynamicznego rozwoju rynku instrumentów pochodnych.

Te nowe jakościowo zjawiska zmieniają dotychczasowy stan rynków finansowych. Stanowią wyzwanie zarówno dla teoretyków, jak i praktyków z zakresu ekonomii. Jak powiada J. Toporowski, „inflacja rynków finansowych prowadzi *de facto* do «końca finansów» jako infrastruktury służącej rozwojowi, przekształcając je w coś, co prowadzi wręcz do finansowej słabości gospodarki...³⁵. Stąd też istnieje potrzeba opracowania nowego paradygmatu w sferze samych nauk ekonomii i finansów. W szczególności dotyczy to istoty działalności giełd papierów wartościowych oraz realizowanych przez nie funkcji, zarówno mikro-, jak i makroekonomicznych.

³⁵ J. Toporowski, *The End of Finance. The Theory of Capital Market Inflation, Financial Derivates and Pension Fund Capitalism*, Routledge Frontiers of Political Economy, London 2000.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte

1. Domowitz I., Steil B., *Innovation in Equity Trading Systems: the Impact on Trading Costs and the Cost of Equity Capital*, w: *Technological Innovation and Economic Performance*, red. B. Steil, D.G. Victor, R.R. Nelson, Princeton University Press, Princeton 2002.
2. Gorczyńska A., *Nowe technologie a kryzys finansowy – próba identyfikacji zależności*, „Studia i Prace Kolegium Finansów i Zarządzania SGH” 2011, nr 109.
3. Kasprzak-Czelej A., *Giełdowy rynek akcji a gospodarka. Ujęcie funkcyjne*, Difin, Warszawa 2012.
4. Kowalak T., *Integracja rynków kapitałowych w Unii Europejskiej*, Twigger, Warszawa 2006.
5. Kulpaka P., *Giełdy w gospodarce*, PWE, Warszawa 2007.
6. Sławiński A., *Rynki finansowe*, PWE, Warszawa 2006.
7. Steil B., *Changes in the Ownership and Governance of Exchanges: Causes and consequences*, Brookings-Wharton Papers on Financial Services 2002.
8. Toporowski J., *The End of Finance. The Theory of Capital Market Inflation, Financial Derivates and Pension Fund Capitalism*, Routledge Frontiers of Political Economy, London 2000.
9. Zadora H., Zieliński T., *Pieniądz współczesny a kryzysy finansowe*, Difin, Warszawa 2012.

Artykuły prasowe i okolicznościowe

1. Devai R., Naacke G., *World Federation of Exchanges Cost & Survey*, 2012.
2. Fama E.F., *Efficient capital markets: A review of theory and empirical works*, „Journal of Finance” 1970, vol. 25(2).
3. Freeman R.B., *It's financialization!*, „International Labour Review” 2010, 2.
4. Gorczyńska A., *Organizacja giełdy papierów wartościowych jako przedsiębiorstwa*, „Przegląd Organizacji” 2012, nr 8.
5. Gorham M., *The long, promising evolution of screen-based trading*, „FOCUS, The monthly newsletter of regulated exchanges, with key market figures” 2011, no. 221.
6. Gruszecki T., *Przerośnięta sfera*, „Gazeta Bankowa” 2010, nr 2.
7. Jacquillat B., *Corporate governance of stock exchange*, „Revue d'économie financière” (English ed.) 2006, no. 82(1).

8. Kulawik J., *Demony finansyzacji*, „Gazeta Bakowa” 2010, nr 1.
9. Long J.B. de, Shleifer A., Summers L.H., *Positive Feedback Investment Strategies and Destabilizing Rational Speculation*, „Journal of Finance” 1998, December.
10. Naacke G., Penistone E., Chekanova T., *WFE/IOMA 2014 Derivatives Market Survey*, WFE, August 2015.
11. Ratajczak M., *Finansyzacja gospodarki*, „Ekonomista” 2012, nr 3.
12. Rossman R., Greenfield G., *Finacialisation*, „Education Ouvriere” 2006, nr 1.
13. Różyński P., *Instynkty, plotki, maszyny, czyli skąd się bierze giełdowa panika*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2011, 19 sierpnia.
14. Siemionczyk G., *Giełdy bronią się przez atak*, „Parkiet” 2011, February 19.
15. Stockhammer E., *Financialistaion and the Slowdown of Accumulation*, „Cambridge Journal of Economics” 2004, vol. 5.
16. Tobin J., *On the Efficiency of the Financial System*, „Lloyd's Bank Review” 1984, no. 153.
17. Wigan D., *Financialisation and Derivatives: Constructing an Artifice of Indifference*, „Competition & Change” 2009, no. 2.
18. Wyżnikiewicz B., *GPW centrum finansowym regionu?*, „Parkiet” 2010, 18.12.
19. Żyżyński J., *Neoliberalizm jako strukturalna przyczyna kryzysu a poszukiwanie dróg naprawy*, „Ekonomista” 2009, nr 2.

Materiały internetowe

1. Stiglitz J.E., *Interpreting the Causes of the Great Recession of 2008*, lecture to have been delivered to the Bank of International Settlements conference, Basel, Switzerland, June 2009, https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/papers/2009_Interpreting_Causes.pdf

Artykuł jest efektem projektu „Finansjalizacja – wpływ na gospodarkę i społeczeństwo” – konferencja międzynarodowa, realizowanego przez Wyższą Szkołę Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie z Narodowym Bankiem Polskim w ramach programu edukacji ekonomicznej.

Financialization and the Classic Role of Stock Exchange

Summary

Traditionally, a stock exchange was an organised market owned by its members stock brokers or by the state, which played a subordinate role in funding the real economy by exhibiting its allocation, valuation, information and surveillance functions. Changes in the economy linked with financialization exerted an impact upon how securities markets operate. Increased importance of the derivatives market, hunt for short-term profits (the so called „impatient capital” phenomenon), capital outflow from long-term investment, new actors interested in making quick profits on the stock market (e.g. high frequency traders (HFT)) are examples of phenomena manifested in the functions of stock exchanges.

The paper reflects the impact of financialization upon the functions of a stock exchange and attempts evaluating them from the point of view of the market and of the economy.

Keywords: financialization, stock exchange, distortions of stock exchange functions, derivatives

Szymon Kulmaczewski

Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Agata Michalska-Olek

Budowanie wartości intelektualnej przedsiębiorstwa na przykładzie grupy kapitałowej Paged S.A. – wybrane aspekty prawne, organizacyjne oraz ekonomiczno-finansowe

Streszczenie

Treść prezentowanej publikacji stanowi odzwierciedlenie zgodnej opinii autorów, którzy przyjmują, że: proces budowania wartości intelektualnej przedsiębiorstwa znajduje swoje umotywowanie zarówno w jego strategicznej, jak i operacyjnej działalności. Z powyższego względu problematykę dominującą w strukturze rozważań zajmuje kwestia prakseologii uwarunkowań prawnych oraz ekonomicznych, jak również ich zorientowania na procesy zarządcze w ramach powołanego układu odniesienia. Pod względem przyjętych założeń metodologicznych w publikacji omówione zostały rezultaty postępowania badawczego opierającego się na triangulacji danych (ang. *case research*, *desk research*), teorii oraz badaczy,

w którym oprócz spojrzenia na kwestie typowo teoretyczne dokonano analizy przypadku grupy kapitałowej (typu holdingowego) Paged S.A.

Słowa kluczowe: własność intelektualna, zarządzanie strategiczne, przemysł

Kody klasyfikacji JEL: G32, K11, L22, O34

1. Wprowadzenie

Współcześnie dla istnienia przedsiębiorstwa zasoby materialne nie pełnią aż tak doniosłej funkcji jak miało to miejsce w XX w. Gospodarka wolnorynkowa w warunkach postępującej globalizacji oraz internacjonalizacji gwarantuje różnym uczestnikom wymiany handlowej swobodny przepływ kapitałów i usług. W świetle powołanych okoliczności uprawnioną staje się teza, że o przetrwaniu firmy¹, jej przewadze konkurencyjnej, w sposób co raz to bardziej znaczący zaczynają decydować zasoby (aktywa) niematerialne. Na przykład, na czynnik ten zwraca uwagę strategia lizbońska², zakładająca budowę gospodarki opartej na wiedzy z powołaniem na 3,5-procentowy wskaźnik PKB³. Z czynnikiem tym kojarzy się również konceptualną ideę Przemysłu 4,0⁴ – nowego etapu industrializacji.

W zakresie nauk ekonomiczno-prawnych pojęcie zasobów (aktywów) niematerialnych bywa różnie rozumiane. Przyjmując najbardziej ogólną definicję, można

¹ W zakresie instytucjonalno-normatywnego rozumienia terminów „firma” oraz „przedsiębiorstwo” zob. szerzej: A. Doliwa, *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo*, w: *Prawo gospodarcze prywatne*, red. T. Mróz, M. Stec, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 26 i nast. oraz powołana tam literatura; zob. też: W.J. Katner, *Podmioty stosunku cywilnoprawnego*, w: *System prawa prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, C.H. Beck, Warszawa 2012, 1343 i nast.; M. Habdas, *Przedsiębiorstwo jako przedmiot stosunków praworzeczowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, J. Widło, *Rozporządzenie przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2002.

² Zob. szerzej: M.J. Radło, *Wyzwanie konkurencyjności. Strategia Lizbońska w poszerzonej Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003; M.J. Radło, D. Ciesielska, *Polska w pułapce średniego dochodu: perspektywy konkurencyjności polskiej gospodarki i regionów*, Difin, Warszawa 2013.

³ Szerzej na temat roli oraz znaczenia kapitału intelektualnego w generowaniu wzrostu gospodarczego i produktywności: S.R. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa 1993, s. 14 i nast.; W. Welfe, *Empiryczne modele wzrostu gospodarczego*, „*Ekonomista*” 2000, 4, s. 483–499; M.G. Woźniak, *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2004, s. 179–195; J. Barbuski, *Model wzrostu gospodarki z uwzględnieniem kapitału intelektualnego*, „*Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*” 2005, 6, s. 113–125; A. Zielińska-Głębocka, *Współczesna gospodarka światowa: przemiany, innowacje, kryzysy, rozwiązania regionalne*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 45 i nast.

⁴ W. Paprocki, *Prognozowanie zachowań klientów*, „*Eurologistics*” 2016, 1(92) s. 22–23.

stwierdzić, że „materiał intelektualny to wiedza, informacje, własność intelektualna i doświadczalna, które mogą być wykorzystane do tworzenia bogactwa”⁵. Budowanie na podstawie tego rodzaju wartości przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa nie jest zadaniem łatwym. Działania te obarczone są przede wszystkim dużym, jeśli chodzi o zakres, ryzykiem. Skale tego zjawiska doskonale dokumentują wielorównaniowe modele ekonometryczne⁶ tworzone na podstawie szeregów metadanych.

Bazując na kontekście przywołanych uwarunkowań, podać należy, że podstawowym celem artykułu jest zorientowanie na rozumienie i naukową deskrypcję kapitału intelektualnego jako zjawiska gospodarczego, którą przeprowadzono na podstawie elementów ekonomicznej analizy prawa oraz syntezy założeń doktrynalnych tzw. teorii organizacji⁷. Wynikowym celem artykułu jest natomiast określenie miejsca oraz znaczenia kapitału intelektualnego, a przede wszystkim jego postaci składowej, jaką jest własność intelektualna w procesie budowy wartości przedsiębiorstwa. Dla uszczegółowienia skali jak również form zachodzących w tym względzie przeobrażeń przedstawiono przypadek grupy kapitałowej Paged S.A. – organizacji, która w powołanym zakresie osiągnęła poznawczo nad wyraz inspirujące rezultaty. Układ prowadzonego dyskursu zbilansowało podsumowanie, stanowiące ocenę skali oddziaływania zasobów (aktywów) niematerialnych przedsiębiorstwa na poziom jego konkurencyjności oraz operatywności.

⁵ B. Nogalski, J. Rybnicki, *Zarządzanie portfelem kapitału intelektualnego*, w: *Kapitał intelektualny. Dylematy i wyzwania*, red. A. Pocztowski, Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University, Nowy Sącz 2001, s. 83.

⁶ Zob. szerzej: W. Welfe, A. Welfe, *Ekonometria stosowana*, PWE, Warszawa 2004, s. 49 i nast.; T. Stryjewski, *Endogenizacja kapitału ludzkiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Katedry Ekonometrii i Statystyki 2004, 15, s. 275–289; B. Gładysz, J. Mercik, *Modelowanie ekonometryczne. Studium przypadku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007, s. 32 i nast.; J. Kisieleńska, *Wielorównaniowy model ekonometryczny inflacji i bezrobocia w Polsce*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, 79, s. 85–98 K. Śledzik, *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa banków giełdowych*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011, s. 166 i nast.

⁷ Zob. szerzej: A.K. Koźmiński, D. Latusek-Jurczak, *Rozwój teorii organizacji*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 8–20 oraz powołana tam literatura; zob. też: A. Czermiński, J. Trzcieniecki, *Teoria organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Sopocie, Sopot 1966, s. 10 i nast.; J. Kurnal, *Zarys teorii organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa 1970, s. 25 i nast.; W. Kieżun, *Wstęp do teorii organizacji i zarządzania*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Organizacji i Kierowania, Warszawa 1980, s. 56–100; J. Żbikowski, *Teoria organizacji i zarządzania: (zarys wykładów)*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2004, s. 6–48.

2. Analiza uwarunkowań prawnych determinujących proces budowy wartości intelektualnej przedsiębiorstwa

2.1. Zagadnienia ogólne

Niniejsza część artykułu odnosi się do kwestii prawnych bez uszczegółowienia, w jakim zakresie mają one zastosowanie w omawianej spółce. Nie jest bowiem możliwe odniesienie się do kwestii przyjętych rozwiązań, albowiem mogłoby to naruszać tajemnicę przedsiębiorstwa⁸. Stąd też istotne stało się przeanalizowanie dostępnych danych o projektach i realizacjach spółki, żeby można odnieść się do inicjatyw w zakresie sposobu budowania marki przedsiębiorstwa. Należy jednakże stwierdzić, że rozwiązania prawne dotyczące procesu budowy wartości własności intelektualnej przedsiębiorstwa (rysunek 1) są przyjętymi rozwiązaniami na gruncie ustawy prawo własności przemysłowej⁹ (dalej: p.w.p.), ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (dalej: u.z.n.k.) oraz standardowymi rozwiązaniami, opartymi na regulacjach kodeksu cywilnego¹⁰, a także ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹¹.

Zgodnie z dyspozycją art. 8 ust. 1 i 3 p.w.p. „twórcy (współtwórcy) wynalazku, wzoru użytkowego, wzoru przemysłowego [...] przysługuje prawo do:

- 1) uzyskania patentu, prawa ochronnego albo prawa z rejestracji;
- 2) wynagrodzenia;
- 3) wymieniań go jako twórcy w opisach, rejestrach oraz w innych dokumentach i publikacjach”.

Współtwórcom ww. prawa przysługują wspólnie (art. 11 ust. 2 p.w.p.). „Prawo do uzyskania patentu na wynalazek, prawa ochronnego na wzór użytkowy albo prawa z rejestracji wzoru przemysłowego jest zbywalne i podlega dziedziczeniu” (art. 12 ust. 1 p.w.p.). W szczególności „twórca wynalazku, wzoru użytkowego albo wzoru przemysłowego uprawniony do uzyskania patentu, prawa ochronnego lub

⁸ Por. art. 11 ust. 4 Ustawy z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (t.j. Dz.U. z 2003 r. nr 153, poz. 1503)

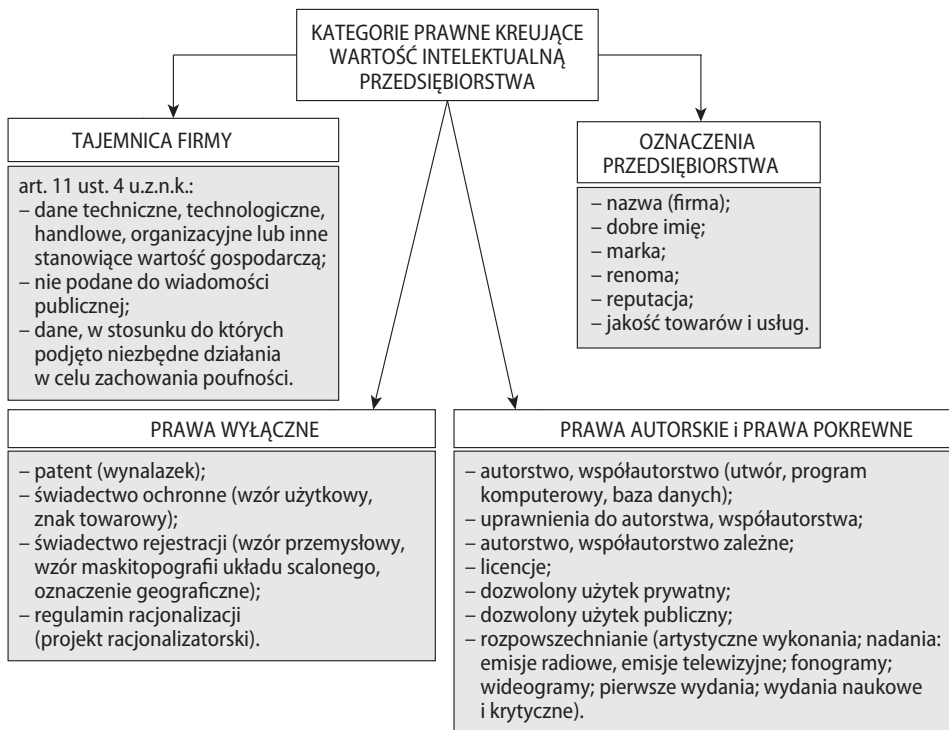
⁹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej (t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 1410 z późn. zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 380).

¹¹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 666).

prawa z rejestracji może przenieść to prawo nieodpłatnie lub za uzgodnioną zapłatą na rzecz przedsiębiorcy albo przekazać mu wynalazek, wzór użytkowy albo wzór przemysłowy do korzystania” (art. 20 p.w.p.). W takim przypadku przekazanie następuje z dniem przedstawienia wynalazku, wzoru użytkowego lub wzoru przemysłowego na piśmie pod warunkiem przyjęcia ich przez przedsiębiorcę do wykorzystania i zawiadomienia o tym twórcy w okresie 1 miesiąca od daty przekazania lub w innym uzgodnionym przez strony terminie (art. 21 p.w.p.).

Rysunek 1. Kategorie prawne kreujące wartość intelektualną przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne.

2.2. Przedmiot prawa do uzyskania patentu, prawa ochronnego lub prawa z rejestracji

„Patenty udzielane są – bez względu na dziedzinę techniki – na wynalazki, które są nowe, posiadają poziom wynalazczy i nadają się do przemysłowego stosowania”

(art. 24 p.w.p.). Na tej podstawie dokonano w doktrynie podziału na wynalazki **zdolne do opatentowania** oraz **wynalazki w znaczeniu ogólnym**¹².

Według najbardziej uniwersalnej definicji pod pojęciem wynalazku rozumieć należy „nowe rozwiązanie o charakterze technicznym, nadające się do zastosowania, na które zgodnie z przepisami obowiązującymi w danym państwie, może być udzielony patent”¹³. Wynalazek definiowany bywa również jako „zbiór dyrektyw (instrukcji) zdolnych do wykonania, które posługują się materią ożywioną (ewentualnie nieożywioną) w celu rozwiązania konkretnego problemu technicznego”¹⁴. Zgodzić należy się z A. Niewęgłowskim, że „wspólną cechą obu tych ujęć jest potraktowanie wynalazku jako pewnego kompletnego zestawu wskazówek, których wdrożenie pozwoliłoby wywołać powtarzalny efekt techniczny (tzn. konkretną widoczną zmianę w rzeczywistości), zamierzony przez autora rozwiązania technicznego”¹⁵.

Aby wynalazek mógł zostać opatentowany (rysunek 2) musi, poza charakterem technicznym, spełniać przesłanki zdolności patentowej, tj. musi być nowy, mieć odpowiedni poziom wynalazczy oraz nadawać się do przemysłowego zastosowania.

Zgodnie z wolą ustawodawcy przedmiotem prawa do uzyskania prawa ochronnego jest wzór użytkowy, tzn. „nowe i użyteczne rozwiązanie o charakterze technicznym, dotyczące kształtu, budowy lub zestawienia przedmiotu o trwałej postaci” (art. 94 ust. 1 p.w.p.). „Wzory użytkowe mogą dotyczyć różnych przedmiotów: jednoelementowych lub wieloelementowych, tj. skomplikowanych przedmiotów materialnych, których struktura obejmuje liczne części składowe”¹⁶. **Użyteczne rozwiązanie**, o którym w cytowanym przepisie mowa, to każde rozwiązanie, które pozwala „na osiągnięcie celu mającego praktyczne znaczenie przy wytwarzaniu lub korzystaniu z wyrobów” (art. 94 ust. 2 p.w.p.). W literaturze przedmiotu podkreśla się w tym kontekście, że wzór powinien cechować się z jednej strony pewną

¹² Por. A. Niewęgłowski, *Komentarz do art. 24–101 ustawy – Prawo własności przemysłowej*, w: T. Demedecki A. Niewęgłowski, J.J. Sitko, J. Szczęotka, G. Tylec (i in.), *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 106.

¹³ *Encyklopedia PWN*, red. B. Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, t. 3, s. 642. Wskazać również można, że „powstanie wynalazku ma znamiona aktu twórczego (w czym się różni od odkrycia, będącego konstatacją czegoś, co istnieje obiektywnie)”, *ibidem*, s. 642.

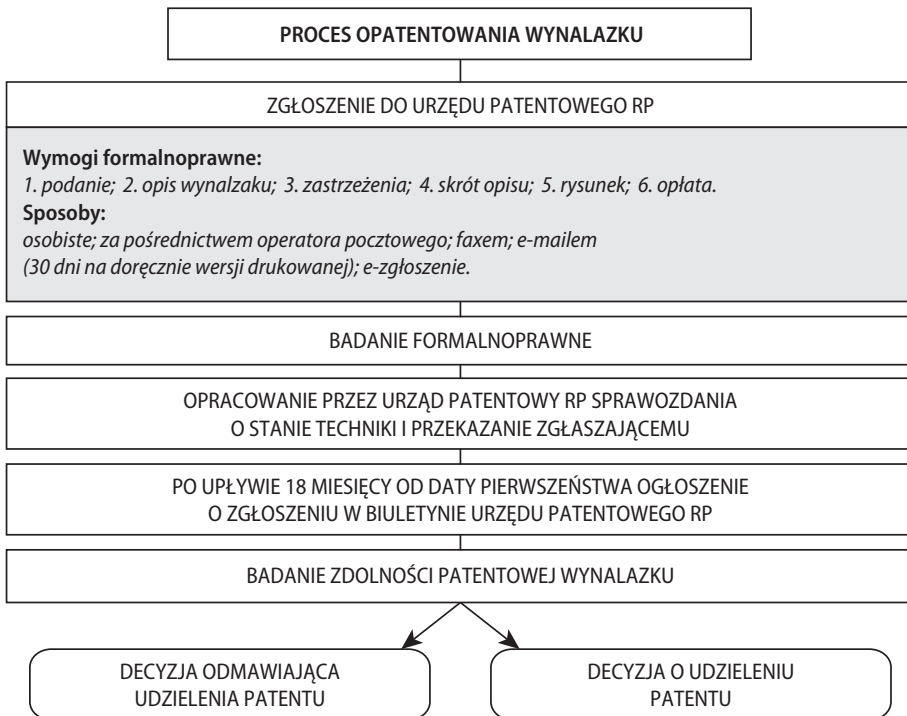
¹⁴ A. Niewęgłowski, *Komentarz...*, *op.cit.*, s. 106; zob. też: K. Szczepanowska-Kozłowska, *Patent europejski. Przedmiotowy zakres ochrony*, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 1998, s. 47.

¹⁵ A. Niewęgłowski, *Komentarz...*, *op.cit.*, s. 106.

¹⁶ *Ibidem*, s. 493.

poręcznością, przydatnością¹⁷, z drugiej natomiast powtarzalnością rezultatu¹⁸. Dlatego też „wzorem użytkowym nie może być rozwiązanie nadające się wyłącznie do jednorazowego zastosowania”¹⁹.

Rysunek 2. Proces opatentowania wynalazku w Urzędzie Patentowym RP

Źródło: opracowanie własne.

¹⁷ Ibidem, s. 496.

¹⁸ Tak m.in.: S. Sołtysiński, *Wzory użytkowe i prawo ochronne*, w: S. Sołtysiński, A. Szajkowski, T. Szymanek, *Komentarz do prawa wynalazczego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 327; H. Żakowska-Henzler, *Wzór użytkowy*, w: *Prawo własności przemysłowej*, red. U. Promińska, Difin Warszawa 2005, s. 138.

¹⁹ Wyrok NSA z dnia 2 października 2007 r., sygn. I GSK 2277/06, LEX nr 394195.

Rysunek 3. Cechy dóbr intelektualnych chronionych prawem

CECHY DÓBR INTELEKTUALNYCH CHRONIONYCH PRAWEM				
RODZAJ DOBRA	WYNALAZEK	UTWÓR	WZÓR UŻYTKOWY	WZÓR PRZEMYSŁOWY
PRZEDMIOT OCHRONY	rozwiązanie techniczne	każdy przejaw twórczości	użyteczne rozwiązanie	desing /sztuka użytkowa
POZIOM TWÓRCZY	nieoczywistość względem stanu techniki	dowolny	oczywistość względem stanu techniki	dowolny
POZIOM STOSOWALNOŚCI	stosowalny przemysłowo	dowolny	stosowalny przemysłowo	stosowalny przemysłowo
SKALA NOWOŚCI	światowa względem stanu techniki	powszechna	światowa względem stanu techniki	powszechna
INDYWIDUALNY CHARAKTER		nowość względem stanu techniki	oryginalność	nowość względem stanu techniki
POSTAĆ RODZAJOWA	rzeczywista	bez znaczenia	rzeczywista	rzeczywista
STOPIEŃ WARTOŚCI	poznawczy	bez znaczenia	innowacyjny	innowacyjny
SKALA PRZEZNACZENIA	rzeczywista stosowalność	nieistotna	użyteczna stosowalność	postać wytworu lub jego część
FORMA OCHRONY	prawo z patentu	prawo autorskie	prawo ochronne	prawo z rejestracji
CZAS OCHRONY	20 lat od momentu zgłoszenia w UP RP	za życia twórcy i 70 lat po jego śmierci	10 lat od momentu zgłoszenia w UP RP	5–25 lat od momentu zgłoszenia w UP RP

Źródło: opracowanie własne.

Należy pamiętać, że wzory użytkowe, obok których osobnym przedmiotem prawa do uzyskania prawa z rejestracji jest wzór przemysłowy, przeznaczone są do wielokrotnego przemysłowego odtwarzania²⁰. Cechą wspólną obu dóbr jest to, że układem odniesienia dla każdego z nich musi być pewien wytwór materialny, a nie np. sposób działania²¹. Z drugiej jednak strony, tj. pomimo występowania pewnych cech wspólnych a także pewnych podobieństw, stwierdza się, że wzory przemysłowe

²⁰ Por. M. Poźniak-Niedzielska, *Nowe aspekty pogranicza wzorów użytkowych i wzorów przemysłowych*, „Przeгляд Prawa Handlowego” 2008, nr 4, s. 4.

²¹ Por. A. Niewęłowski, *Komentarz...*, op.cit., s. 497.

są odrębnymi dobrami niematerialnymi²². Po pierwsze, dobra te, w porównaniu ze wzorami użytkowymi, nie są rozwiązaniami o charakterze czysto technicznym. Po drugie, w przeciwieństwie do wynalazków czy wzorów użytkowych, wzory przemysłowe przede wszystkim sfera estetyki – designu oraz terminów pochodnych, jak np. grafika użytkowa czy sztuka użytkowa²³. Zgodnie z dyspozycją art. 104 p.w.p. wzór przemysłowy odznacza się indywidualnym charakterem, jeżeli ogólne wrażenie, jakie wywołuje na zorientowanym użytkowniku, różni się od ogólnego wrażenia wywołanego na nim przez wzór publicznie udostępniony przed datą, według której oznacza się pierwszeństwo związane z jego rejestracją (rysunek 3). Zatem, jak zostało to wskazane, czynnikiem determinującym indywidualny charakter wzoru przemysłowego jest jego estetyka²⁴. Z powołaniem na tę cechę, którą, szczegółowo objaśniając, stanowi ogólne wrażenie, jakie wygląd zewnętrzny konkretnie stypizowanego wzoru (zarówno co do tożsamości, jak i co do gatunku) wywala w potencjalnym odbiorcy, udzielane jest prawo z rejestracji, będące formą jego ochrony²⁵.

2.3. Zakres ochrony własności intelektualnej w zakresie praw wyłącznych i jej skuteczność względem osób trzecich

Ustawodawca w zapisach ustawy wprowadził różnorodne sankcje z tytułu naruszeń przez osoby trzecie praw do dóbr intelektualnych chronionych prawem (art. 287–291 p.w.p.). Zawarte we wskazanych artykułach przepisy stosuje się zarówno do ochrony uprawnień wynikających z patentu, jak i wzoru użytkowego (art. 292 p.w.p.). Stosownie do treści przepisu art. 287 p.w.p. „uprawniony z patentu [lub wzoru użytkowego], którego patent [wzór użytkowy] został naruszony, lub osoba, której ustawa na to zezwala, może żądać od naruszającego patent [wzór użytkowy] zaniechania naruszania, wydania bezpodstawnie uzyskanych korzyści, a w razie zawnionego naruszenia również naprawienia wyrządzonej szkody:

²² Tak m.in.: Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z dnia 28 lutego 2008 r., I ACa 120/08, LEX nr 466436.

²³ Por. J. Kępiński, *Charakterystyka ogólna przedmiotów prawa własności przemysłowej*, w: *System Prawa Handlowego*, t. 3., *Prawo własności przemysłowej*, red. E. Nowińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 116 i nast. oraz podana tam literatura.

²⁴ Zob. szerzej: A. Tischner, *Komentarz do art. 94–119 ustawy – Prawo własności przemysłowej*, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. P. Kostański, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 646–647 oraz 697.

²⁵ Ibidem, s. 716; J. Kępiński, *Charakterystyka...*, op. cit., s. 124–127.

- 1) na zasadach ogólnych albo
- 2) poprzez zapłatę sumy pieniężnej w wysokości odpowiadającej opłacie licencyjnej albo innego stosownego wynagrodzenia, które w chwili ich dochodzenia byłyby należne tytułem udzielenia przez uprawnionego zgody na korzystanie z wynalazku”.

W trybie postępowania cywilnego, na zasadach ogólnych, rozpatrywane są w szczególności sprawy o: ustalenie prawa do patentu lub prawa ochronnego; wynagrodzenie za korzystanie z wynalazku lub wzoru użytkowego; odszkodowanie za przejście na Skarb Państwa prawa do patentu lub prawa ochronnego odpowiednio na wynalazek tajny lub na wzór użytkowy tajny; naruszenie patentu, dodatkowego prawa ochronnego, prawa ochronnego; stwierdzenie prawa korzystania z wynalazku albo wzoru użytkowego; przeniesienie patentu, prawa ochronnego na wzór użytkowy uzyskanego przez osobę nieuprawnioną (art. 284 p.w.p.).

Uprawniony z patentu, dodatkowego prawa ochronnego czy prawa ochronnego może żądać zaprzestania działań grożących naruszeniem prawa (art. 285 p.w.p.), a w przypadku gdy sprawa rozstrzygana jest przez sąd, wnosić o orzeczenie wycofania z obrotu będących własnością naruszającego bezprawnie wytworzonych lub oznaczonych wytworów oraz środków i materiałów, które zostały użyte do ich wytworzenia lub oznaczenia, przyznania ich uprawnionemu na poczet zasądzonej na jego rzecz sumy pieniężnej albo ich zniszczenia (art. 286 p.w.p.).

Ponadto, w przypadku sądowego rozstrzygnięcia sporu związanego z naruszeniem patentu sąd może, na wniosek uprawnionego, orzec o podaniu do publicznej wiadomości części albo całości orzeczenia lub informacji o orzeczeniu, w sposób i w zakresie określonym przez sąd (art. 287 ust. 2 p.w.p.). Gdy naruszenie okazało się niezawinione, sąd może nakazać osobie, która naruszyła patent (na jej wniosek), „zapłatę stosownej sumy pieniężnej na rzecz uprawnionego” (art. 287 ust. 3 p.w.p.). Rozstrzygnięcie takie możliwe jest wówczas, gdy zaniechanie naruszania lub orzeczenie w przedmiocie zniszczenia wytworów oraz środków lub materiałów, które zostały użyte do ich wytworzenia albo ich wycofania z obrotu, albo przyznania ich uprawnionemu na poczet zasądzonej na jego rzecz sumy pieniężnej, stosownie do przepisu art. 286 p.w.p., „byłyby dla osoby naruszającej niewspółmiernie dotkliwe, a zapłata stosownej sumy pieniężnej należycie uwzględniałaby interesy uprawnionego” (art. 287 ust. 3 p.w.p.).

Z perspektywy uprawnionego istotne niewątpliwie jest to, że roszczeń z tytułu naruszenia patentu można dochodzić jedynie po uzyskaniu patentu, czyli jeżeli naruszenie powstało po dacie ochrony patentu. Ustawa stanowi, że roszczenia z tytułu

naruszenia patentu, jeżeli sprawca działał w dobrej wierze, mogą być dochodzone za okres rozpoczynający się po dniu, w którym Urząd Patentowy RP dokonał ogłoszenia o zgłoszeniu wynalazku, a w przypadku wcześniejszego powiadomienia przez uprawnionego osoby naruszającej prawo o dokonany zgłoszeniu – od daty tego powiadomienia.

Roszczenia z tytułu naruszenia patentu ulegają przedawnieniu z upływem lat trzech. Bieg przedawnienia rozpoczyna się od dnia, w którym uprawniony dowiedział się o naruszeniu swego prawa i o osobie, która naruszyła patent, oddzielnie co do każdego naruszenia. Jednakże w każdym przypadku roszczenie przedawnia się z upływem pięciu lat od dnia, w którym nastąpiło naruszenie patentu. Bieg przedawnienia ulega zawieszeniu w okresie między zgłoszeniem wynalazku do Urzędu Patentowego RP a udzieleniem patentu.

3. Perspektywa organizacyjna oraz ekonomiczno-finansowa procesu budowy wartości intelektualnej przedsiębiorstwa na przykładzie grupy kapitałowej Paged S.A.

3.1. Zagadnienia ogólne

Niniejsza część artykułu jest analizą utworzonego w 1931 r. przedsiębiorstwa działającego pod pierwotną firmą: Polska Agencja Eksportu Drewna spółka z ograniczoną poręką. Przeszło 85 lat istnienia tego podmiotu gospodarczego w zmieniających formach organizacyjno-prawnych sugeruje występującą autokorelację kapitału intelektualnego grupy kapitałowej Paged S.A. jako jednego z celów strategicznych. Śmiało można uznać, że umacnianie wartości tego kapitału w planach zarządu grupy odgrywa kluczową rolę, służącą realizacji długookresowych planów, zwłaszcza rozwojowi jej struktur organizacyjnych. W tym miejscu wydaje się uprawnione postawienie hipotezy badawczej zakładającej, że w bieżących uwarunkowaniach rynkowych kapitał intelektualny stanowi o mierze sukcesu rynkowego grupy. Innowacyjne, oryginalne pod względem wytworzenia wzornictwo, powstające w zaawansowanych pod względem technologicznym ciągach produkcji, stanowi odzwierciedlenie skali tego sukcesu. Sukcesu, który z perspektywy ostatniej dekady nie dla wszystkich był dostrzegalny, żeby nie użyć określenia, rzeczowy.

Perspektywa badawcza grupy kapitałowej Paged S.A. w kontekście poruszanej problematyki rozważań stanowi przykład skutecznych, pod względem przyjętych założeń, działań restrukturyzacyjnych oraz rozwojowych w obszarze przedsiębiorstwa. Działania, w których cel, pomijając w tym względzie uwarunkowania prawne, skoncentrowany został na kilku czy też kilkunastu wzajemnie ze sobą skorelowanych elementach. Objęcie tych elementów w sensie czasowo-zadaniowym wspólną strategią przyczyniło się do osiągnięcia pożądanego w sensie instytucjonalnym rezultatu. W świetle przedstawionych uwarunkowań uprawnione jest zatem postawienie drugiej hipotezy badawczej, zakładającej, że miarę powodzenia działań restrukturyzacyjnych oraz rozwojowych w obszarze grupy kapitałowej Paged S.A. stanowiły czynności zarządcze w sferze własności intelektualnej. Ukształtowana na bazie tego czynnika, przy przyjętych ścieżkach pozyskania (zyskowności), perspektywa biznesowa w bieżących uwarunkowaniach rynkowych przesądza o aktualnej sile grupy, a także o jej dalszych możliwościach rozwojowych.

Ze względu na silnie motywowane argumentacje, a zwłaszcza potrzebę określenia miejsca i skali oddziaływania zasobów (aktywów) niematerialnych na proces budowy wartości przedsiębiorstw skupionych w ramach grupy Paged S.A., treść rozważań zasiłły rezultaty postępowania badawczego opartego na triangulacji metodologicznej, w ramach którego przeprowadzono:

- badania *case research* zorientowane na grupę kapitałową Paged S.A. jako organizację bazującą na wiedzy;
- badania *desk research*, obejmujące z jednej strony krytyczną analizę literatury przedmiotu, z drugiej zaś weryfikację i ocenę danych dotyczących grupy kapitałowej Paged S.A., opublikowanych w treści: raportów, skonsolidowanych sprawozdań finansowych czy wyników finansowych.

Wspomnieć ponadto należy, że do interpretacji uzyskanych w następstwie przeprowadzonych postępowań badawczych wyników, jak też weryfikacji sformułowanych na ich podstawie hipotez badawczych zastosowanie znalazły dalsze dwie metody triangulacyjne, tzn. danych (m.in. dedukcyjne i indukcyjne sposoby wnioskowań) oraz badaczy (współautorzy publikacji).

3.2. Historia grupy kapitałowej Paged S.A.

Paged, Spółka Akcyjna z siedzibą w Warszawie jest jednostką dominującą (spółką matką) w grupie Paged i może poszczycić się, jak zostało wspomniane, blisko

85-letnią tradycją działalności. Jest bezpośrednim następcą, na zasadach sukcesji prawnej, marki, wzorów, tradycji oraz zarejestrowanych znaków towarowych m.in. następujących podmiotów:

- Paged – Polska Agencja Eksportu Drewna Sp. z o. p. (rok założenia 1932);
- Paged – Polska Agencja Drzewna Sp. z o.o. (rok założenia 1935);
- Państwowa Agencja Drzewna (rok założenia 1945);
- Paged – Polska Agencja Drzewna Sp. z o.o. (rok założenia 1947);
- Centrala Handlu Zagranicznego Paged (rok założenia 1951);
- Paged Centrala Handlu Zagranicznego Sp. z o.o. (rok założenia 1983);
- Paged S.A. (rok założenia 1994);
- Fabryka Mebli Giętych w Jasienicy S.A. (rok założenia 1881) – w strukturze od 1998;
- Rzeszowskie Fabryki Mebli S.A. w Sędziszowie Małopolskim (rok założenia 1921) – w strukturze od 2001;
- Włocławskie Fabryki Mebli WEFEM S.A. we Włocławku (rok założenia 1958) – w strukturze od 2001;
- Ełckie Zakłady Przemysłu Sklejek w Ełku (rok założenia 1911) – w strukturze od 2002;
- Jarocińskie Fabryki Mebli S.A. (rok założenia 1952) – w strukturze od 2008;
- Sklejka-Pisz S.A. w Piszcu (rok założenia 1948) – w strukturze od 2010;
- Ivopol Sp. z o.o. w Świlczy (rok założenia 2012) – w strukturze od 2013;
- Europa Systems Sp. z o.o. w Żabowie k. Pyrzyca (rok założenia 1999) – w strukturze od 2014.

W 2000 r. doszło do wrogiego przejęcia Spółki Paged S.A. przez Yawal System S.A., tj. wbrew przepisom ustawy antymonopolowej (art. 11 ust. 2 pkt 3). Ostatecznie Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów w trybie administracyjnym²⁶ zatwierdził²⁷ połączenie, co dało początek restrukturyzacji grupy kapitałowej Paged. W czerwcu 2003 r. akcje Paged S.A. zostały przeniesione do systemu notowań ciągłych Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie. Nastąpił też trwający do dziś intensywny etap modernizacji i konsolidacji w strukturze grupy.

²⁶ Wezwanie prezesa UOKiK z dnia 11 oraz 19 lipca 2000 r., Nr DDR1-411/40/00/MP/2.

²⁷ Decyzja prezesa UOKiK z dnia 19 grudnia 2000 r., Nr DDR 13/2000.

3.3. Organizacja grupy kapitałowej Paged S.A.

Aktualnie działalność grupy kapitałowej Paged S.A. koncentruje się w sześciu segmentach²⁸ mających charakter rozwojowy:

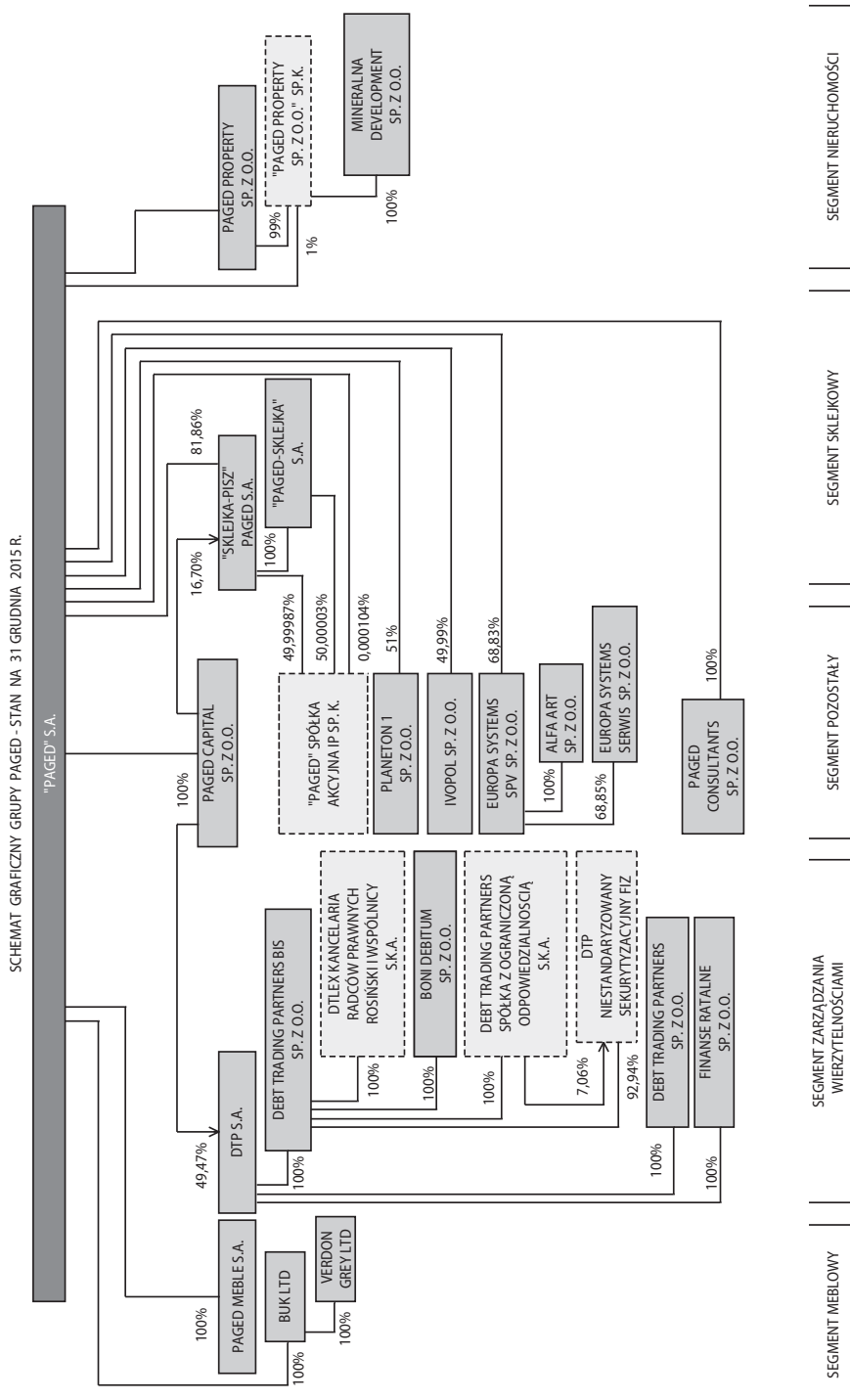
- segment sklejkowy – w ramach grupy reprezentowany przez podmiot Paged – Sklejka S.A., działający za pośrednictwem czterech zakładów produkcyjnych w: Bartoszycach, Ełku, Morağu i Pisu;
- segment meblowy – w ramach grupy reprezentowany przez podmiot Paged Meble S.A., działający za pośrednictwem trzech zakładów produkcyjnych w: Jasienicy, Sędziszowie i Jarocinie;
- segment handlowy oraz segment zarządzania wierzytelnościami – w ramach grupy reprezentowane przez Paged S.A. Oddział w Warszawie oraz Paged Capital Sp. z o.o.; działalność obu segmentów opiera się na własnej oraz partnerskiej sieci handlowej (na terenie Polski obecnie 250 lokalizacji, m.in.: dwa punkty w Warszawie, Kutno, Kobiór, Płock, Konik Nowy, Inowrocław, Radom, Konin, Moraę, Poznań, Lublin) oraz na systemie spółek zagregowanych w grupie DTP (w składzie m.in.: kancelaria prawna, fundusz obrotu wierzytelnościami, niestandardyzowany sekurytyzacyjny fundusz inwestycyjny zamknięty);
- segment nieruchomości – w ramach grupy reprezentowany przez podmiot Paged Property Sp. z o.o. działający za pośrednictwem spółek celowych: Paged Property Sp. z o.o. Sp. k. oraz Mineralna Development Sp. z o.o., których przedmiotem jest administracja i zarządzanie nieruchomościami inwestycyjnymi;
- segment pozostały – w ramach grupy reprezentowany przez dwa podmioty: Europa Systems Sp. z o.o. (projekty oraz realizacja zautomatyzowanych linii, systemów transportowych, urządzeń transportu wewnętrznego oraz urządzeń magazynowych); Ivopol Sp. z o.o. (działający pod marką: Rent a Car Direct, której profilem są usługi wynajmu samochodów w ramach świadczenia z polisy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej OC).

Zgodnie z treścią oświadczeń²⁹ formułowanych przez zarząd grupy kapitałowej Paged S.A. grupa ta w stanie na dzień 31 grudnia 2015 r. (rysunek 4) stanowiła holding przemysłowo-inwestycyjny związany z przemysłem drzewnym (działalność dominująca), przemysłem systemów logistycznych oraz rynkiem usług.

²⁸ Informacje na podstawie: <http://www.inwestor.paged.pl>, dostęp 21.01.2016.

²⁹ *Wyniki finansowe 2016 r. Paged S.A., Warszawa 2016.03.21*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2016_03_21_Grupa_Paged_FY_2015_WWW.pdf, dostęp 23.05.2016.

Rysunek 4. Schemat graficzny grupy Paged S.A. – stan na 31 grudnia 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.inwestor.paged.pl/pl/struktura-organizacji>, dostęp 21.01.2016.

3.4. Ekonomiczno-finansowa strategia grupy kapitałowej Paged S.A.

Jak deklaruje zarząd³⁰ kierujący spółką, strategia grupy kapitałowej Paged S.A. opiera się na pięciu wytycznych. Każdy z tych celów dotyczy wiedzy organizacyjnej (ang. *knowledge goals*) (rysunek 5).

Rysunek 5. Cele strategiczne grupy Paged S.A.

CELE STRATEGICZNE (KNOWLEDGE GOALS) GRUPY PAGED
Transfer wiedzy
Aby móc produkować innowacyjne produkty i usługi, grupa Paged musi funkcjonować jako łącznik pomiędzy wiedzą a jej wykorzystaniem. Transfer wiedzy osiągany jest poprzez sieci własne, konsulting, publikacje (foldery oferty, udział w targach branżowych), badania i rozwój projektów.
Interdyscyplinarność
Rozwój nowych technologii poprzez łączenie wyników działań z różnych dyscyplin. Od swoich pracowników kadra zarządcza grupy Paged oczekuje, że Ci będą brać udział w interdyscyplinarnych projektach i sieciach badawczych oraz że dostosują się do wdrażanej sukcesywnie modernizacji i konsolidacji grupy.
Zarządzanie badaniami naukowymi
Wprowadzenie zarządzania wiedzą, nowoczesnych metod oceny ryzyka projektów, szkoleń. Celem nadrzędnym grupy Paged jest osiągnięcie większej orientacji na procesy i wartości.
Umiejdzynarodowienie
Grupa Paged zamierza otwierać oddziały międzynarodowe (zwłaszcza we wschodniej Europie), wchodzić w spółki typu <i>joint venture</i> z uwagi na potrzeby surowcowe (tanie drewno) oraz obniżenie kosztów jednostkowych produkcji. Planuje promować wymianę pracowników, otwartość na inne kultury i realizację wspólnych projektów z partnerami zagranicznymi.
Firmy odpryskowe (<i>spin-offs</i>) i inwestycje
Wzorując się na sprawdzonych metodach, grupa Paged zamierza tworzyć struktury, procesy i kulturę organizacyjną, które będą sprzyjać zorientowaniu na eksploatację badań, co wreszcie w postaci długofalowej zaowocuje nowymi produktami w sferze przedsiębiorstwa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.inwestor.paged.pl>, dostęp 21.01.2016.

³⁰ Informacje na podstawie: <http://www.inwestor.paged.pl>, dostęp 21.01.2016.

Misją zaś jest generowanie wiedzy, która ma być wykorzystywana w rozwoju technologii (wzornictwo, produkcja) dla obrony przed znaczącym zagrożeniem konkurencyjnym ze strony podmiotów krajowych (BRW S.A., Grupa kapitałowa VOX Sp. z o.o., Barlinek S.A., Kronopol Sp. z o.o., Grupa Forte S.A.) i międzynarodowych (IKEA Retail Sp. z o.o., Swedwood Poland Sp. z o.o., Jysk Polska Sp. z o.o., Pollmeier Polska Sp. z o.o., Hüttemann Wismar GmbH & Co. KG, Holz-Schnettler Soest Import-Export GmbH).

3.4.1. Transfer wiedzy w grupie kapitałowej Paged S.A.

Rada nadzorcza grupy kapitałowej Paged S.A. oraz gros pracowników stanowiących kadrę zarządzającą poszczególnych komórek organizacyjnych grupy legitymuje się wykształceniem wyższym. Dodatkowo wypada nadmienić, że pośród ww. znajdują się osoby z dorobkiem naukowym w zakresie dziedzin specjalistycznych (wzornictwo przemysłowe, materiałoznawstwo, mechanika, ekonomia). Grupa kapitałowa Paged S.A. posiada wiele oddziałów zlokalizowanych w różnych częściach kraju. Bliżko 46% kontraktów tych jednostek pochodzi od kooperantów – małych i średnich przedsiębiorstw. Znikoma w skali udziału, bo sięgająca zaledwie 4–5%, ale wyraziście w sensie marketingowym jest współpraca z indywidualistami, osobowościami świata kultury czy mediów. Jej owoc stanowi choćby wykonana na początku 2011 r. linia mebli *Celebrities line*³¹, zaprojektowana współautorsko przez Natalię Kukulską, Michała Piróga i Oliviera Janiaka.

Grupa kapitałowa Paged S.A. pośrednio z uwagi na strukturę właścicielską (Skarb Państwa) koordynuje działania z administracją państwową. W swej działalności wspiera się kooperacją z państwowymi i prywatnymi uczelniami, oferując praktyki, staże studenckie. Stałą współpracę programową prowadzi z Pracownią Projektowania Ergonomicznego oraz Metodyki Projektowania krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Konstatując, nadmienić należy, że około 30–40% reszty kontraktów grupa kapitałowa Paged S.A. zawiera z agencją rządową – Generalną Dyрекcją Lasów Państwowych w Warszawie – dostawcą surowca do produkcji.

Paged Grupa Meble prowadziła kampanię reklamową w TVN i TVN Style³², a także jako pierwsza na rynku stworzyła telewizyjny pokaz mebli w technologii 3D.

³¹ *Kukulska, Janiak i Piróg w Pagedzie, czyli celebryci i ich meble*, <http://www.designalive.pl/kukulska-janiak-i-pirog-w-pagedzie-czyli-celebryci-i-ich-meble/>, dostęp 23.05.2016.

³² *Paged w telewizji*, <http://www.mebleiwnetrza.pl/aktualnosci/251,paged-w-telewizji.html>, dostęp 23.05.2016.

Uczestnicząc w licznych festiwalach i targach branżowych, zdobyła liczne nagrody i wyróżnienia: Wehikuły Czasu 2007 w kategorii Najzdrowsze Przedsiębiorstwo w Polsce – Paged Meble S.A., Diamenty Forbesa 2008 i 2009 – Paged Meble S.A., Perły Polskiej Gospodarki 2012 – Grupa kapitałowa Paged S.A., Gazele Biznesu 2014 – Sklejka-Pisz Paged S.A., Diamenty Forbesa 2015 – Europa Systems Sp. z o.o., Firma Roku 2016 – Paged Meble S.A.

3.4.2. Interdyscyplinarność w grupie kapitałowej Paged S.A.

Aktualnie grupa kapitałowa Paged S.A. prowadzi badania oraz rozwój w ramach dwóch kategorii segmentowych, tj. segmentu sklejkowego (perspektywicznego z uwagi na potrzeby rynku) oraz segmentu meblowego. Jak wypada zauważyć, gros projektów dotyczy zagadnień multidyscyplinarnych segmentu drugiego (około 75%), które w ogólnym zarysie legitymuje projekt pod marką Paged Collection³². W swych założeniach projekt ten dotyczy gospodarowania i zarządzania wartością intelektualną w ramach grupy Paged Meble S.A. Ogniwem instytucjonalnym powstałym na bazie ww. przedsięwzięcia jest biuro projektów pod marką: Paged Desing Team³³. Biuro tworzy zespół specjalistów z wielu działów, których wspólna praca zakłada tworzenie ładnych i ergonomicznych mebli. Paged Desing Team tworzą pracownicy działów technologicznego, rozwoju produktu, marketingu i sprzedaży grupy Paged Meble S.A.

Kierując natomiast uwagę na segment sklejkowy, w pierwszym rzędzie należy zauważyć, że rynek sklejek rokuje i rozrasta się dynamicznie. Powyższą sytuację unaocznia pozycja rynkowa czołowych producentów tego wyrobu, wśród których polski przemysł sklejkowy eksportuje ogółem ponad połowę swej produkcji³⁴. W tych okolicznościach zarząd Paged Sklejka S.A. deklaruje stałe inwestycje w unowocześnianie parku technologicznego³⁵. Plany inwestycyjne zakładają przede wszystkim wprowadzanie do systemów produkcji nowych ergonomicznych technologii realnie obniżających koszty jednostkowego wytworzenia. Realnym urzeczywistnieniem

³³ Zob. http://www.wfp.asp.krakow.pl/ergonomia2/sukcesy.php?id_projektu=88, dostęp 21.03.2017

³⁴ Więcej na ten temat: *Prezentacja Spółki Paged S.A., Warszawa, wrzesień 2015*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2015_09_21_Grupa_PAGED_PREZENTACJA_WWW.pdf, dostęp 21.01.2016; *Prezentacja segmentu sklejkowego Paged, Morąg, 13.12.2016*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2016_12_13_prezentacja_segment_sklejkowy_Grupa_Paged.pdf, dostęp 21.03.2017.

³⁵ Wedle corocznych sprawozdań finansowych (lata 2010–2015) grupy kapitałowej Paged S.A. średni szacunkowy roczny budżet inwestycyjny na ten cel oscylował w granicach 30–35 mln euro.

tych działań są nowości produktowe w ofercie Paged Sklejka S.A., czyniące z firmy wiodącego producenta sklejek wysoko przetworzonych.

3.4.3. Zarządzanie nauką (*research management*) w grupie kapitałowej Paged S.A.

Na system zarządzania w grupie kapitałowej Paged S.A. składają się cztery poziomy:

- 1) poziom Paged Spółka Akcyjna z siedzibą w Warszawie jako jednostki dominującej,
- 2) poziom poszczególnych organizacji grupy kapitałowej Paged S.A.,
- 3) jednostki organizacyjne ujęte w strukturze segmentowej,
- 4) strategiczne obszary działań pojedynczych komórek organizacyjnych.

Budżetowanie odbywa się na poziomie najwyższym i jest zorientowane na całą strukturę grupy kapitałowej Paged S.A. Spośród trzech głównych programów tematycznych (sklejka, meble, dystrybucja), realizowanych w grupie kapitałowej Paged S.A., tylko jeden – dystrybucja prowadzony jest w miejscu siedziby jednostki dominującej, pozostałe realizowane są w innych lokalizacjach. Monitoring odbywa się dzięki istnieniu rad nadzorczych poszczególnych organizacji grupy kapitałowej Paged S.A. współpracujących z kadrą zarządzającą konkretnych jednostek organizacyjnych.

Wśród wartości, które w sumie tworzą kartę wyników konkretnego pracownika zatrudnionego na stanowisku pracy, a które w ocenie managementu grupy kapitałowej Paged S.A. są istotne, wymienić należy: wykształcenie techniczne (branżowe) na stanowiskach kierowniczych; satysfakcję personelu (mierzoną za pomocą kwestionariuszy); indywidualnie ustalaną liczbę dni szkoleniowych pracowników w zależności od zakresu zajmowanego stanowiska pracy; współczynniki produktywności poszczególnych komórek organizacyjnych ujęte w postaci sprawozdań dobowych; dyscyplinę pracy.

Spośród wszystkich projektów grupy kapitałowej Paged S.A. 2,3% było finansowane przez Unię Europejską w zakresie wdrażania nowych technologii z zakresu ochrony środowiska i gospodarki odpadowej. Na ogół, tj. na 100%, aż 34% klientów pochodzi z zagranicy (odbiorcy mebli, sklejki). Grupa kapitałowa Paged S.A. zacieśnia współpracę z partnerami z Europy Wschodniej celem zabezpieczenia bazy surowcowej (drewno). W ramach możliwości rozwijana jest nadal sieć dystrybucji zagranicznej, która niegdyś była pierwotnym celem działalności (Paged – Polska Agencja Eksportu Drewna).

Na kartę wyników realizacji celu 4. składają się: dotacje z programów finansowanych przez UE; udział w targach i wystawach międzynarodowych (Salone

Internazionale del Mobile w Mediolanie³⁶); współpraca międzynarodowa w zakresie bazy surowcowej (umowa partnerska z rosyjską spółką ZAO AFK z siedzibą w Anzero-Sudżensku³⁷); znaczny odsetek klientów zagranicznych.

3.4.4. Firmy odpryskowe (*spin-offs*) i inwestycje w grupie kapitałowej Paged S.A.

Zarząd grupy kapitałowej Paged S.A. w latach 2014–2015 przeprowadzał plan emisji oraz wykupu obligacji o wartości nominalnej od 50 do 150 mln zł. W trzecim kwartale 2014 r. spółka wyemitowała około 70 tys. obligacji (seria IV i V) o wartości nie większej niż 70 mln zł³⁸. Od III kw. 2014 r. do końca 2015 r. grupa kapitałowa Paged S.A. realizowała kilka inwestycji. Za 109,5 mln zł sfinalizowała zakup 70% akcji spółki Europa Systems Sp. z o.o. z równoczesnym podwyższeniem kapitału zakładowego w spółce zależnej Europa Systems SPV Sp. z o.o. na kwotę 0,4 mln zł. Ponadto w ramach przejętej struktury organizacyjnej dokonała wielu inwestycji odtworzeniowych o łącznej wartości 5 mln zł. Na modernizację funkcjonującego w ramach spółki zależnej Paged Sklejka S.A. zakładu produkcyjnego w Morągu (linia do produkcji sklejki MIRROR) zarząd grupy Paged S.A. przeznaczył kwotę 110 mln zł. Z kolei dalsze inwestycje w rozwój segmentu handlowego grupa kapitałowa Paged S.A. w 2014 r. zamknęła planową kwotą 8 mln zł.

Zgodnie z przyjętą strategią rozwoju spółki zależnej Paged Sklejka S.A. w II kw. 2015 r. Paged Sklejka S.A. otrzymała zezwolenie na podjęcie prowadzenia działalności gospodarczej na terenie Warmińsko-Mazurskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej³⁹. W związku z powyższym do 31 grudnia 2020 r. grupa kapitałowa Paged S.A. planuje przeznaczyć kwotę 151,7 mln zł na dalszą rozbudowę jej zakładów produkcyjnych na podstawie niezbędnego do tego celu wyposażenia w nowe maszyny, urządzenia oraz ciągi technologiczne.

³⁶ Grupa Paged uczestniczy w tym wydarzeniu niezmiennie od 50 lat (od 1964 t.), cyt. za: *Paged Collection Mediolan 2014*, <http://pagedcollection.pl/pl/article.php?id=40>, dostęp 23.05.2016.

³⁷ *List intencyjny dotyczący możliwości nawiązania współpracy z ZAO AFK Zamkniętą Spółką Akcyjną*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-biezace/r297_list-intencyjny-dotyczacy-mozliwosci-nawiazania-wspolpracy-z-zao-afk-zamkniete-spolka-akcyjna&print_raport, dostęp 23.05.2016.

³⁸ *Emisja przez Paged S.A. obligacji zwykłych na okaziciela, zabezpieczonych IV i V serii*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-biezace/r583_emisja-przez-paged-s-a-obligacji-zwyklych-na-okaziciela-zabezpieczonych-iv-i-v-serii&print_raport, dostęp 23.05.2016.

³⁹ *Duża inwestycja Spółki Paged – Sklejka S.A. w Morągu*, <http://www.biznes.meble.pl/aktualnosci,duza-inwestycja-spolki-paged-sklejka-s-a-w-moragu,15660.html>, dostęp 23.05.2016.

3.5. Pomiar wartości kapitału intelektualnego grupy kapitałowej Paged S.A. metodą KCETM

W celu pełnej a za razem obiektywnej analizy zjawisk ekonomicznych towarzyszących procesom budowy i zarządzania własnością intelektualną w grupie kapitałowej Paged S.A. dokonano zbiorczego oszacowania wartości kapitału intelektualnego grupy. Sposób, jaki przyjęto do wyliczenia, stanowiła metoda KCETM (ang. *Knowledge Capital Earnings*), polegająca na porównaniu wielkości zwrotu na aktywach materialnych przedsiębiorstwa ze średnią wartością ROA dla danego sektora (w tym przypadku sektora drzewnego)⁴⁰. Dane potrzebne do przeprowadzenia obliczeń stanowiły wartości bilansowe grupy kapitałowej Paged S.A. z lat 2013–2015 opublikowane przez jej zarząd w treści skonsolidowanych sprawozdań finansowych⁴¹.

• Etap I. Obliczanie znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa

Na podstawie skonsolidowanego raportu grupy kapitałowej Paged S.A. należy uwzględnić przychody osiągnięte w trzech latach przeszłych i prognozy przychodów na trzy lata przyszłe, przy czym współczynnik dla lat przyszłych jest podwojony.

$$ZPP = \frac{PP_{t-2} + PP_{t-1} + PP_t + 2(PP_{t+1} + PP_{t+2} + PP_{t+3})}{9},$$

gdzie:

ZPP – znormalizowane przychody przedsiębiorstwa,

PP_t – przychody przedsiębiorstwa w roku t-tym.

ZPP = [623 391 + 710 923 + 820 946 + 2 (877 800 + 939 400 + 986 000)]/9 = 862 406,67.

⁴⁰ Więcej na ten temat: S. Kasiewicz, W. Rogowski, M. Kicińska, *Kapitał intelektualny. Spojrzenie z perspektywy interesariuszy*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006; A. Ujwary-Gil, *Ocena metody KCETM – wnioski z przeprowadzonych badań*, „Przegląd Organizacji” 2008, 11, s. 39–42; A. Ujwary-Gil, *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa przedsiębiorstwa*, C.H. Beck, Warszawa 2009; G. Urbanek, *Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa. Zasoby niematerialne w nowej gospodarce*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011; J. Fijałkowska, *Analiza porównawcza wybranych metod pomiaru i wyceny kapitału intelektualnego*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, 3/1, s. 415–425.

⁴¹ Patrz: *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2015 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania*, Warszawa 2015 r., http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r695_skonsolidowany-raport-roczny-za-2015, dostęp 23.05.2016; *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2014 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania*, Warszawa 2014 r., http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r627_skonsolidowany-raport-roczny-2014, dostęp 23.05.2016; *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2013 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania*, Warszawa 2013 r., http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r556_skonsolidowany-raport-roczny-za-2013, dostęp 23.05.2016.

- **Etap II. Obliczanie znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wynikających z wykorzystania kapitału fizycznego**

$$ZPP_{fiz} = ROA_{fiz} \cdot K_{fiz},$$

gdzie:

ZPP_{fiz} – część znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wytworzonych przez kapitał fizyczny;

ROA_{fiz} – stopa zwrotu kapitału fizycznego; przyjmuję tutaj stopę 6,7%, która odpowiada stopie rentowności netto sektora branży drzewnej w 2015 r.;

K_{fiz} – wartość kapitału fizycznego (jako część księgowej wartości przedsiębiorstwa).

$$ZPP_{fiz} = 6,7\% \cdot 287\,093 = 19\,235,23.$$

- **Etap III. Obliczanie wartości kapitału fizycznego**

$$K_{fiz} = RAT + Z - ZD,$$

gdzie:

RAT – rzeczowe aktywa trwałe,

Z – zapasy,

ZD – zobowiązania długoterminowe.

$$K_{fiz} = 470\,521 + 123\,418 - 306\,846 = 287\,093.$$

- **Etap IV. Obliczanie znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wynikających z wykorzystania kapitału finansowego**

$$ZPP_{fin} = ROA_{fin} \cdot K_{fin},$$

gdzie:

ZPP_{fin} – część znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wytworzonych przez kapitał finansowy;

ROA_{fin} – stopa zwrotu kapitału finansowego; przyjmuję tutaj stopę 3,2%, która odpowiada stopie zwrotu z dziesięcioletnich obligacji rządowych w 2015 r.;

K_{fin} – wartość kapitału finansowego (jako część księgowej wartości przedsiębiorstwa).

$$ZPP_{fin} = 3,2\% \cdot (-22\,790) = -729,28.$$

- **Etap V. Obliczanie wartości kapitału finansowego**

$$K_{fin} = AB - Z + ID + ZK,$$

gdzie:

AB – aktywa bieżące,

Z – zapasy,

ID – inwestycje długoterminowe,

ZK – zobowiązania krótkoterminowe.

$$K_{fin} = 189\,712 - 123\,418 + 209\,018 - 298\,102 = -22\,790$$

- **Etap VI. Obliczanie znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wynikających z wykorzystania kapitału intelektualnego**

$$ZPP_{KI} = ZPP - (ZPP_{fiz} + ZPP_{fin}),$$

gdzie:

ZPP_{KI} – część znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wytworzonych przez kapitał intelektualny.

$$ZPP_{KI} = 862\,406,67 - [19\,235,23 + (-729,28)] = 843\,900,72.$$

- **Etap VII. Obliczanie wartości kapitału intelektualnego**

Ekonomiczna wartość kapitału intelektualnego przyjmuje postać:

$$KI_w = \frac{ZPP_{KI}}{S_{KI}}$$

gdzie:

KI_w – wartość kapitału intelektualnego;

ZPP_{KI} – część znormalizowanych przychodów przedsiębiorstwa wytworzonych przez kapitał intelektualny;

S_{KI} – stopa dyskontowa kapitału intelektualnego; przyjmuję tu że stopa dyskontowa dla kapitału intelektualnego wynosi $240,16\% \approx 2,40$. Stanowi ona średnią stopę zwrotu z akcji z okresu ostatnich 3 lat w branży, w której działa grupa kapitałowa Paged S.A.

$$KI_w = 843\,900,72 / 2,40 = 351\,625,3.$$

4. Podsumowanie

Dynamika otoczenia biznesowego, którą należy rozpatrywać zarówno w kategoriach makro-, jak i mikroekonomicznych, wymusza na przedsiębiorstwach dążenie do nieustannej modyfikacji i dywersyfikacji ekonomiczno-finansowych strategii działania. Wedle tego założenia uzasadnione pozostaje twierdzenie, że na ogólną wartość wspomagającą dynamikę tych procesów wpływa suma kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa. Jak bowiem zostało to wykazane, wiedza, informacja, zaufanie klientów, normy i wartości pracowników stanowią w ujęciu perspektywicznym czynniki przewagi konkurencyjnej. Przewagi, która finalnie przekłada się na wynik finansowy danego przedsiębiorstwa.

Analiza przypadku grupy kapitałowej Paged S.A. w zasadniczej swej formie zdołała potwierdzić zasadność powyższych wskazań. Miarą przełożenia charakteru owej konkluzji jest wniosek, uznający grupę kapitałową Paged S.A. za pozytywny przykład modelu organizacji bazującej na wiedzy⁴². Teza ta stanowi w tym też sensie potwierdzenie dotychczasowych hipotez badawczych, jakie przedstawiono w trakcie prowadzonego dyskursu.

Bibliografia

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 380.
2. Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, t.j. Dz.U. z 2003 r. nr 153, poz. 1503.
3. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 666.
4. Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej, t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 1410 z późn. zm.

⁴² Więcej na temat modelu organizacji bazującej na wiedzy w: A. Stabryła, S. Wawak, *Metody badania i modele rozwoju organizacji*, Mfiles.pl, Kraków 2012; Zob. też: B. Mikuła, *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2006; *Pozyskiwanie wiedzy i zarządzanie wiedzą*, red. M. Nycz, M.L. Owoc, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, Wrocław 2010.

Orzecznictwo

1. Wezwanie prezesa UOKiK z dnia 11 oraz 19 lipca 2000 r., Nr DDR1-411/40/00/MP/2.
2. Decyzja prezesa UOKiK z dnia 19 grudnia 2000 r., Nr DDR 13/2000.
3. Wyrok NSA z dnia 2 października 2007 r., sygn. I GSK 2277/06, LEX nr 394195.
4. Wyrok SA w Poznaniu z dnia 28 lutego 2008 r., I ACa 120/08, LEX nr 466436.

Wydawnictwa zwarte

1. Czermiński A., Trzcieniecki J., *Teoria organizacji i zarządzania*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Sopocie, Sopot 1966.
2. Doliwa A., *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo*, w: *Prawo gospodarcze prywatne*, red. T. Mróz, M. Stec, C.H. Beck, Warszawa 2012.
3. Domański S.R., *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa 1993.
4. *Encyklopedia PWN*, red. B. Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
5. Gładysz B., Mercik J., *Modelowanie ekonometryczne. Studium przypadku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007.
6. Habdas M., *Przedsiębiorstwo jako przedmiot stosunków prawnorzeczowych*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2007.
7. Kasiewicz S., Rogowski W., Kicińska M., *Kapitał intelektualny. Spojrzenie z perspektywy interesariuszy*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
8. Katner W.J., *Podmioty stosunku cywilnoprawnego*, w: *System prawa prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, C.H. Beck, Warszawa 2012.
9. Kępiński J., *Charakterystyka ogólna przedmiotów prawa własności przemysłowej*, w: *System prawa handlowego*, t. 3, *Prawo własności przemysłowej*, red. E. Nowińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, C.H. Beck, Warszawa 2014.
10. Kieżun W., *Wstęp do teorii organizacji i zarządzania*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Organizacji i Kierowania, Warszawa 1980.
11. Koźmiński A.K., Latusek-Jurczak D., *Rozwój teorii organizacji*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
12. Kurnal J., *Zarys teorii organizacji i zarządzania*, PWE, Warszawa 1970.
13. Mikuła B., *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2006.
14. Niewęglowski A., *Komentarz do art. 24–101 ustawy – Prawo własności przemysłowej*, w: Demedecki T., Niewęglowski A., Sitko J.J., Szczotka J., Tylec G., *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015.

15. Nogalski B., Rybnicki J., *Zarządzanie portfelem kapitału intelektualnego*, w: *Kapitał intelektualny. Dylematy i wyzwania*, red. A. Poczowski A., Wyższa Szkoła Biznesu –National-Louis University, Nowy Sącz 2001.
16. *Pozyskiwanie wiedzy i zarządzanie wiedzą*, red. M. Nycz, M.L. Owoc, Wydawnictwo UE we Weoławiu, Wrocław 2010.
17. Radło M.J., *Wyzwanie konkurencyjności. Strategia Lizbońska w poszerzonej Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.
18. Radło M.J., Ciesielska D., *Polska w pułapce średniego dochodu: perspektywy konkurencyjności polskiej gospodarki i regionów*, Difin, Warszawa 2013.
19. Sołtysiński S., *Wzory użytkowe i prawo ochronne*, w: Sołtysiński S., Szajkowski A., Szymanek T., *Komentarz do prawa wynalazczego*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990.
20. Stabryła A., Wawak S., *Metody badania i modele rozwoju organizacji*, Mfiles.pl, Kraków 2012.
21. Szczepanowska-Kozłowska K., *Patent europejski. Przedmiotowy zakres ochrony*, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 1998.
22. Śledzik K., *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa banków giełdowych*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011.
23. Tischner A., *Komentarz do art. 94–119 ustawy – Prawo własności przemysłowej*, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. P. Kostański, C.H. Beck, Warszawa 2014.
24. Ujwary-Gil A., *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa przedsiębiorstwa*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
25. Urbanek G., *Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa. Zasoby niematerialne w nowej gospodarce*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
26. Welfe W., Welfe A., *Ekonometria stosowana*, PWE, Warszawa 2004.
27. Widło J., *Rozporządzenie przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2002.
28. Woźniak M.G., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2004.
29. Zielińska-Głębocka A., *Współczesna gospodarka światowa: przemiany, innowacje, kryzysy, rozwiązania regionalne*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
30. Żakowska-Henzler H., *Wzór użytkowy*, w: *Prawo własności przemysłowej*, red. U. Promińska, Difin, Warszawa 2005.
31. Żbikowski J., *Teoria organizacji i zarządzania (zarys wykładów)*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2004.

Artykuły prasowe i okolicznościowe

1. Barbarski J., *Model wzrostu gospodarki z uwzględnieniem kapitału intelektualnego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, 6.
2. Fijałkowska J., *Analiza porównawcza wybranych metod pomiaru i wyceny kapitału intelektualnego*, „Zarządzanie i Finanse” 2012, 3/1.
3. Kisielińska J., *Wielorównaniowy model ekonometryczny inflacji i bezrobocia w Polsce*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2009, nr 79.
4. Paprocki W., *Prognozowanie zachowań klientów*, „Eurologistics” 2016, 1(92).
5. Poźniak-Niedzielska M., *Nowe aspekty pogranicza wzorów użytkowych i wzorów przemysłowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2008, 4.
6. Stryjewski T., *Endogenizacja kapitału ludzkiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Katedry Ekonometrii i Statystyki” 2004, 15.
7. Ujwary-Gil A., *Ocena metody KCETM – wnioski z przeprowadzonych badań*, „Przegląd Organizacji” 2008, 11.
8. Welfe W., *Empiryczne modele wzrostu gospodarczego*, „Ekonomista” 2000, 4.

Materiały internetowe

1. *Duża inwestycja Spółki Paged – Sklejka S.A. w Morągu*, <http://www.biznes.meble.pl/aktualnosci,duza-inwestycja-spolki-paged-sklejka-s-a-w-moragu,15660.html>
2. *Emisja przez Paged S.A. obligacji zwykłych na okaziciela, zabezpieczonych IV i V serii*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-biezace/r583_emisja-przez-paged-s-a-obligacji-zwyklych-na-okaziciela-zabezpieczonych-iv-i-v-serii&print_raport.
3. <http://www.inwestor.paged.pl>
4. http://www.wfp.asp.krakow.pl/ergonomia2/sukcesy.php?id_projektu=88
5. *Kukulska, Janiak i Piróg w Pagedzie, czyli celebryci i ich meble*, <http://www.designalive.pl/kukulska-janiak-i-pirog-w-pagedzie-czyli-celebryci-i-ich-meble/>
6. *List intencyjny dotyczący możliwości nawiązania współpracy z ZAO AFK Zamkniętą Spółką Akcyjną*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-biezace/r297_list-intencyjny-dotyczacy-mozliwosci-nawiazania-wspolpracy-z-zao-afk-zamknieta-spolka-akcyjna&print_raport
7. *Paged Collection Mediolan 2014*, <http://pagedcollection.pl/pl/article.php?id=40>
8. *Paged w telewizji*, http://www.mebleiwnetrze.pl/aktualnosci/251_paged-w-telewizji.html
9. *Prezentacja segmentu sklejkowego Paged, Morąg, 13.12.2016*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2016_12_13_prezentacja_segment_sklejkowy_Grupa_Paged.pdf

10. *Prezentacja Spółki Paged S.A., Warszawa, wrzesień 2015*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2015_09_21_Grupa_PAGED_PREZENTACJA_WWW.pdf
11. *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2013 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania, Warszawa 2013 r.*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r556_skonsolidowany-raport-roczny-za-2013
12. *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2014 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania, Warszawa 2014 r.*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r627_skonsolidowany-raport-roczny-2014
13. *Skonsolidowane sprawozdanie finansowe za rok obrotowy 2015 wraz z opinią biegłego rewidenta i raportem z badania, Warszawa 2015 r.*, http://www.inwestor.paged.pl/pl/raporty-okresowe/r695_skonsolidowany-raport-roczny-za-2015
14. *Wyniki finansowe 2016 r. Paged S.A.*, http://www.inwestor.paged.pl/files/prezentacje/2016_03_21_Grupa_Paged_FY_2015_WWW.pdf

Building Intellectual Assets in an Enterprise: The Case of Paged S.A. Capital Group. Selected Legal, Organisational, Economic and Financial Aspects

Summary

The publication reflects opinion shared by the authors, according to which enterprises are motivated to build up intellectual assets throughout their business strategies and operations. This is why considerations have been dominated by the praxeology of legal and economic framework and its focus on management processes as a reference system. From the viewpoint of adopted methodological assumptions, the paper discusses effects of research based on data triangulation (*case research, desk research*), theory and studies, where side by side with typically theoretical issues we analysed the case of Paged S.A. capital group (a holding).

Keywords: intellectual property, strategic management, industry
